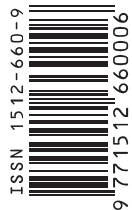

Glasnik

Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

ISSN 1512-6609

1-2

Sarajevo

januar-februar 2016.

VOL. LXXVIII • Str. 1-167

U ovom broju pišu:

Damir Babajić • Asmir Crnkić • Rifet Šahinović • Halil Mehtić
• Rusmir Mahmutćehajić • Maksuda Muratović • Suadin
Strašević • Dženan Hasić • Bekrić Adis • Enes Karić

| Sadržaj

Aktuelne teme

- 7-22 **Mr. sci Damir Babajić** • Programi teološkog i praktičnog rada Islamske zajednice u BiH prema osobama s invaliditetom
- 23-38 **Mr. sci Asmir Crnkić** • Kulturni turizam kao razvojna prilika – baština u službi razvoja
- 39-52 **Doc. dr. Rifet Šahinović** • Umjerenost kao metod suočavanja s prošlošću s ciljem obnove pomirenja

Islamske teme

- 53-62 **Prof. dr. hfz. Halil Mehić** • Osobnosti poslaničkog odgoja

Studije

- 63-82 **Rusmir Mahmutćehajić** • O promatranju svijeta i sudjelovanju u njemu

Kulturna baština

- 83-96 **Mr. sci. Maksuda Muratović**, prof. fizike • Astronomske opservatorije u klasičnoj islamskoj kulturi

97-108 **Dr. sc. Suadin Strašević** • Stara džamija u Poljicu

109-120 **Dženan Hasić** • Muhammed Tevfik Bošnjak
(1785-1866)150 godina poslije

Osvrti

121-128 **Bekrić Adis** • Suspenzija i materijalna odgovornost imama

Portreti

129-150 **Enes Karić** • Nepoznati Muhammed Abduhū (prema memoarima
Wilfrida Scawena Blunta i drugim izvorima)

Službenio dio

151-165 Aktivnosti Rijaseta

166-167 Ustavni Sud Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

فهرست

موضوعات راهنة

- ٢٢-٧ **دامر باباييتش: برامج النشاطات العملية والفكرية للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهراسك**
فيما يخص المعاقين
- ٣٨-٢٣ **أسمير تسركيتش: السياحة الثقافية كفرصة للتنمية - تراث في خدمة التنمية**
- ٥٢-٣٩ **رفعت شاهينوفيتش: الاعتدال كمنهج لمواجهة الماضي بهدف تحقيق التصالح وإقرار السلام**

موضوعات إسلامية

- ٦٢-٥٣ **خليل مهيتش: خصائص التربية النبوية**

دراسات

- ٨٢-٦٣ **رسمير ماهموتشهايتش: حول مشاهدة الكون والمشاركة فيه**

تراث ثقافي

- ٩٦-٨٣ **مقصودة موراتفيتش: مراصد فلكية في الحضارة الإسلامية القديمة**
- ١٠٨-٩٧ **ساعودين ستراشفيتش: المسجد القديم في بولييتسا**
- ١٢-١٠٩ **جنان هاسيتش: محمد توفيق بوشناق (١٧٨٥-١٨٦٦) بعد مضي ١٥٠ عاما**

لمحات

- ١٢٨-١٢١ **آدس بكريتش: حرمان الإمام من الوظيفة ومسؤوليته المادية**

شخصيات

أنس كاريتش: ما لم يشع لحد الآن من أخبار محمد عبده ١٥٠-١٢٩
(حسب ذكريات WILFRID SCAWEN BLUNT وغيرها من المصادر الغربية)

رسميات

١٦٥ - ١٥١ نشاطات الرئاسة
١٦٧ - ١٦٦ المحكمة الدستورية للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك

| Contents

Current Themes

- 7-22   **Damir Babajic** • Programs of Theological-Practical Work of the Islamic Community in Bosnia-Herzegovina for Persons with Disabilities
- 23-38   **Mr. Sci. Asmir Crnkic** • Cultural Tourism as a Development Opportunity - Heritage in the Service of Development -
- 39-52   **Doc. Dr. Rifet Sahinovic** • Moderation as a Method of Dealing with the Past in Order to Restore Reconciliation

Islamic Theme

- 53-62   **Prof. Dr. Hfz. Halil Mentic** • Peculiarities Of Prophets Education

Studies

- 63-82   **Rusmir Mahmutcehajic** • On observing the world and participating in it

Cultural Heritage

- 83-96   **Maksuda Muratovic** • Astronomical Observatories in the Classical Islamic Culture
- 97-108   **Suadin Strasevic** • The Old Mosque in Poljice

109-120 **Dzenan Hasic** • Muhamed Tevfik Bosnjak
(1785-1866) - 150 Years Later

Reviews

121-128 **Adis Bekric** • Suspension and Financial Responsibility of Imams

Portraits

129-150 **Enes Karic** • Unknown Muhammad Abduh (According to the Memoirs of Wilfrid Scawen Blunt and Other Sources)

The Official Part

151-165 The Activities of Riyasat

166-167 Constitutional Court of Islamic Community of Bosnia and Herzegovina

Programi teološkog i praktičnog rada Islamske zajednice u BiH prema osobama s invaliditetom

Mr. sci Damir Babajić

medzlis islamske zajednice srebrenik
medzlis-ef@hotmail.com

Sažetak

U ovom radu raspravljamo o programima Islamske zajednice u BiH prema osobama s invaliditetom. Islamska zajednica u BiH dala je veliki doprinos na polju pružanja pomoći i podrške, u svakom pogledu kroz svoje djelovanje, osobama s posebnim potrebama. Ostvarila je saradnju s mnogim institucijama koje rade sa socijalno ugroženim, sa povratnicima te osobama s posebnim potrebama i osobama kojima je neophodna pomoć drugog. Odnos Islamske zajednice prema osobama s posebnim potrebama zasniva se na određenim projektima, shodno intelektualnim i ekonomskim mogućnostima. Dosada je realizirano više projekata koji se tiču osoba s posebnim potrebama. U radu smo prezentirali samo neke od tih projekata.

Ključne riječi: teološki i praktični rad, praktično djelovanje, osobe s invaliditetom, Islamska zajednica u BiH.

Programi teološkog i praktičnog rada Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Vjera islam nudi smjernice čovječanstvu za djelovanje u svim aspektima života, obavezuje muslimana na dužnosti prema sebi, članovima svoje porodice, rodbini, komšijama – bližnjim i daljnjim, te cijeloj zajednici u

kojoj živi.¹ Prema islamskom učenju, koje ima svoj izvor u Kur'anu i primjerima iz prakse blagoslovljenog Poslanika, muslimani su dužni poštovati i podržavati svaki ljudski život, cijeniti potencijal svakog pojedinca, a najveća odgovornost je na zajednici muslimana.² Osobe s posebnim potrebama su dio zajednice muslimana i imaju svoja prava da u potpunosti i ravnopravno sudjeluju u svim vrstama aktivnosti u zajednici i društvu.³ Stoljećima prije nas blagoslovljeni Poslanik je pokazao kako se nositi s ovim veoma važnim društvenim problemom.⁴ Brigu za slijepe, gluhe, nijeme, za osobe s mentalnim poteškoćama te sve druge osobe s bilo kojim vidom invaliditeta ima zajednica u cjelini, također ima i odgovornost prema siromašnima⁵ te onima kojima je pomoć drugog neophodna. Svaki musliman dužan je slijediti naredbe Allaha i praksu Poslanika⁶ u tom pogledu, a zajednica treba pomoći spomenutim ka-

- 1 Vidi u: Esmir Halilović, Važnost socijalnih učenja islama, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* br. 10/2012, str. 176.
- 2 Damir Babajić, Teologija praktičnog djelovanja muslimana i uticaj religioznosti na kvalitet brige roditelja prema djeci s invaliditetom, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17.6.2015. godine.
- 3 Vidi u: KONVENCIJA O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM: a) Poštovanje urođenog dostojanstva, individualne autonomije osoba s invaliditetom, uključujući njihovo pravo da donose odluke o sopstvenim životima i samostalnosti tih osoba; b) Nediskriminacija; c) Puno i efektivno učešće i uključenost u sve sfere društvenog života; d) Poštovanje različitosti i prihvatanje osoba sa invaliditetom kao dijela ljudske vrste i raznovrsnosti ljudskog roda; e) Jednakost mogućnosti; f) Pristupačnost; g) Jednakost muškaraca i žena; h) Poštovanje razvijajućih kapaciteta djece s invaliditetom i poštovanje prava te djece da očuvaju sopstveni identitet; Kod Allaha nema diskriminacije. Ebu Hurejre prenosi da je Muhammed, a.s., rekao: "Zaista Allah ne gleda u vasa tijela niti u vaše likove, nego gleda u vaša srca." (Muslim). (<http://islamvjera.yolasite.com/odabrani-hadisi.php>, 16.1.2015. u 23:57:17.); Vidi: Izvještaj o provođenju konvencije UN o pravima osoba s invaliditetom u BiH, oktobar 2012.
- 4 Kao i u mnogim drugim sferama ljudskog življenja, Božiji poslanik Muhammed, a.s., i u odnosu prema slijepim osobama u potpunosti je promijenio dotadašnje kriterije i navike. Islam uspostavlja načelo da se život slijepe osobe vrednuje kao i život bilo koje druge. Božiji Poslanik, a.s. uči da nema osuđivanja ili bilo koje vrste lošeg odnosa ne samo prema osobama s invaliditetom, nego općenito prema osobama s bilo kakvom bolešću. Božiji Poslanik isticao je da bolest, sama po sebi, ne može degradirati i umanji-ti dignitet ljudskog bića, ako ono ispunjava sve duhovne i moralne kriterije. Isticao je da će Uzvišeni Allah posebno nagraditi osobe koje su bolesne i žive s invaliditetom, ako budu strpljive u takvom stanju i naglašavao da će muslimanu svaki put kada se razboli ili na najbezbedniji način povrijedi, jednim ubodom trna, primjerce, mali grijesi biti izbrisani. Jednom je čak rekao: „Onome koga Allah iskuša odu-zimanjem očnjeg vida pa se on strpi i nada Božijoj nagradi – nagrada će mu biti Džennet!“ Vidi: Orhan Jašić, Zuhdija Hasanović, Slijepi u islamu, *JAHHR* vol. 4., no. 7, 2013, str. 401.
- 5 Prenosi se od Mudžahida da je rekao: „Porodica Abdullaha b. Amra je zaklala ovcu. Pošto on (odnekud) dođe, upita: 'Jeste li nešto poklonili našem komšiji jevreju? Čuo sam Allahova Poslanika, s.a.v.s., kada kaže: 'Džibril mi je neprestano preporučivao komšiju, tako da sam pomislio da će ga i u imovini nasli-jediti.'" (Tirmizi) Vidi u: Esmir Halilović, Važnost socijalnih učenja islama, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* br. 10/2012, str. 170.
- 6 Allahov Poslanik, s.a.v.s., u hadisu koji prenosi Enes b. Malik, r.a., je kazao: „Ne vjeruje u mene onaj ko

tegorijama ljudi, a posebno onima koji su potpuno ovisni o drugima.⁷ Islamska zajednica je povezana cjelina a članovi zajednice trebali bi živjeti u solidarnosti i skladu sa svim propisima. Okrenuta je prema društvenoj solidarnosti kako bi se prevazišli problemi i poteškoće s kojima se susreću u zajednici, jer društvena solidarnost stvara jednakost, izjednačava osobe s invaliditetom sa onima koji to nisu kako bi im se omogućilo da žive dostojanstveno.⁸ Ono što bi trebalo primijeniti u radu Islamske zajednice jeste princip „praktične solidarnosti“. Tako bi Zajednica bila efikasnija u odnosu prema svojim članovima.⁹ Slijedeći primjer poslanika Muhammeda, alejhi-s-selam, IZ u BiH dala je veliki doprinos na polju pružanja pomoći i podrške osobama s posebnim potrebama.¹⁰ Ostvarila je saradnju s mnogim institucijama koje se tiču rada sa socijalno ugroženim, s povratnicima¹¹ te s osobama s posebnim potrebama,¹² odnosno s osobama kojima je neophodna pomoć drugog. Aktivno je učestvovala

---

zanoći sit, a komšija mu gladan pored njega i on to zna!“ (Ibn Ebi Šejbe, Bezzar i Taberani. Hadis je hasen po ocjeni Albanija.) U hadisu je jasna preporuka bogatim i imućnim da brinu o socijalno slabim i potrebnim ljudima. Danas mnogi ljudi umiru od gladi, jer nemaju ništa za jesti. Kako možemo uživati u svim blagodatima ovog svijeta, a ne biti spremni to podijeliti s najpotrebnijima?! Vidi: Esmir Halilović, *Važnost socijalnih učenja islama*, str.175.

- 7 Npr. Osobama koji su u potpunosti paralizirani (paraplegija, triplegija, quadriplegija, teška mentalna retardacija, distrofija mišića i dr.) koji trebaju pomoć drugih u osnovnim životnim potrebama: kada trebaju jesti, piti, čistiti se, oblačiti se, vršiti fiziološke potrebe i sl. U ovakvim slučajevima pada veliki teret na ljude koji okružuju osobe sa ovakvim vidom invaliditeta.
- 8 Damir Babajić, *Teologija praktičnog djelovanja muslimana i utjecaj religioznosti na kvalitet brige roditelja prema djeci s invaliditetom*, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17.6.2015. godine
- 9 Vidi: Samir Beglerović, *Izazov uspona globalnog neislamokapitalizma za muslimane savremene Bosne*, *Pregled Časopis za društvena istraživanja*, 2/2013. str. 61.
- 10 Damir Babajić i Mirsad Djedović, *Odnos IZ-e u BiH prema osobama s invaliditetom*, zbornik radova III Međunarodne naučno-stručne konferencije „Profesionalna rehabilitacija - stanje, mogućnosti i perspektive“ 10.12.-13.12.2015. Tuzla.; Damir Babajić, *Teologija praktičnog djelovanja muslimana i uticaj religioznosti na kvalitet brige roditelja prema djeci s invaliditetom*, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17.6.2015. godine
- 11 Govoreći o distribuciji kurbanskog mesa, šef ureda za zekat Elnur Salihović je izjavio da je uručeno 275.263 kilograma kurbanskog mesa siromašnim, ugroženim i povratnicima, što odgovara novčanoj vrijednosti oko 2.500.000,00 KM. Također je napomenuo da se putem organizirane akcije kurbana od strane organa IZ u BiH na svim nivoima dobiju mnogo veće količine mesa, koje se usmjere za ishranu učenika medresa i drugih obrazovno-odgojnih institucija, a da se ovdje navedena količina mesa odnosi samo na podjelu siromašnim, ugroženim, povratnicima, javnim kuhinjama, specijaliziranim ustanovama i zavodima za osobe s posebnim potrebama i djecu bez roditeljskog staranja. Vidi: <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=49679> (16.1.2015. u 01:42:12).
- 12 Npr. 25.6.2014. godine potpisan je sporazum o saradnji između Muftijstva zeničkog i MFS-EMMAUS-a. Sporazum će djelovati u cilju realizacije razvojnih i humanitarnih programa i projekata od obostranog interesa i u službi građana BiH. O elementima sporazuma, kao i samoj organizaciji, njenj svrhi, ciljevima i misiji više v.: <http://www.mfs-emmaus.ba/news.aspx?nid=9bN25xq4bxo=> (15.1.2015. u 16:01:23.)

u projektima i aktivnostima koje unapređuju stanje muslimana, kao i svih ljudi koji žive na ovim prostorima. Posebnu pažnju posvećuje podršci obrazovanju i stipendiranju učenika i studenata,¹³ osobama s posebnim potrebama, povratnicima te siromašnim i socijalno ugroženim osobama.¹⁴ Međutim, kroz temeljne reforme i jačanje ekonomske baze Islamske zajednice podrška bi bila veća, ojačali bi se fondovi za realizaciju humanitarnih programa,¹⁵ a samim time i fondovi za projekte koji se realiziraju prema osobama s posebnim potrebama. Zajednica je ostvarila, i ostvaruje, saradnju s brojnim muslimanskim vjerskim i vjersko-političkim udruženjima, domaćim i inostranim, a posebno s nevladinim sektorom,¹⁶ koji je orijentiran prema socijalnim kategorijama ljudi i osobama s posebnim potrebama. Islamska zajednica kontinuirano provodi različite aktivnosti koje imaju socijalni ili općedruštveni karakter i značaj,¹⁷ budući da praktična dimenzija vjerovanja podrazumijeva saradnju svih muslimana u dobročinstvu¹⁸ i međusobnom pomaganju te odgovoran odnos prema društvu.¹⁹ Musliman je, kroz razne vidove djelovanja muslimanske zajednice, upućen da se brine o jetimu, siromahu, udovici, bolesniku, komšiji, nemoćnom, nezaštićenom, potlačenom, osobama s posebnim potrebama, pa čak i umrlom.²⁰ Pored podsticanja

---

13 Vidi: Elnur Salihović, Glavne poluge humanitarnih i socijalnih aktivnosti Islamske zajednice u BiH, *Glasnik, Rijaset IZ u BiH*, Vol. LXXV, br. 9-10, septembar-oktobar, Sarajevo, 2013., str. 760-761.; Elnur Salihović, Islamska zajednica podijelila 5,5 miliona KM pomoći, IIN *Preporod*, 15/1001., 2013.

14 Damir Babajić, Teologija praktičnog djelovanja muslimana i uticaj religioznosti na kvalitet brige roditelja prema djeci s invaliditetom, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17.6.2015. godine

15 Vidi: Samir Beglerović, Islamska zajednica pred izazovom nužnosti i transformacije institucija: potreba za sržnim izmjenama ustava, *Glasnik Rijaset IZ u BiH*, Vol. LXXIV, br. 3-4, mart-april, Sarajevo, 2012, str.288.

16 Vidi: Vidi: Samir Beglerović, Izazov uspona globalnog neoislamokapitalizma za muslimane savremene Bosne, *Pregled Časopis za društvena istraživanja*, 2/2013, str. 62.

17 Vidi: NPR. Izvještaj ureda muftije tuzlanskog u: *Glasnik Rijaset IZ u BiH*, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Vol. LXXIII, juli-august, 2011., str. 838

18 *Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu; i bojte se Allaha, jer Allah strašno kažnjava* (Vidi: Kur'an, 5:2.).

19 *Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje, dobro čini, i da se bližnjima udjeljuje, i razvrat i sve što je odvratno i nasilje zabranjuje; da pouku primite, On vas savjetuje* (Vidi: Kur'an, 16: 90).

20 Najbolji primjer u svemu, pa i u ovome nam je Muhammed, a.s., koji je ulagao maksimum svoga napora u brizi za siromašne i nemoćne, i to je činio lični i svesrdno je preporučivao to i ashabima a samim tim i svim muslimanima do Sudnjega dana. (Vidi: Esmir Halilović, *Važnost socijalnih učenja islama*, str. 172.); „A onaj koji se brine o udovici i nevoljniku je kao borac na Allahovom putu ili koji klanja po noći i posti po danu.“ (Buharija i Muslim) Vidi: Muhammad ibn Ismail El-Buhari, Buharijeva zbirka hadisa - *Sahihul-Buhari* (prijevod Hasan Škapur i grupa prevodilaca), Visoki saudijski komitet, Sarajevo, 2008, str. 6.

muslimana, kroz razne vidove djelovanja²¹, da u svom životu primijene načela socijalnog učenja islama, Islamska zajednica stavlja svoju infrastrukturu na raspolaganje muslimanima kako bi se realizirali mnogi projekti koji se tiču pomoći osobama kojima je potrebna pomoć drugog i osobama s posebnim potrebama, te na takav način pokazuje solidarnost baziranu na kur'anskim principima²² i preporukama blagoslovljenog Poslanika.²³ Još jedan veoma važan segment solidarnosti muslimanske zajednice je potpomaganje u širenju i dostavi Allahove vjere ljudima, časnog Kur'ana²⁴ i prakse Poslanika,²⁵ a posebno onima sa posebnim potrebama.²⁶ Ovaj vid potpomaganja i solidarnosti s osobama kroz povijest ljudske civilizacije nailazio je na velike prepreke, no danas su, u neku ruku, bolje mogućnosti razumijevanja islama za osobe s poteškoćama.²⁷

Odnos Islamske zajednice prema osobama s posebnim potrebama zasniva se na određenim projektima, shodno intelektualnim i ekonom-

-
- 21 Islamska zajednica u BiH kroz razne vidove svog djelovanja podstiče muslimane na socijalno učenje islama: hutbe, dersove, vazove, mektebe, medrese, Fakultet islamskih nauka, Islamske pedagoške fakultete te praktičnim primjerom pokazuje solidarnost i provodi socijalnu pravdu. U tome sudjeluju svi organi Islamske zajednice od džemata do Rijaseta, od imama do najvećeg autoriteta Islamske zajednice reisu-l-uleme.
- 22 *Oni koji imanja svoja troše na Allahovom putu sličje na onoga koji posije zrno iz kojeg nikne sedam klasova i u svakom klasu po stotinu zrna. - A Allah će onome kome hoće dati i više; Allah je neizmjerljivo dobar i sve zna. (Vidi: Kur'an, 2:261.); Vidi: Damir Babajić, Teologija praktičnog djelovanja muslimana i uticaj religioznosti na kvalitet brige roditelja prema djeci s invaliditetom, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17.6.2015. godine.*
- 23 „A onaj koji se brine o udovici i nevoljniku je kao borac na Allahovom putu ili koji klanja po noći i posti po danu.“ (Buharija i Muslim) Vidi: Muhammad ibn Ismail El-Buhari, Buharijeva zbirka hadisa/Sahihul-Buhari (prijevod Hasan Škapur i grupa prevodilaca), Visoki saudijski komitet, Sarajevo, 2008., str. 6.
- 24 *Ovaj Kur'an je putokaz ljudima i uputstvo i milost onima koji čvrsto vjeruju. (Vidi: Kur'an, 45:20.); A Mi smo Kur'an učinili dostupnim za pouku, pa ima li ikoga ko bi pouku primio? (Vidi: Kur'an, 54:32).* Kur'an je putokaz svim ljudima, i gluhim osobama, i slijepim osobama, i nijemim osobama, i onima koji imaju mentalne poteškoće. I oni imaju pravo da riječ Božija i sunnet Poslanika dopru do njihovih srca, da osjete ljepotu Njegovog govora, i njima je milost. Svi oni imaju pravo na pouku, a na nama, zajednici, je obaveza da Njegova riječ dopre do njihovih srca, te da osjete slast Njegovog govora i pouku shvate. „Gluhoća teško pada čovjeku. Kada samo razmislimo da čovjek tako ne može Kur'an slušati naježimo se. Sjećam se jednom prilikom sna koji mi je ispričao jedan dječčić u bolnici. Granata mu je izbila oba oka. Rekao mi je: 'Sanjao sam sinoć da vidim! Bio sam na nekoj travi, livadi, a oko mene moji roditelji, brat i sestra. Sanjao sam u boji.' Subhanallah, a ja Bogu hvala dobro vidim pa se opet nešto žalim.“ Vidi: Samir Beglerović, Pitanja i odgovori (18): O gluhoći, Znaci u: http://www.znaci.com/nas_dijalog/pitanja/art366_0.html (Pogledano 16.1.2015. godine u 23:42:19 sati).
- 25 Vidi: Jusuf el-Karadavi, *Razumijevanje sunneta*, Bemust, Sarajevo, 2001.
- 26 Misli se na one osobe koje su gluhe, nijeme, slijepe, sa određenim mentalnim poteškoćama i drugim vrstama invaliditeta zbog kojeg nisu u stanju da samostalno uče Allahovu Knjigu i sunnet Poslanikov.
- 27 Vidi: Samir Beglerović, Pitanja i odgovori (18): O gluhoći, Znaci u: http://www.znaci.com/nas_dijalog/pitanja/art366_0.html (Pogledano 16.1.2015. godine u 23:42:19 sati).

skim mogućnostima. Islamska zajednica se brine o odgoju i obrazovanju te pruža svaki vid brige svih svojih članova,²⁸ posebice osoba s posebnim potrebama.²⁹ Dosada je realizirala više projekata. Jedan od najznačajnijih je realizacija projekta prevođenja Kur'ana na Brajeovo pismo.³⁰ Kur'an, prijevod za slijepe objavljen je 1976. godine, u izdanju kuće „Filip Višnjić“, bio je prvijenac za muslimane na ovim prostorima.³¹ IZ u BiH, vodeći brigu o vjeronaučnoj literaturi za slijepe ljude, štampala je na Brajeom pismu osam udžbenika za islamsku vjeronauku za slijepu i slabovidnu djecu, nastavu izvodi kvalificirani vjeroučitelj, kojeg je imenovala i postavila također Islamska zajednica u BiH.³² Kroz inkluzivno obrazovanje, a samim time i vjersko obrazovanje djece s posebnim potrebama, povećava se stepen fizičkog i intelektualnog rasta, što poboljša-

28 Amandman XII na Član 9. Ustava islamske zajednice u BiH. Vidi u: *Glasnik Rijaset IZ-e u BiH*, vol. LXXVI, br. 5-6, maj-juni, Sarajevo, 2014, str. 572.

29 Uprava za vjerske poslove obavlja upravne i druge stručne poslove Rijasetu u području vjerskog života Islamske zajednice, koji se odnose na: imamet; hatabet; mektebsku nastavu; hifz Kur'ana; posebne programe: daru-l-Kur'an, daru-l-hadis; zekat; sadekatu-l-fitr; hadž; umru; džezazu; ramazan; Bajrame; mubarek-noći; šerijatska vjenčanja; akiku; nadijevanje muslimanskih imena; sunetluk; obdaništa; programe za mlade; obuku odraslih; programe za žene; vjerske programe u oružanim snagama, policiji, zatvorima, bolnicama, kolektivnim boravcima; mevlude; tevhide; zikrove; vazove; predavanja; saradnju sa derviškim ustanovama/tarikatskim udruženjem; programe bošnjačkih dovišta; temelj; sljeme, useljenje; odnose sa džematom; članarinu; uvakufjavanje i razvijanje kulture uvakufjavanja; sadaku i sergiju; halal standarde; islamsko bračno savjetovanje; islamsko porodično savjetovanje; programe podrške jetimima; pripremu i realiziranje programa za osobe s posebnim potrebama; vjerske sadržaje u vjerskom turizmu i dr. Ured za društvenu brigu obavlja stručne poslove Rijasetu koji se odnose na osiguravanje finansijske pomoći: osiguravanje stipendija učenicima osnovnih i srednjih škola te studentima; osiguravanje materijalne pomoći povratnicima, odnosno potrebitim: starim, bolesnim, jetimima, samohranim osobama, postradalim, osobama sa posebnim potrebama i sl. Vidi: http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=21062:pravilnik-o-organizaciji-iradu-rijaseta&catid=63:rijaset. (Pogledano 15.1.2015. godine u 23:58:17 sati).

30 Prijevod Kur'ana na Brajevom pismu tek odnedavno postoji na bosanskom jeziku. Dosada je na ovom pismu u dva navrata tiskan prijevod Kur'ana Besima Korkuta na bosanski jezik. Prvi put je izvršeno tiskanje u 30 primjeraka 2001. godine, ovaj projekt novčano je pomogao ISESKO; drugi put prijevod Kur'ana na Brajevom pismu izašao je 2011, pod pokroviteljstvom ambasade Kraljevine Saudijske Arabije. Biblioteka za slijepe i slabovidne osobe u Bosni i Hercegovini uspješno je završila projekt „Proizvodnja Kur'ana časnog“, prijevod Besima Korkuta na Brajevom pismu u nakladi od 200 primjeraka. Jedan primjerak sastoji se od osam svezaka, što ukupno iznosi 1.600 svezaka. vrijednost projekta je 76.323,45 eura, a sredstva je osigurala vlada Kraljevine Saudijske Arabije. Cjelokupni spomenuti projekt podržala je IZ u BiH. Vidi: Orhan Jašić, Zuhdija Hasanović: Slijepi u islamu, JAHN vol. 4., no. 7, 2013, str. 399-400; http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=10712:zavren-prijevod-kurana-na-brajevo-pismo&catid=253:aktuelnosti-kat&itemid=184 (Pogledano 16.1.2015. godine u 19:54:32 sati).

31 Vidi: Ismet Bušatlić, Prevod Kur'ana za slijepe, *Takvim*, Izvršni odbor udruženja Ilmijje u SRBiH, Sarajevo, 1976., str. 45-46.

32 Vidi: Orhan Jašić, Zuhdija Hasanović: Slijepi u islamu, JAHN vol. 4., no. 7, 2013., str. 400; Ovaj podatak, kako navode autori teksta, dobiven je od, sada penzionisanog, predsjednika Vjerskoprosvjete službe IZ u Bosni i Hercegovini mr. sc. Muharem-efendijom Omerdićem 19. 7. 2012. u 14 sati. Vidi: Ibid., str. 400.

va njihovu ukupnu kvalitetu života i društvenog statusa te statusa u Zajednici. Cilj ovakvih projekata jeste da djeca i mlade osobe s posebnim potrebama i njihove porodice žive u zajednici koja ih prihvata i uvažava i u kojoj mogu ostvariti svoje potencijale. Profesori s Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu nude rješenje za rješavanje problema u odnosu Zajednica - osobe s posebnim potrebama. U temeljitoj studiji o reformi obrazovanja naglašavaju praktičnu primjenu usvojenih principa u svakodnevnom životu Zajednice i njenih institucija, što i jeste cilj svakog obrazovanja.³³ To će doprinijeti poboljšanju kvalitete života u Zajednici i odnosa tih osoba prema Zajednici. Rijaset Islamske zajednice u BiH i Medžlis IZ Sarajevo realizirali su projekat mektebske nastave za šticienike Centra za gluho-nijeme osobe u Sarajevu.³⁴ Ovaj projekat je zaživio i danas je u nadležnosti spomenutih institucija.³⁵ Polaznici vjerske edukacije su osobe od sedamnaest godina do pedeset godina.³⁶ Zahvaljujući predanom radu muallima postali su punopravni članovi društva i Zajednice³⁷ te su izvršavali džuma-namaz, koju je prevodio njihov muallim.³⁸

33 Vidi: Adnan Silajdžić i Samir Beglerović, Prijedlog reorganizacije i reforme studija na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, *Glasnik Rijaset IZ u BiH*, Vol. LXXV, br. 7-8, juli-august, Sarajevo, 2013, str. 577; Samir Beglerović, Izazov uspona globalnog neislamokapitalizma za muslimane savremene Bosne, *Prehled*, Časopis za društvena istraživanja, 2/2013, str. 62.

34 Izvještaj muftije sarajevskog u: *Glasnik Rijaset Islamske zajednice u BiH*, Vol. LXXIV, br. 7-8, juli-august, Sarajevo, 2012, str. 745.

35 Odluka Izvršnog odbora Medžlisa IZ-e Sarajevo: Na radno mjesto muallima za šticienike Centra za gluhe i nagluhe osobe u Sarajevu prima Jusupović Armina. Medžlis IZ Sarajevo, Vjerskoprosvjerna služba Medžlisa, 20.11.2008. godine. (Podaci dobiveni putem e-mail pošte od zamjenika gl. imama Medžlisa Sarajevo Malika-ef. Šljive, 23.11.2014. godine).

36 Evidencija osoba, šticienika Centra za gluhe i nagluhe osobe u Sarajevu, sa svim podacima. (Podaci dobiveni putem e-mail pošte od zamjenika gl. imama Medžlisa Sarajevo Malika-ef. Šljive, 23.11.2014. godine).

37 Imam se nije „uglavnom“ bavio sekundarnim aktivnostima nego prvenstveno primarnim aktivnostima, tj. mektebskim radom. Sekundarne aktivnosti kao što su bile ekskurzije u Srebrenicu i Mostar, dobrovoljno tumačenje osobama oštećena sluha na kursu informatike u trajanju od nekoliko mjeseci, bajramska sjela, šerijatska vjenčanja gluhih osoba, akike, odlasci na dženaze osobama koje su u srodstvu sa nekim gluhim osobama, podjela kurbanskog mesa, obilasci osoba oštećenog sluha i dr. ne mogu se nazvati ovim imenom jer one su dio primarnih aktivnosti i imaju za cilj da ih pojačaju a ne da ih minimaliziraju ili zapostave. (Armin-ef. Jusupović - imam za osobe oštećenog sluha, Izvještaj imama o radu sa osobama oštećena sluha koji je imam podijelio na sastanku 27.12. 2010, Izvještaj dostavljen IO Medžlisa Sarajevo, u Sarajevu, 14.06.2011). (Podaci dobiveni putem e-mail pošte od zamjenika gl. imama Medžlisa Sarajevo Malika-ef. Šljive, 23.11.2014).

38 Odnos Zajednice prema osobama s posebnim potrebama: za slijepce (izdat je Kur'an za slijepce), za gluhe (u Sarajevu je održana nedavno džuma za osobe s oštećenim sluhom pa bi to bi mogla postati redovna praksa), te za ljude s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama (specijalne islamske škole). Samir Beglerović, Pitanja i odgovori (18): O gluhoći, (http://www.znaci.com/nas_dijalog/pitanja/art366_o.html 16.1.2015. u 03:12:56.).

Rijaset IZ-e u BiH je realizirao program podučavanja muallima iz tri regije: Sarajevo, Zenica i Tuzla, za vjersku edukaciju osoba s posebnim potrebama, odnosno gluhih i naglušnih osoba. Osjetivši potrebu i odgovornost prema spomenutoj populaciji, napisali su konkurs za edukaciju muallima za vjersku edukaciju gluhih i naglušnih osoba, koji je i realiziran.³⁹ Kandidati su prošli adekvatnu obuku i bit će raspoređeni na adekvatna mjesta,⁴⁰ u spomenutim Medžlisima.⁴¹ Rijaset je obezbijedio adekvatnu vjersku literaturu za polaznike mekteba gluhih i naglušnih osoba.⁴²

Pri vjersko-prosvjetnoj službi Rijasetu angažirana je stručna osoba, koja radi na afirmaciji vjerskog života osoba s posebnim potrebama, te organizira sve poslove, prati sve projekte Zajednice prema tim osobama.⁴³ Kako se ne bi zapostavila ta populacija ljudi, organizirano je međunarodno takmičenje osoba s invaliditetom u učenju Kur'ana i ezana u Mekki.⁴⁴

39 U decembru 2013. godine održan je sastanak s glavnim imamima Medžlisa Islamske zajednice Tuzla, Zenica i Sarajevo na kojem je dogovorena dinamika aktivnosti za naredni period. Tokom mjeseca februara 2014. godine provedena je edukacija predloženih kandidata za rad sa osobama oštećena sluha. (Podaci dobiveni putem e-mail pošte od VPS Rijasetu IZ-e u BiH, kontakt osoba Zijad Suljić, dana 23.11.2014. godine).

40 Odluka Rijasetu islamske zajednice u BiH, broj: 02-08 -2-1407/12014. Od 07. Ša'ban 1435. H.g. odnosno 05. juni 2014. godine. Vjerskoprosvjetna služba Rijasetu IZ-e u BiH, u potpisu dr. Amir Karić.

41 U junu 2014. spomenutim Medžlisima, upućen je akt kojim su upoznati da je primarna priprema kandidata za vjersku edukaciju osoba sa posebnim potrebama, odnosno gluhih i naglušnih osoba završena. Istaknuto je da su kandidati koji su upućeni na obuku, po ocjeni stručnog saradnika u Vjerskoprosvjetnoj službi, pokazali zavidan interes za spomenutu aktivnost. U skladu sa prvobitnim razgovorima i planovima pozvani su da angažiraju spomenute osobe na period od šest mjeseci. Rijaset Islamske zajednice treba da donese Zaključak/Odluku kojim bi se naložilo rečenim Medžlisima da potpišu ugovor o djelu na šest mjeseci sa kandidatima koji su priprmljeni za rad sa ovom populacijom. (Podaci dobiveni putem e-mail pošte od VPS Rijasetu IZ-e u BiH, kontakt-osoba Zijad Suljić, 23.11.2014).

42 Pripremljen je okvirni Plan i program rada za prvih šest mjeseci, te pripremljeni su priručnici (ilmihali) prilagođeni ovoj populaciji. (Podaci dobiveni putem e-mail pošte od VPS Rijasetu IZ-e u BiH, kontakt osoba Zijad Suljić, 23.11.2014).

43 Rijaset IZ u Bosni i Hercegovini, na svojoj 12. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu 10. juna 2013. godine, razmatrajući prijedlog Vjerskoprosvjetne službe da se u okviru ove službe angažira stručno lice za osmišljavanje aktivnosti za rad s osobama sa posebnim potrebama, donio je zaključak kojim se Vjerskoprosvjetnoj službi Rijasetu daje saglasnost da po ugovoru o honorarnom angažmanu, angažira stručnog saradnika za organiziranje poslova za osobe sa posebnim potrebama a ta osoba je mr. Mejrema Ljevaković. Zaključak br. 03-07-3-1462/13. od 10. juni 2013. godine koji glasi: Daje se saglasnost Vjerskoprosvjetnoj službi Rijasetu da po Ugovoru o honorarnom angažmanu, angažira gospođu Mejremu Ljevaković, kao stručnog saradnika za organiziranje poslova za osobe sa posebnim potrebama. (Podaci dobiveni putem e-mail pošte od VPS Rijasetu IZ-e u BiH, kontakt osoba Zijad Suljić, 23.11.2014).

44 Vid: <http://minber.ba/index.php/vijestii-kategorija/19471-najboljem-svjetskom-ucacu-kurana-i-ezana-iz-turske-dozvoljeno-da-ude-u-ka-bu> (Pogledano 20.11.2015. godine u 23:42:11 sati).

Rijaset IZ je osnovao centar za rehabilitaciju ovisnika o psihoaktivnim supstancama u Smolućoj. Centar pruža adekvatnu pomoć šticienicima,⁴⁵ socijalnu zaštitu, vjersku edukaciju, duhovnu njegu i radi na poboljšanju fizičkog, duhovnog, materijalnog i emocionalnog stanja šticienika. Edukatori su vjerski službenici, adekvatni predavači, obučeni rehabilitatori, a rad nadgleda i prati komisija Rijasetu IZ-e u BiH.

Behram-begova medresa u Tuzli u okviru svog odgojno-obrazovnog procesa primjenjuje osnovne principe inkluzivnog obrazovanja. Ova praksa je prisutna već nekoliko školskih godina. Školovanje u Behram-begovoj medresi završilo je nekoliko učenika s posebnim potrebama, različitih vidova invaliditeta. U školskoj 2014/15. godini školuju tri učenika a jedan od tih učenika je potpuno slijep. Prije organizacije nastavnog procesa učenici su prošli medicinsku kategorizaciju i na osnovu te dokumentacije organizirana je inkluzivna nastava. Učenici s posebnim potrebama su pored inkluzivne nastave uključeni u cjelokupnu organizaciju života u internatu, jer učenici borave u internatu tokom radne sedmice.⁴⁶ U svom radu Behram-begova medresa uspostavlja saradnju i sa institucijama koje se primarno bave odgojem i obrazovanjem osoba s posebnim potrebama.⁴⁷ Medresa organizira edukaciju osoblja kako bi na najbolji način odgovorila potrebama osoba s posebnim potrebama.

I Karadžoz-begova medresa u Mostaru u okviru svog odgojno-obrazovnog procesa primjenjuje osnovne principe inkluzivnog obrazovanja. Karadžoz-begovu medresu pohađa jedan učenik s cerebralnom paralizom.

45 Odluka Sabora islamske zajednice u BiH br. 12. MA 1667/05. Od 26. rebiu-l-evvela 1426. god. po H. odnosno 5. maja 2005. godine. u potpisu predsjednik Sabora IZ-e u BiH Husein Smajlović.

46 5.10.2014.godine uputio sam dopis svim medresama u BiH, Zagrebu, Novom Pazaru u kome sam tražio dostavu informacija o odnosu njihove institucije i osoba sa posebnim potrebama. Do danas nisam dobio odgovor osim Behram-begove medrese, Kradoz-begove medrese, Bošnjačke gimnazije iz Zagreba i uspostavio kontakt sa direktorom Gazi Husrev-begove medrese Sarajevo Zijad-ef. Ljevakovićem, koji su mi kazali da nisu imali slučaj učenika sa posebnim potrebama, dok su medrese iz Tuzle i Mostara dostavile tražene informacije.; Vidi: Dostava informacija na traženi upit Damira Babajića, JU Behram-begova medresa Tuzla - INKLUZIVNA NASTAVA U BEHRAM-BEGOVOJ MEDRESI U TUZLI. Broj: 06-10-617/14. Od 16.12.2014.

47 Saradnja sa Zavodom za odgoj i obrazovanje osoba sa psihičkim i tjelesnim smetnjama Tuzla, gdje se saradnja ostvaruje pripremanjem i realizacijom odgovarajućih nastupa i programa učenika obje škole, učešće u humanitarnim i volonterskim aktivnostima, stručnom pomoći koju uposlenici Zavodu pružaju profesorima Medrese. Medresa ostvaruje saradnju sa Centrom za djecu sa višestrukim smetnjama „Koraci nade“ iz Tuzle, gdje učenici Medrese volontiraju. Vidi: Dostava informacija na traženi upit Damira Babajića. JU Behram-begova medresa Tuzla - INKLUZIVNA NASTAVA U BEHRAM-BEGOVOJ MEDRESI U TUZLI. Broj: 06-10-617/14. Od 16.12.2014.

Medresa je obezbijedila sve potrebne uvjete za nesmetano školovanje spomenutog učenika.⁴⁸

Na osnovu provedenog istraživanja⁴⁹ na nivou Rijaseta IZ-e u BiH, što uključuje i mešihate izvan granica BiH, došlo se do saznanja da IZ-a u BiH realizira veliki broj projekata koji se tiču osoba s posebnim potrebama. Pored navedenih projekata veoma značajnu ulogu imaju projekti koji se tiču uklanjanja arhitektonskih barijera, odnos prema polaznicima mektebske nastave s posebnim potrebama, razni vidovi savjetovanja, zapošljavanje osoba s posebnim potrebama, duhovna njega itd. Istraživanja su pokazala da od ukupnog broja vjerskih objekata u vlasništvu IZ-e u BiH, samo 7% objekata je prilagođeno osobama s posebnim potrebama - posjeduju lift za invalide, rampu ili pokretne stepenice.⁵⁰ Od ukupnog broja mekteba samo je 13% mekteba prilagođeno

48 Na osnovu dopisa upućenog Karadoz-begovoj medresi u Mostaru, 5.10.2014. godine, dobio sam informacije putem e-maila kako slijedi: „U školi je trenutno jedan učenik čija je dijagnoza cerebralna paraliza, kreće se uz pomoć štaka dok dolazi u školu a unutar škole bez njih. On je već četvrti razred, uskoro završava. Mi smo nastojali od samog početka njegovog školovanja u medresi da obezbijedimo uslove za njegovo nesmetano pohađanje nastave koliko smo mogli u tadašnjim težim uslovima rada. On je prvu godinu školovanja bio smješten u internatu i nalazi doktora i njihovo mišljenje je bilo da je taj boravak pozitivno uticao na njegovo stanje, gdje se on malo više kretao stepenicama i brinuo malo više sam za sebe. Međutim zbog nekih drugih razloga on je svoje školovanje nastavio dolazeći od kuće u školu. U novoj zgradi u koju smo preselili prošle školske godine imamo obezbijedene uslove za invalidne osobe u smislu prilaza i ulaska u zgradu, lifta unutar zgrade. Nismo bili u prilici dosad imati nikakav oblik pomoći nekoj organizaciji koja se bavi potrebama invalidnih osoba u smislu prevodenja, seminara i sl. Ove školske godine bio je primljen još jedan učenik sa sličnim teškoćama koji nažalost nije došao da prati nastavu jer je u septembru imao operaciju kičme i oporavak još traje.” Informacije dostavila Harisa Čukle, pedagog, Karadoz-begova medresa Mostar, 21. siječnja 2015.

49 Za potrebe ovog dijela rada, u saglasnosti sa mentorom doc. dr. Samir Beglerović, obavio sam razgovor sa šefom Vjerskoprosvjetne službe dr. Amirom Karićem. Predstavio sam mu svoju tezu magistarskog rada, obrazložio način rada te ukazao na značaj ovog dijela rada “Odnosa Zajednice prema osobama s posebnim potrebama”. Tokom razgovora predložio sam da obavim istraživanje unutar uposlenika IZ na način da uputim anketna pitanja, koja se tiču odnosa Zajednice prema osobama s posebnim potrebama, svim imamima, glavnim imamima, muftijstvima, mešihatima, medresama, u kojima se stavlja akcenat na arhitektonske barijere, mektebe, polaznike mekteba, odnosa muallima prema polaznicima s posebnim potrebama itd., što je on i odobrio. Putem e-maila, telefonskim razgovorima, pismenim putem, ličnim kontaktom, uputio sam anketni upitnik sa svim imamima i institucijama. Do izrade ovog dijela rada prikupio sam 92% traženog materijala, odnosno 92% ispitanika je odgovorilo istraživanju.

50 Na anketno pitanje upućeno svim glavnim imamima i imamima Rijaseta IZ-e u BiH: Koliko ima džamija, mekteba, abdesthana, tekija, vjerskih objekata na području vašeg Medžlisa da su prilagođena za osobe sa posebnim potrebama, da imaju prilaz za invalidska kolica, staze, liftovi, pokretne stepenice? Od ukupnog broja ispitanika (92%) njih 7% je odgovorilo da se u vjerski objekti prilagođeni za osobe s posebnim potrebama; Muftije Mešihata Slovenija dr. Nedžad Grabus i Hrvatska dr. Aziz Hasanović su u odgovoru na dopis, koji sam poslao putem e-mail pošte, naveli da prilazi svim javnim objektima, a tako i objektima u vlasništvu IZ, po zakonima države, Slovenije i Hrvatske, moraju biti prilagođeni osobama s posebnim potrebama. U odgovoru na dopis muftije sandžačkog stoji: „Mešihat Islamske zajednice u

polaznicima s posebnim potrebama.⁵¹ Veliki broj mekteba nalazi se na spratovima ili mahfilima džamija, jer su džamije izgrađene po starom sistemu. Tokom nove gradnje džamija, na osnovu dopisa Rijasetu IZ-e u BiH svim Medžlisima, rješava se pitanje arhitektonskih barijera, kako na ulazima u džamije tako i na ulazima u mektebske učionice i abdesthane.⁵² Nažalost, niti jedna visokoobrazovna institucija čiji je osnivač **Rijaset Islamske zajednice** nije riješila pitanje studijskog procesa osoba s posebnim potrebama.⁵³ Ni muslimanske biblioteke nisu prilagođene osobama s posebnim potrebama.

Djece s posebnim potrebama u mektebima u BiH nema puno.⁵⁴ Odnos muallima prema polaznicima mektebske nastave s ovim polaznicima je na zavidnom nivou. Muallimi su iskazali spremnost na dodatni rad i sa djecom s posebnim potrebama, i sa odraslima. Svi imami koji imaju djecu s invaliditetom u svojim mektebima posvećuju više pažnje i vremena nego ostaloj djeci.⁵⁵

Srbiji u svom dosadašnjem radu nije imao iskustva u oblasti koju pominjete, osobe s posebnim potrebama." 28. studenog 2014.

- 51 Na anketno pitanje upućeno svim imamima Rijasetu IZ-e u BiH: Da li je mekteb u kojem Vi radite prilagođen djeci s posebnim potrebama, posjeduje lift, rampu, pokretne stepenice? Od ukupnog broja ispitanika (92% imama je podržalo ovo istraživanje) njih 13% je odgovorilo sa da, od ukupnog broja mekteba u BiH, 1942 mekteba. Veliki broj imama je dopisao da se mekteb u kojem oni rade nalazi na spratu džamije, na mahfilu, da do mekteba ima veliki broj stepenica, da u džamije stare gradnje u kojima je slučaj da se mektebi radi molitvenog prostora postavi na mahfil, veliki broj muallima nema mektepsku učionicu pa nastavu izvode u molitvenom prostoru.
- 52 Zaključak Rijasetu br. 02-03-1-2437-1/13. od 4. februara 2014. koji glasi: Obavezuju se svi medžlisi i džemati da, tamo gdje postoji potreba, a u skladu sa tehničkim i prostornim mogućnostima, osiguraju adekvatne pristupe džamijama radi uvažavanja potreba invalidnih osoba koje koriste invalidska kolica.
- 53 Tri su visokoobrazovne institucije pod krovom Rijasetu IZ-e u BiH, unutar granica države, Fakultet islamskih nauka Sarajevo, Islamski pedagoški fakultet Zenica i Islamski pedagoški fakultet Bihać. Nijedan od ova tri fakulteta nisu riješili problem arhitektonskih barijera, prilagođenog nastavnog procesa, za osobe s posebnim potrebama. Fakultet islamskih nauka u Sarajevu je imao senzibiliteta prema studentu s invaliditetom, od pružanja finansijske pomoći u vidu obezbjeđivanja besplatnog školovanja do prilagođavanja prostora tokom održavanja ispita. Primjer studenta dodiplomskog i postdiplomskog studija Damira Babajića.
- 54 U periodu 1999-2008. broj djece u mektebu bio je 96296. Vidi: http://www.rijaset.ba/mekteb/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=20&Itemid=150 (Pogledano 21.1.2015. godine u 02:24:56 sati). Na anketno pitanje upućeno svim imamima Rijasetu IZ-e u BiH: Koliko u džematu ima djece raznih vrsta invalidnosti? Od pristiglih 92% odgovora, podatak je da ima 473 djeteta s posebnim potrebama raznih vidova invaliditeta, a najviše tjelesnog invaliditeta 285 djece. Ako uzmemo u obzir podatak da je ukupan broj djece u mektebu u period 1999-2008. 96296 djece, nismo upućivali pitanje imamima koliko imaju ukupan broj djece na mektepskoj nastavi jer smo se usmjerili na polaznike s posebnim potrebama, dolazimo do zaključka da je veoma mali broj djece polaznika mektepske nastave s posebnim potrebama, no nije ni to zanemariv broj djece.
- 55 Na anketno pitanje upućeno svim imamima Rijasetu IZ-e u BiH Koliko posvećujete pažnje i vremena

Rad sa porodicama djece s posebnim potrebama, studentima u studentskim domovima, rastavljenim brakovima je još jedan projekat kojeg institucije unutar Islamske zajednice realiziraju kroz svoje djelovanje. Medžlis IZ Sarajevo je svoje djelovanje usmjerio i na studentsku populaciju, tj. organizacija raznih vrsta manifestacija, stipendiranje, vjerski život u domovima, savjetovanje za studente itd. Također, oni su svoje djelovanje usmjerili i na najvažniju ćeliju društva, porodicu,⁵⁶ a posebno na porodice djece s posebnim potrebama,⁵⁷ te na rastavljene brakove. Muftijstvo tuzlansko je svoje djelovanje usmjerilo na Centar za odvikavanje od psihoaktivnih supstanci Smoluća, kao i Centre djece s posebnim potrebama.⁵⁸ Teološko i praktično savjetovanje obavljaju kompetentne i istaknute ličnosti u islamskoj zajednici.⁵⁹

Zapošljavanje osoba s posebnim potrebama u strukturama IZ je još jedan vid njenog djelovanja prema osobama s invaliditetom, u cilju obezbjeđivanja ljudskog dostojanstva i socijalne sigurnosti ovih osoba i njihovih porodica, ublažavanja negativnih posljedica koje nastaju zbog invalidnosti, ostvarivanja ljudskog dostojanstva, ličnog integriteta, društvenog, intimnog i porodičnog života te obezbjeđenja jednakih mogućnosti, korištenja preostalih sposobnosti i višeg stepena uključivanja u društvenu i u islamsku zajednicu.⁶⁰ Pored zapošljavanja osoba s posebnim potrebama Islamska zajednica djeluje i kroz vid profesionalne rehabilitacije osoba s posebnim potrebama.⁶¹

---

djetetu s posebnim potrebama u odnosu na ostalu djecu? Od ponudena tri odgovora a. Kao i ostaloj djeci, b. Manje nego ostaloj djeci, c. Više nego ostaloj djeci, 100% je odgovorilo pod c.

56 Izvještaj ureda muftije sarajevskog u: *Glasnik, Rijaset IZ u BiH*, Vol. LXXIV, br. 7-8., juli-august, Sarajevo, 2012, str. 745.

57 Medžlis IZ-e Sarajevo organizira mektepsku nastavu za gluhe i nagluhe osobe, a samim time je u stalnom dodiru sa roditeljima te djece.

58 CROPS Smoluća, općina Lukavac, Centar "Koraci nade" Tuzla, Centri djece sa mentalnim poteškoćama, Centar za stare i iznemogle "Duje" Doboj Istok.

59 Npr. hfz. Sulejman Bugari, profesori medresa, profesori islamskih fakulteta, muftije itd.

60 Npr. Medžlis islamske zajednice Puračić sa sjedištem u Lukavcu je zaposlio Fahrudina Skopljaka osobu s posebnim potrebama, 100% RVI. Ugovor između MIZ-e Puračić i Fahrudina Skopljaka br. 04-07-1-112/14.

61 Profesionalna rehabilitacija, osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom je od posebnog javnog interesa i spada u oblast socijalne zaštite. Vidi Član 2. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom. Također vidi član 10. istog zakona, koji islamska zajednica primjenjuje u svom djelovanju.; vidi: Damir Babajić, Teologija praktičnog djelovanja muslimana i uticaj religioznosti na kvalitet brige roditelja prema djeci s invaliditetom, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17.6.2015. godine.

Zaključak

Muslimani su dužni poštovati i podržavati svaki ljudski život i cijeniti potencijal svakog pojedinca a najveća odgovornost je na zajednici muslimana. Osobe s posebnim potrebama su dio zajednice muslimana i imaju svoja prava. Briga za slijepe, gluhe, nijeme, za osobe sa mentalnim poteškoćama, kao i svim drugim osobama s bilo kojim vidom invaliditeta je odgovornost zajednice u cjelini. Islamska zajednica u BiH, slijedeći naredbe Allaha i praksu Poslanika, dala je veliki doprinos na polju pružanja pomoći i podrške, u svakom pogledu kroz svoje djelovanje, osobama s posebnim potrebama, ostvarila je saradnju s mnogim institucijama koje se tiču rada sa socijalno ugroženim, povratnicima, osobama s posebnim potrebama, odnosno s osobama kojima je neophodna pomoć drugog. Odnos islamske zajednice prema osobama s posebnim potrebama zasniva se na određenim projektima, shodno intelektualnim i ekonomskim mogućnostima. Islamska zajednica je jedna povezana cjelina a članovi zajednice trebali bi živjeti u solidarnosti i skladu sa svim propisima. Shvatajući svoju ulogu do sada je realizirala mnogo projekata koji se tiču osoba s posebnim potrebama, koje smo prezentirali u radu.

Literatura:

- Adnan Silajdžić i Samir Beglerović, Prijedlog reorganizacije i reforme studija na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, *Glasnik Rijaset Islamske zajednice u BiH*, Vol. LXXV, br. 7-8., juli-august, Sarajevo, 2013.,
- Damir Babajić, Teologija praktičnog djelovanja muslimana i uticaj religioznosti na kvalitet brige roditelja prema djeci s invaliditetom, magistarski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 17.6.2015. godine
- Elnur Salihović, Glavne poluge humanitarnih i socijalnih aktivnosti islamske zajednice u BiH, *Glasnik Rijaset islamske zajednice u BiH*, Vol. LXXV, br. 9-10., septembar-oktobar, Sarajevo, 2013.,
- Elnur Salihović, Islamska zajednica podijelila 5,5 miliona KM pomoći, *IIN Preporod*, 15/1001, 2013.
- Esmir Halilović, Važnost socijalnih učenja islama, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici* br. 10/2012,

- Ismet Bušatlić, Prevod Kur'ana za slijepe, *Takvim*, Izvršni odbor udruženja Ilmijje u SRBiH, Sarajevo, 1976.,
- Izvještaj muftije sarajevskog u: *Glasnik Rijasetu IZ u BiH*, Vol. LXXIV, br. 7-8, juli-august, Sarajevo, 2012.,
- Izvještaj o provođenju konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom u BiH, oktobar 2012.,
- **Izvještaj ureda muftije tuzlanskog u: *Glasnik Rijasetu IZ u BiH*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Vol. LXXIII, juli-august, 2011.,**
- Jusuf El-Kardavi, *Razumijevanje sunneta*, Bemust, Sarajevo, 2001.,
- Muhammad ibn Ismail El-Buhari, Buharijeva zbirka hadisa - *Sahihu-l-Buhari* (prijevod Hasan Škapur i grupa prevodilaca), Visoki saudijski komitet, Sarajevo, 2008.,
- Orhan Jašić, Zuhdija Hasanović, Slijepi u islamu, *JAHN* vol. 4., no. 7, 2013.,
- Samir Beglerović, Izazov uspona globalnog neoislamokapitalizma za muslimane savremene Bosne, *Pregled*, Časopis za društvena istraživanja, 2/2013.,
- Samir Beglerović, Islamska zajednica pred izazovom nužnosti i transformacije institucija: potreba za sržnim izmjenama ustava, *Glasnik*, Rijaset islamske zajednice u BiH, Vol. LXXIV, br. 3-4., mart-april, Sarajevo, 2012.,
- Samir Beglerović, Izazov uspona globalnog neoislamokapitalizma za muslimane savremene Bosne, *Pregled*, Časopis za društvena istraživanja, 2/2013, str. 62.
- Samir Beglerović, Pitanja i odgovori (18): O gluhoći, Znaci u: http://www.znaci.com/nas_dijalog/pitanja/art366_o.html (Pogledano 16.1.2015. godine u 23:42:19 sati).
- **Internet izvori:**
- <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=49679>(16.1.2015. u 01:42:12).
- <http://www.mfs-emmaus.ba/news.aspx?nid=9bN25xq4bxo=> (15.1.2015. u 16:01:23.)
- http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=21062:pravilnik-o-organizaciji-i-radu-rijaseta&catid=63:rijaset. (Pogledano 15.1.2015. godine u 23:58:17sati).
- http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=10712:zavren-prijevod-kurana-nabrajevo-pismo&catid=253:aktuelnostikat&itemid=184 (Pogledano 16.1.2015. godine u 19:54:32 sati).

- <http://minber.ba/index.php/vijestii-kategorija/19471-najboljem-svjet-skom-ucacu-kurana-i-ezana-iz-turske-dozvoljeno-da-ude-u-ka-bu> (Pogledano 20.1.2015. godine u 23:42:11 sati).
- http://www.rijaset.ba/mekteb/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=20&Itemid=150 (Pogledano 21.1.2015. godine u 02:24:56 sati).

دامر بابايتش

برامج النشاطات العملية والفكرية للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهلاسك فيما يخص المعاقين

تتناول هذه المقالة برامج النشاطات العملية والفكرية للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهلاسك فيما يخص المعاقين. للمشيخة الإسلامية في البوسنة والهلاسك مساهمة بالغة في مجال تقديم الدعم والمساعدة لكافة فئات المحتاجين وقد حققت بهذا الخصوص التعاون مع كثير من المؤسسات المتصلة بالعمل مع المحتاجين من أفراد المجتمع إلى المساعدة من غيرهم من الفقراء والعائدين إلى مواطنهم والأشخاص ذوي الاحتياجات الخاصة. وتقوم معاملة المشيخة الإسلامية للأشخاص ذوي الاحتياجات الخاصة على مشروعات معينة تناسب امكانياتها العقلية والاقتصادية، وقد حققت المشيخة لحد الآن مشروعات كثيرة من هذا النوع. هذه المقالة تم فيها تقديم بعض تلك المشاريع.

Damir Babajic

Programs of Theological-Practical Work of the Islamic Community in Bosnia-Herzegovina for Persons with Disabilities

Summary

In this paper, we discuss programs of the Islamic community in Bosnia-Herzegovina towards people with disabilities. The Islamic Community in Bosnia-Herzegovina has given a great contribution in providing assistance and support, in every way and through any action it could, to people with special needs; it cooperated with many institutions involved in the work with the socially endangered, returnees, people with special needs or people who need the help of another. The attitude of the Islamic community towards people with special needs is based on specific projects, in accordance with its intellectual and economic capacities. So far, it has implemented many projects related to people with special needs. In this paper, we have presented some of these projects.

Kulturni turizam kao razvojna prilika baština u službi razvoja

Mr. sci Asmir Crnkić

konsultant za kulturni turizam
acrnkic@gmail.com

*O ljudi, Mi vas od jednog muškarca i jedne žene stvaramo
i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali..*

(El-Hudžurat, 13)

Sažetak

Autor je kroz rad ukazao na značaj turizma kao privredne grane te posebno izdvojio kulturni turizam kao jedan od oblika turizma koji bilježi rastući trend. Obradeni su pojmovi turizma, kulture, kulturno-historijskog naslijeđa, turističke pozicioniranosti, destinacijskog menadžmenta te prikazan dio rezultata istraživanja do kojih je autor došao analizirajući Unsko-sanski kanton kao turističku destinaciju. U radu su iznesene i određene preporuke za brži i značajniji razvoj kulturnog turizma u BiH.

Ključne riječi: kulturni turizam, kulturno-historijsko naslijeđe, turistička pozicioniranost, destinacijski menadžment.

UVOD

Ako uzmemo za predmet analize ključne indikatore ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine: bruto društveni proizvod, izvoz roba i usluga,

broj zaposlenih/nezaposlenih, progresiju javnog duga, privredna slika naše države je deprimirajuća. Na Forbesovoj¹ listi smo jako loše rangirani a prema izvješčaju o indexu percepcije korupcije za 2015 godinu kojeg je objavio Transparency International, u BiH je povećana razina korupcije! BiH je pozicionirana na 76. mjestu po razini korupcije na tabeli od 168 zemalja.²

Pored navedenog, nad glavom bh. privrede kao Damoklov mač stoji i Dejtonsko ustavno uređenje BiH koje je osnovni uzrok permanentne političke krize ali i nemogućnosti korjenite i brze reforme koja bi poboljšala sveukupnu privrednu situaciju. Međutim, unatoč lošem sistemskom ambijentu, privredni subjekti se na svoj način bore za opstanak na tržištu. Poseban iskorak je napravljen u sektoru turizma. Po dosadašnjim statističkim pokazateljima bilježimo rast posjeta odnosno prihoda od turizma. Prognoze relevantnih institucija i sudionika iz domena „turističke industrije“ su da će naša država i narednih godina biti atraktivna turistička destinacija. Najposjećenije destinacije trenutno su Sarajevo, Mostar, Visoko, Jajce, Travnik, Blagaj na Buni, vodopadi u Jajcu i Kravicama, te NP Una. Iako nam nije temeljna privredna grana, vrijedi ulagati u turizam, jer donosi ogromnu finansijsku korist, otvara nova radna mjesta te u konačnici utječe na povećanje BDP.

Raznolikost kao prednost za razvoj kulturnog-turizma

Da su turizam i pobožnost bliski i da mogu zajedno, potvrđuje i gore citirani ajet iz sure El-Hudžurat te 11. ajet sure El-En'am gdje se imperativno naređuje: *Putujte po svijetu...!* kao i 44. ajet sure Fatir koji dolazi u formi pitanja: *Zašto oni ne putuju po svijetu...?* U radu i kretanju je bereket!³ Islam potencira kretanje iz više razloga: zbog pobožnosti (obilazak tri sveta mjesta), širenja istine (*da'va*), traženja znanja, uzimanja pouke (*ibret*), ali i zbog same opskrbe (*nafake*). Sličnu percepciju, u skladu sa svojim učenjem imaju i ostale religije, pa ne čudi što je vjerski turizam jedan od najstarijih oblika turizma koji se kao specifični oblik turizma,

1 Lista uglednog američkog magazina Forbes koja rangira najbolje države za poslovanje

2 <http://www.transparency.org/cpi2015>

3 Arapska izreka: „*El-bereke fi-l-hareke*“, što znači „*bereket je u pokretu*“.

uz zdravstveni turizam, počeo javljati u najranijoj historiji čovječanstva kada su ljudi zbog obavljanja religijskih obreda posjećivali za to određena mjesta - svetišta. U srednjem vijeku ulogu turista su imali hodočasnici koji su još tada definirali današnje „kulturne itinerere“⁴ poput hodočašća do Santiaga de Compostele u sjevernoj Španiji. Naravno, iako ekonomisti ovakve posjete definiraju kao ekonomsku kategoriju tj. turizam, iz vizure samog posjetitelja, radi se prije svega o putu motiviranom pobožnošću. Upravo polazeći od samih motiva koje pokreću ljude na putovanja, do danas se razvilo preko 50 oblika turizma!

Ukupni svjetski prihodi od međunarodnog turizma i međunarodnog saobraćaja imaju udio od oko 7% u ukupnom svjetskom izvozu roba i usluga, čime turizam zauzima četvrtu poziciju među izvoznicima, poslije hemijske, automobilske i naftne industrije.⁵ Turizam se inače percipira nevidljivim izvozom jer prilikom konzumiranja usluga i proizvoda domaće proizvodnje od strane stranih turista dolazi do tzv. nevidljivog izvoza što pozitivno utječe na uspostavljanje ravnoteže u sveukupnoj platnoj bilansi određene države.⁶

Temeljne ekonomske funkcije turizma su: multiplikativna, induktivna i konverzijska funkcija, funkcija zapošljavanja, poticanja međunarodne razmjene dobara, apsorpcijska funkcija, funkcija uravnoteženja platne bilance, razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja te integracijska i akceleracijska funkcija.

Bosna i Hercegovina je zemlja izuzetno bogata prirodnim i kulturno-historijskim naslijeđem. Ovu zemlju je sam dragi Bog počastio prelijepim prirodnim ljepotama a burna prošlost joj je podarila bogato i raznoliko kulturno-historijsko blago. Osnivanjem “Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika u BiH” te njenom aktivnošću na evidenciji, valorizaciji i zaštiti nacionalnih spomenika došlo se do impozantne evidencije o bh. kulturno-historijskom blagu. Istina, dobar dio tog blaga još uvijek je u ruševnom stanju, kako zbog ratnih razaranja tokom agresije na BiH tako i zbog zuba vremena koji je učinio svoje.

---

4 Turističke rute

5 UNWTO, *Tourism Highlights Edition 2008*, UNWTO, Madrid, 2008, str. 1.

6 Weber S., Mikačić V.: *Osnove turizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1999, str. 17

Međutim, činjenica da je BIH čarobni miks starih i novih svjetova je neiskorištena. Srednjovjekovni gradovi i utvrde, manastiri i crkve, džamije i tekije iz osmanskog perioda, su doslovce posijani na ovom prostoru. Tu je još i značajan broj kvalitetnih kulturnih manifestacija poput *Sarajevo Film Festival*, *MESS - Teatarski festival*, *JAZZ Fest*, *Bašćaršijske noći*, *Sarajevska zima*, *Mostarsko proljeće*, *Ulicom Bišća*, *Bihačko ljeto* itd. koje su već postale svojevrsan brend. Kulturno-historijsko naslijeđe uz kulturne manifestacije su resursi koji motiviraju posebnu kategoriju turista zbog kojih se razvio kulturni turizam.

Ovaj vid turizma doživljava svoju značajniju ekspanziju 70-ih godina iako su putovanja motivirana posjetama znamenitim građevinama i manifestacijama zabilježena još u antičko doba.

Polazeći od navedenog a uvažavajući činjenicu da WTO predviđa porast potražnje u sektoru kulturnog turizma za 15 % godišnje do 2020. godine i da to tržište ima opseg poslovanja od cca 50 milijardi EUR-a godišnje, nas jednostavno tjera da napokon ozbiljnije shvatimo našu šansu i iskoristimo naše komparativne prednosti.

No, da bi smo adekvatno odgovorili ovom izazovu i napokon počeli ubirati plodove od kulturnog turizma, važno je da adekvatno shvatimo što je to kulturni turizam i koji je interes odnosno potrebe ovog segmenta turista.

Kulturni turizam označava kretanje ljudi koje je uzrokovano kulturnim atrakcijama izvan njihovog uobičajenog mjesta stanovanja, s namjerom sakupljanja novih informacija i iskustava kako bi zadovoljili svoje kulturne potrebe.⁷

Kulturni turizam smatra se turizmom specijalnih interesa te se definira kao posjete osobe izvan njihova stalnog mjesta boravka, motivirane u cijelosti ili djelimično interesom za historiju, umjetnost, naslijeđe ili stil života lokaliteta, regije, grupe ili institucije. Tom definicijom kultura obuhvaća i tzv. opipljivu kulturu - muzeje, galerije, koncerte, pozorišta, spomenike i historijske lokalitete, ali i neopipljivu kulturu poput običaja i tradicije, u skladu sa zakonom o zaštiti i očuvanju kulturnog dobra

---

7 Richards, Greg 1999: 17. *European Cultural Tourism: Patterns and Prospects*. U: *Planning Cultural Tourism in Europe*, Amsterdam, Boekman Foundation/Ministry of Education, Culture and Science, str. 16-32)

koji pod zaštitu stavljaju nepokretna, pokretna i nematerijalna kulturna dobra.⁸

Bihać: savršen spoj prirodnog i kulturno-historijskog naslijeđa

Najznačajniji aspekti kulturnog turizma mogu se sažeti u šest tačaka – upravljanje kulturom za potrebe turizma, učinci kulture na turizam, utjecaj turizma na kulturu destinacije, percepcija imidža destinacije od strane potencijalnih turista, potrošnja kulturnog turiste i kulturni utjecaj turizma na turiste.⁹

Iako je blizak sa religijskim turizmom zbog učestalosti kulturnih turista da posjećuju i vjerske objekte, ipak, pogrešno je statistički ovu skupinu turista evidentirati kao religijske turiste.

Kulturni turisti primarno žele zadovoljiti svoje kulturne potrebe tj. upoznati nešto novo, autentično, nesvakidašnje dok je kod religijskog turizma primaran motiv religija odnosno duhovnost. Primjera radi, ako Juliette Binoche ili Mickey Rourke tokom održavanja SFF-a zbog kojeg su primarno došli u Sarajevo, prošetaju Bašćaršijom i usput posjete Begovu džamiju, to ih neće svrstati u religijske već u kulturne turiste.

Prema Swarbrooke i Horner kulturni turizam sastoji se od mnogo elemenata koji čine turističko tržište i uključuje:

8 Vlada RH – Ministarstvo turizma, *Strategija razvoja kulturnog turizma*, Zagreb, listopad 2003, str. 5.

9 Jelinčić, Daniela Angelina: *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar Media, Zagreb, 2008, str. 60.

- posjete historijskim atrakcijama i destinacijama te prisustvovanje tradicionalnim festivalima,
- putovanje motivirano željom za kušanjem nacionalne, regionalne i lokalne hrane i pića,
- praćenje tradicionalnih događaja i sudjelovanje u lokalnim aktivnostima,
- posjeta obrtničkim radnjama, tvornicama i sl.¹⁰

Prema istraživanju koje je za udruženje britanskih turističkih agencija (ABTA) izvršila agencija One Poll u periodu od decembra 2008. do januara 2009. god. a na uzorku od 2447 zrelih Britanaca, osam faktora koje Britance najviše motiviraju na putovanje u neku destinaciju su:

R.br.	Motiv	%
1	Odmor od svakodnevnih briga i navika	32
2	Provod vremena sa porodicom i prijateljima	19
3	Kulturni turizam	18
4	Relaksacija i oporavak	15
5	Sunce	8
6	Klasični odmor sa supružnikom	5
7	Putovanja zbog prestiža	2
8	Susret sa prijateljima i porodicom po povratku sa odmora (radost povratka)	1

Tabela: motiv putovanja¹¹

Kao što vidimo 18 % Britanaca putuje da bi vidjelo kulturno-historijsko naslijeđe neke zemlje, prisustvovalo nekoj kulturnoj manifestaciji ili festivalu te bolje upoznalo kulturu nekog naroda.

Kulturni turizam, tako se barem čini, danas je sveprisutna činjenica. On je simbol kvalitetnog turizma unutar kojeg se vodi briga o kulturi koja se konzumira dok se istovremeno kultiviraju i oplemenjuju oni koji je konzumiraju. Tako shvaćen, postao je globalno prihvaćen od strane lokalnih, nacionalnih i transnacionalnih tijela. UNESCO ga promovira

¹⁰ Swarbrooke J., Horner S.: Consumer Behaviour in Tourism, Butterworth-Heinemann, 2003, str. 36.

¹¹ ABTA The Travel Association & FCO Travel Advice, 2009 Travel Trends Report, 2008, www.abta.com/news

kao jedan od načina zaštite svjetske baštine. Evropska unija, čije tržište ima preko 500 miliona ljudi, potiče ga kao glavni oblik turizma. Mnoge, u turističkom smislu manje razvijene regije i države kako izvan Evrope tako i u Evropi (posebno u njenom srednjem i istočnom dijelu) vide kulturni turizam kao podršku i u razvoju nacionalnog identiteta.¹²

S ekonomskog aspekta, važno je napomenuti da su turisti kojima je glavni motiv posjete kulturnom naslijeđu, obrazovaniji, bolji potrošači, putuju u grupama i pripadaju turistima veće platežne moći.¹³

Posmatrajući kulturni turizam kao društveni fenomen kroz kur'ansko-hadisku koncepciju, odnosno analizirajući ovaj oblik turizma kroz islamske principe dopuštenosti (harama i halala), ne vidim prepreke za podršku i razvoj kulturnog turizma. Odstupanja su jedino moguća kada su u pitanju umjetnički performansi gdje zbog tzv. umjetničkih sloboda okvir dopuštenosti može biti prekoračen.

Kulturni turizam doprinosi i interkulturalnom i ekumenskom dijalogu jer je utemeljen na direktnoj komunikaciji i težnji da se upozna drugi i drukčije.

Turistička pozicioniranost BiH

Iako je u percepciji mnogih u svijetu BiH zemlja koja je bila u ratu, zemlja sa razorenom infrastrukturom, lošim putevima, zastarjelim vozovima, ipak je tokom 2012. god. zabilježeno 750.000 posjeta što je za 10 % više u odnosu na 2011. godinu. Tokom 2013. i 2014. je također zabilježen rast posjeta. Posljednji raspoloživi podaci govore da je turizam do kraja 2015. god. zabilježio rast od čak 29 posto. Ovi rezultati govore da se naša zemlja polahko pozicionira kao atraktivna turistička destinacija te da se uz strateški pristup i veću koordinaciju svih sudionika u turizmu mogu postići i bolji rezultati.

Pozicioniranje turističke destinacije je sistemski proces analiziranja i donošenja odluka koji vode nosioce turističke politike ka pronalaženju

¹² Lidija Nikočević: Održivi razvoj kulturnog turizma Istre, PROJEKAT HEARTH OF ISTRIA, studija.

¹³ Dallen J.T.: Heritage Tourism in the 21st Century, Valued Traditions and New Perspective, Journal of Heritage Tourism, No 1., Channel View Publications, London, 2006, page 2.

najpogodnijeg i najprofitabilnijeg položaja destinacije u svijesti potrošača u odnosu na konkurenciju.

Ovaj proces je zasnovan na postizanju kompatibilnosti između karakteristika destinacije i tražnje, s jednog ili više tržišnih segmenata, i odgovarajuće ciljne promocije takve pozicije, tj. imidža. U cilju saznanja kako nas trenutno percipira turističko tržište odnosno kako smo pozicionirani na turističkom tržištu, aktivnosti istraživanja sam sproveo na uzorku od ukupno 115 turista koji su posjetili Unsko-sanski kanton u periodu od jula 2011. do augusta 2013. godine.

r.br	Životna dob turista	%
1	Do 29 godina	14
2	Od 30-49 godina	58
3	50 godina i više	28

Primjetan je trend dominacije srednje dobne skupine koja inače preferira eko i kulturni turizam. Turisti iz kategorije starije populacije (50 i više), koji imaju i vremena i kupovnu moć, inače predstavljaju značajan potencijal za tržište ove vrste turističkih usluga. Procjene su da će do 2060. gotovo 30% populacije u EU imati 65 ili više godina. „Seniori“ inače čine 1,5 milijardi svjetske populacije, a gotovo trećina njih voljna je putovati.

Od 115 anketiranih turista 69 su muškarci a 46 žene. Učestalost dolaska bračnih parova i organiziranih grupa je velika.

r.br	Spolna struktura	%
1	Muškarci	60
2	Žene	40

r.br	Način dolaska	%
1	Samci	19
2	Sa supružnikom	31
3	Sa roditeljima	9
4	Sa djecom	16
5	Sa rođacima	4

6	Sa prijateljima	17
7	Ostalo	4

Na pitanje o motiviranosti posjete odgovori su bili šaroliki.
Ukoliko ih svrstamo u četiri glavne skupine rezultat je sljedeći:

r.br	Motivacija posjete	%
1	Odmor, rekreacija	35
2	Kultura, religija	40
3	Poslovno	18
4	Ostalo	7

Pod ostalo su bili odgovori tipa:

- blizina i povoljne cijene,
- nagovor prijatelja,
- razlozi povezani s proteklom ratom.

Kroz intervju sa turistima došli smo do zaključka da im je najznačajni izvor informacija o USK i njegovim gradovima internet i prijatelji. Ovo je samo pokazatelj da se nedovoljno čini kako bi tur-operateri i turističke agencije kao posrednici bili involvirani u donošenje odluka kod samih turista.

r.br	Način dolaska - prijevoz	%
1	Putem turističke agencije	42
2	Sami, vlastiti prijevoz	58

Do potpune ponude koja treba proizvesti odluku kod potencijalnog turista dolazi se kombinacijom asortimana, cijena, kvaliteta usluga, komuniciranja i atraktivnosti turističkog područja. Dobra kombinacija svega toga doprinosi zadovoljstvu turista.

Tražeci odgovore na ta pitanja, turistima smo postavili sljedeće pitanje: „Šta vas je ugodno iznenadilo”?

Svrstali smo odgovore u tri glavne kategorije i rezultat izgleda ovako:

r.br.	Ugodno iznenađenje	%
-------	--------------------	---

1	Raskoš kult.-hist. naslijeđa	45
2	Čista okolica, prirodne ljepote, rijeka Una	30
3	Dobra a jeftina hrana	25

Kad su u pitanju rezultati istraživanja šta se ne sviđa turistima, rezultati su sljedeći.

Ovi podaci su jako važni jer prema njima definiramo strateške pravce našeg budućeg djelovanja.

r.br.	Neugodno iznenađenje	%
1	Deponije pored cesta	17
2	Nebriga za kult.-hist. naslijeđe	14
3	Nedostatak tipičnih domaćih proizvoda	12
4	Nemogućnost plaćanja u EUR-ima	12
5	Nedovoljno mjenjačnica	12
6	Puno kamenoloma pored cesta	10
7	Neljubaznost konobara	10
8	Nedostatak kulturnih sadržaja	5
9	Zakidanje trgovaca prilikom vraćanja kusura	4
10	Grafiti na starim spomenicima i dr. objektima	4

Na svu sreću, i pored niza neugodnih iznenađenja većina anketiranih turista izražava želju za ponovnom posjetom što potvrđuje ranije postavljene hipoteze o opravdanosti ulaganja u razvoj kulturnog turizma.

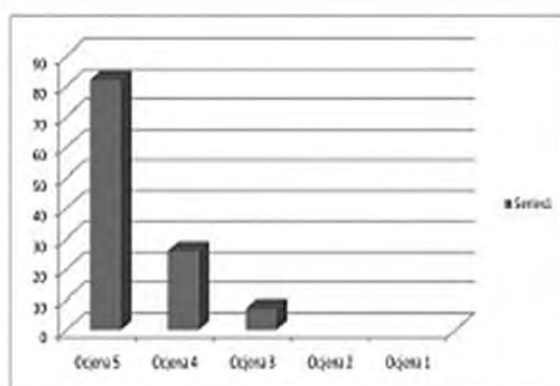
r.br.	Želja za ponovnom posjetom USK	%
1	DA, svakako!	75
2	NE, sumnjam!	25

Optimističan je rezultat da je čak 75 % turista izrazilo želju da ponovo posjeti USK odnosno gradove i mjesta sa područja ovog Kantona.

Na pitanje šta očekuju da se unaprijedi i poboljša naredni put kad budu boravili u USK, turisti su odgovorili sljedeće:

r.br.	Preporuke turista	%
1	Više obnovljenih starih gradova	45
2	Bogatija kulturna ponuda	33
3	Bolja infrastruktura u NP Una	13
4	Manje deponija i kamenoloma	9

Na pitanje: „Koliko su ostvarena Vaša očekivanja i koliko je Vaše zadovoljstvo boravkom u Bihaću i u USK“?, ocjenom 1-5 turisti su se izjasnili kako slijedi:

Šta poduzeti?

U cilju povećanja interesa ove skupine turista za kulturno-historijskim naslijeđem i atrakcijama u BiH, naše naslijeđe se mora revitalizirati, bolje održavati, kvalitetnije marketinški oblikovati i kontinuirano isticati u sveukupnoj ponudi destinacije. Marketing menadžment kulturnih atrakcija mora biti osiguran i nastojati kombinirati različita područja interesa u svakom aranžmanu, osigurati različite pogodnosti, privlačnosti i usluge. Kao pomoć rastu i razvoju kulturnog turizma u našoj zemlji trebalo bi doprinijeti i destinacijski menadžment. Pod njim podrazumijevamo kontinuirani proces u kojem „turistička industrija“, organi uprave i ostali sudionici usmjeravaju razvoj destinacije s ciljem ostvarivanja zajedničke željene vizije budućnosti određene destinacije. Cilj menadžmenta u turizmu je tržišno pozicioniranje, prepoznatljivost i profit.

Kod područja gdje imamo disperziju više kulturno-historijskih spomenika, kao što je slučaj na području USK,¹⁴ osmisliti itinerare, projekte kulturnih ruta, gdje bi se uvezale određene mikrolokacije odnosno njihovo kulturno-historijsko naslijeđe u jednu tematsku cjelinu.

Bosanska Krupa: raznolikost koja impresionira

Snažnija marketinška promocija i veća sinergija između svih sudionika (stekeholdera) u turizmu i kulturi zasigurno bi donijela veće benefite od ovog oblika turizma. Svjedoci smo da danas mediji formiraju mišljenje većine. Oni su ta vezivna masa čovjeka sa ostatkom društva. Prema tome, važna je slika kakvu prezentiraju mediji o našoj zemlji, našoj kulturi i naslijeđu. U stvaranju te slike treba se aktivno uključiti, a ne pasivno očekivati kako će sama od sebe ta slika biti pozitivna. Imamo primjere pozitivne slike BiH koju su plasirali National Geographic, Lonely Planet i dr. a imamo i negativne primjere poput nedavne reportaže francuske državne televizije koja je bh. društvo prikazala krajnje iskrivljeno i negativno!

¹⁴ Na području USK je disperzirano oko 50 starih gradova, utvrda, dvoraca i drugih arh. lokaliteta.

Poželjno bi bilo kad bi i Islamska zajednica kao titular impresivnog islamskog naslijeđa ostvarila aktivniju saradnju sa Turističkim zajednicama te kroz jedan oblik participativnog upravljanja i promocije islamskog naslijeđa direktno utjecala na razvoj kulturnog i religijskog turizma. Kulturni turizam je oblik turizma čija je svrha, između ostalog, otkrivanje spomenika i lokaliteta. Zbog toga ima pozitivne učinke na iste utoliko što doprinosi njihovom održavanju i očuvanju. Ovaj oblik turizma u stvari opravdava napore koje spomenuto održavanje i očuvanje zahtijevaju od ljudske zajednice zbog socio-kulturne i ekonomske dobrobiti koju donose stanovništvu.¹⁵

Poznata je činjenica da se veličina jedne zemlje između ostalog mjeri snagom i utjecajem njene kulture. Zbog ove činjenice su mnoge nove članice EU učinile maksimum da uz dobro pripremljene projekte što više povuku sredstava od fondova EU koji finansijski podupiru obnovu spomeničke baštine. Da je to moguće i da BiH kao zemlja aplikant već ima kompetentne kadrove za takve projekte - pozitivan i svjež primjer je implementacija projekta „HERA - održivo upravljanje turizmom jačanje baštine“ putem kojeg je Razvojna agencija Unsko-sanskog kantona obezbijedila 626.672,00 KM čime je u potpunosti saniran stari grad Sokolac kod Bihaća. Dobar primjer je i implementacija projekta obnove stare tekije u Blagaju u saradnji s turskom agencijom „Fidan Tours“. Također i niz projekata koje je podržala Turska razvojna agencija TİKA. Ovo su samo neki modeli putem kojih se naše kulturno-historijsko naslijeđe može obnoviti, revitalizirati te kao kulturno-turistički resurs staviti u funkciju razvoja.

Zaključak

Svijet je 2015. godinu okončao s rekordnih 1,18 milijardi turista. Našeg susjeda, Republiku Hrvatsku je tokom ove godine posjetilo preko 14 miliona turista! Time je Hrvatska od turizma ostvarila preko sedam milijardi EUR-a prihoda što se smatra pravim turističkim *boomom*.¹⁶ Bosna i Hercegovina je također dobro geostrateški pozicionirana i ima šta ponuditi

¹⁵ ICOMOS-ova Povelja o kulturnom turizmu, 1976

¹⁶ [www.http://www.dalmacijanews.hr](http://www.dalmacijanews.hr)

savremenom turisti. U BiH tokom perioda januar – oktobar 2015. turisti su ostvarili 905.767 posjeta, što je više za 23,5% i 1.906.113 noćenja, što je više za 27,2% u odnosu na isti period 2014. godine.¹⁷

Vidjeli smo da kultura i turizam nisu više dva odvojena svijeta. Uloga kulture i kulturno-historijskog naslijeđa je višestruka! Pored njegovanja samog identiteta, oni posjeduju snažan utjecaj na privredni i društveni razvoj, socijalnu koheziju, okolicu, turizam, obrazovanje, istraživanje i inovacije. Većina ekonomista upravo tvrdi da budućnost leži u novim tehnologijama, startupovima, inovacijama, cirkularnoj i zelenoj ekonomiji, kreativnoj industriji!

Vjerovati u bolju budućnost i biti zagledan u dobro nije naivnost i neutemeljeni optimizam već stroga obaveza!

Da bi se izašlo iz krize, mora se imati dobra namjera, strateški i proaktivan pristup te održivo upravljanje ukupnim resursima.

Drugog puta nema, jer imati ovakve resurse a uz to biti siromašan vrijeda inteligenciju.

Literatura:

- ABTA The Travel Asociation & FCO Travel Advice, Travel Trends Report, 2009.
- Dallen J.T.: Heritage Tourism in the 21st Century, Valued Traditions and New Perspective, *Journal of Heritage Tourism*, No 1., Channel View Publications, London, 2006.
- ICOMOS-ova Povelja o kulturnom turizmu, 1976.
- Jelinčić, Daniela Angelina.: *Abeceda kulturnog turizma*, Meandar Media, Zagreb, 2008.
- Lidija Nikočević: Održivi razvoj kulturnog turizma Istre, PROJEKAT HEARTH OF ISTRIA, studija.
- Richards, Greg : 17. European Cultural Tourism: Patterns and Prospects. U: *Planning Cultural Tourism in Europe*, Amsterdam, Boekman Foundation/Ministry of Education, Culture and Science, 1999.
- Swarbrooke J., Horner S.: *Consumer Behaviour in Tourism*, Butterworth-Heinemann, 2003.
- UNWTO, *Tourism Highlights Edition 2008*, UNWTO, Madrid, 2008.

---

¹⁷ Agencija za statistiku BiH: Statistika turizma, saopćenje od 21.12.2015.

- Vlada RH – Ministarstvo turizma, *Strategija razvoja kulturnog turizma*, Zagreb, 2003.
- Weber S., Mikačić V.: *Osnove turizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.
- Internet:
- www.abta.com/news
- <http://www.dalmacijanews.hr>
- <http://www.transparency.org/cpi2015>
- Saopćenja:
- Agencija za statistiku BiH: Statistika turizma, saopćenje od 21.12. 2015.

أسمير تسرنكيتش

السياحة الثقافية كفرصة للتنمية - تراث في خدمة التنمية

أشار المؤلف في هذه المقالة إلى أهمية السياحة كفرع من فروع الاقتصاد ثم خصص القول للسياحة الثقافية كشكل من أشكال السياحة يشهد تطورا ناميا. ومما تم في المقالة أيضا التعريف بأهم المصطلحات المتصلة بهذا المجال من أمثال السياحة والثقافة والتراث الثقافي التاريخي والمكانة في سلم الأماكن السياحية والإدارة الخاصة باختيار الموقع ثم العرض لبعض نتائج البحث التي توصل إليها المؤلف خلال تحليله للمقاطعة أونسكوسانسكي كمقصد سياحي. ومما ورد في المقالة أيضا بعض التوصيات المستهدفة إلى تطوير السياحة الثقافية في البوسنة والهرسك بدرجة أعلى من السرعة والأهمية.

Mr. Sci. Asmir Crnkic

Cultural Tourism as a Development Opportunity

- Heritage in the Service of Development -

Summary

In this paper, the author points to the importance of tourism as an economic sector, singling out cultural tourism as one of the forms of tourism that shows a growing trend. He defines terms such as tourism, culture, cultural heritage, tourism positioning, and destination management, and presents some of the results of his research, that he came up while analyzing the Una-Sana Canton as a tourist destination. The paper, also, offers some recommendations for a faster and stronger development of cultural tourism in Bosnia.

Umjerenost kao metod suočavanja s prošlošću s ciljem obnove pomirenja

Doc. dr. Rifet Šahinović

profesor na predmetu kur'anska antropologija na IP fakultetu u bihaću
rifets@hotmail.com

Sažetak

Rad problematizira sâm naziv teme *Umjerenost kao metod suočavanja s prošlošću s ciljem obnove pomirenja* u kontekstu povijesnog razumijevanja umjerenosti kao vrline kod Bošnjaka. U tom smislu je vrlo zanimljivo pratiti kur'ansko spominjanje termina *umjerenost* na mnogim mjestima i s raznim povodima. Nadalje, oblikovanje identiteta i razumijevanje izvora Tradicije su dva glavna izazovna toka u skorijoj historiji Bošnjaka na ovim prostorima.

Ključne riječi: Umjerenost, pretjerivanje, središnja zajednica, identitet, izvori, tradicija.

Uvod

Umjerenost kao metod suočavanja s prošlošću s ciljem obnove pomirenja je izazov Bošnjacima danas. Takav naziv možemo postaviti problemskim, posebno razumijevanje umjerenosti kao vrline u kontekstu naše prošlosti koja se u cikličnom smislu pomalja niz stoljeća unazad. Naime, cjelokupno znanje o ljudskom društvu, naše znanje o „drugome“, svejedno da li taj „drugi“ idejno ili ideološki dijeli s nama istu matricu mišljenja, počiva na mišljenju i tumačenju. Tumačenje zavisi od samog

komentatora i povijesnog trenutka. Sva ljudska tumačenja su tzv. situacijska tumačenja (javljaju se u određenim situacijama).¹ Stoga, znanje o „drugom“ je nerijetko izloženo netačnostima, utemeljeno interesima i interpretacijama upravo onog „drugog“. Bošnjaci se na ovim prostorima najizravnije suočavaju s ovim problemima, pa čak i onda kad umjerenost kao ljudsku vrlinu postavljaju paradigmom svoga vlastitog bivstvovanja na ovoj zemlji.² Naravno, mi kao muslimani čvrsto vjerujemo da će *Allah pokazati na kraju šta je istina u vezi svih naših razilaženja*.³ Međutim, zaboravljamo činjenicu da smo zadušeni promišljanjem, pronicljivim shvatanjem i stalnim razumijevanjem naše raznolikosti. Nedostaje nam mišljenja, pojedinačnog i kolektivnog, mišljenja kao krunske dragocjenosti po kojoj smo prepoznati kao ljudska bića. Zacijelo, mnogi danas mišljenje rasipaju na nevažne stvari, iscrpljuju intelektualne potencijale u raspravama koje se ne dotiču ni života ni stvarnosti. Kada je mišljenje usredotočeno na promišljanje stvari koje ne pripadaju općenitim potrebama, ono prestaje biti mišljenje. Postaje dreka, kuknjava, lakrdija.⁴ Vjerski govor kao i govor o vjeri mora biti olakšavajući, umjereniji, smisleniji jer poruka vjere je takva.

Srednji put

Na samom početku promatrat ćemo naslovljenu temu kroz kur'ansko-hadiski kontekst.

Umjerenost je paradigma islamskog načina života. Umjerenost kao ljudska vrlina mora se nametnuti kao model življenja i institucionalnog djelovanja, kao način borbe protiv ekstremnih stavova. Jedan od najupečatljivijih kur'anskih primjera jeste onaj koji sljedbenike Muhammeda, a.s., opisuje kao *zajednicu srednjeg puta*:

---

1 Za pojam „situacijskog tumačenja“ vidjeti: Edvard Said, *Krivotvorenja islama*, 101-122.

2 Bošnjačko suočavanje sa „drugim“ izraženo je u vlastitom korpusu i u komunikaciji sa drugim kulturama i civilizacijama.

3 En-Nahl, 124.

4 Roman *Pjesme divljih ptica* (Tugra, Sarajevo, 2009) autora Enesa Karića na poseban način ukazuje na ovu stoljetnu problematiku mišljenja kod Bošnjaka. Sve je lakše nego učiti, a zatim misliti (iz učenja i o učenju). Zanimljiv primjer, ulema raspravlja može li se abdest uzeti kokosovim mlijekom a pitanje je dana kada će se carstvo raspasti i muslimani biti izloženi raznim neugodnostima.

I tako smo Mi htjeli da vi budete zajednica srednjeg puta kako biste (svojim životima) mogli svjedočiti o Istini pred čitavim čovječanstvom i kako bi Poslanik mogao o tome svjedočiti pred vama...⁵

Kur'an upotrebljava sintagmu *ummeten vesetan*, što doslovno znači *središnja zajednica*. To je zajednica koja drži nepristranu ravnotežu između krajnosti; zajednica koja je realistična u svojoj ocjeni čovjekove naravi i mogućnosti (odbacujući razuzdanost i pretjerani asketizam; *zajednica srednjeg puta* sumira islamski stav prema problemu ljudske egzistencije kao takve. Zadržimo našu pažnju na kur'anskoj sintagmi *središnja zajednica*. I u bosanskoj jeziku ova riječ implicira polisemično značenje (sredina, osrednjost, umjerenost u svemu...). Ovdje se uvijek vraćamo na ljudsku vrlinu.⁶ Srednji put ne možemo smatrati nekim ideološkim ili naučnim pravcem. Naime, politička, kulturna, ekonomska, pa i trenutne ideološke prilike u kojima ljudi žive, tjeraju ih u pravcu srednjeg puta ili ekstremizma.

Društvene prilike stalno utječu, pozitivno ili negativno, na ideje pojedinaca ili grupa. Prema tome, naša razmatranja pojma „različitosti“ ne smiju biti upravljena samo na ideje pojedinaca ili grupa, ona neminovno moraju zahvaćati i društvene prilike u kojima se rađaju te ideje; uloga društvene sredine je od presudnog značaja za razmatranje uzroka, bolje sagledavanje posljedica raznih oblika ekstremizama. Mjera umjerene uravnoteženosti između stvarnih društvenih prilika i ekstrimističkih nastojanja je jedan od načina liječenja bolesti idejnih zastranjivanja, bilo da je riječ o pojedincima ili organiziranim grupama.

Ekstremizam se javlja kao nedostatak viđenja ljudskog društva onakvim kakvo ono uistinu jeste, nepriznavanjem suprotnosti od trenutačnog stanja. Stoga, srednji put neminovno podrazumijeva umjerenost i uravnoteženost kroz priznavanje postojanja principa suprotnosti. Ova-

---

5 El-Bekare, 143.

6 Umjerenost je vrlina koja pomaže čovjeku vladati nad sobom te stavlja na pravo mjesto osjećaje, strasti, želje i težnje; ona osigurava uravnoteženo korištenje matrijalnih dobara i pomaže da čovjek teži za dobrom. Umjerenost je korijen emocionalnog i duhovnog života. Umjerenost je naviknuti se reći „ne“ u našem svakodnevnom životu (uvijek je lakše kazati „da“). Sa našim „ne“ započinje borba koja često završava porazom a ne pobjedom. Ali sa „ne“ mi se odričemo nečega što nas udaljuje od Boga, kontroliramo ambicija našeg ega, strasti, potvrđujemo svoju slobodu i zauzimamo ispravan stav spram ovog svijeta. Prema tome, umjerenost je vlast nad sobom. Ne treba činiti sve što se može činiti.

kvo promatranje vrline umjerenosti može zasigurno biti od koristi da izbjegnemo društvenu izolaciju, da o(p)stanemo na putu istinskog doseganja Božanske mudrosti stvaranja (iako smo kao stvorenja nemoćni da u potpunosti dosegamo sva semantička značenja mudrosti kao takve - *el-hikme*). U ovom kontekstu odličan kur'anski primjer je kazivanje o stvaranju čovjeka, razgovor između Gospodara i meleka, koji može poslužiti kao potpora ovim našim stavovima. Naime, meleci iako savršena duhovna bića imaju karakteristiku jednodimenzionalnosti.⁷

Čovjekova karakteristika podučivosti svim imenima (*el-esmâe kulleha*) prema svim filozofima implicira „saopćavanja znanja o nečemu“ kako bi označio suštinu nečega ili svojstvo, u cilju razlikovanja. U filozofijskoj terminologiji to je pojam. Prema tome, čovjek ima mogućnost i sposobnost logičkog zaključivanja i pojmovnog mišljenja. U kontekstu ovog našeg kazivanja, to je sposobnost razvijanja sposobnosti sagledavanja društvene realnosti u njenom stvarnom značenju, kritičkog promišljanja i racionalnog odgovora kao cilja kojem trebamo stremiti. Ovaj uravnoteženi stav, umjerenog srednjeg puta, svojstven islamu, izvi- re izravno iz pojma Božije jednoće, a samim tim, iz jedinstva cilja koji je u temelju čitavog Božijeg stvaranja. Treba primijetiti da odmah nakon kur'anskog ukazivanja na zajednicu srednjeg puta slijedi kazivanje o Kabi, simbolu Božije jednoće. Život muslimana u takvoj umjerenosti (kur'anski termin je *središnja zajednica*), je primjer cijelom čovječanstvu, upravo kako je Poslanik primjer svojim sljedbenicima.

Kur'an spominje na mnogim svojim stranicama i one koji su se udaljili od srednjeg puta.⁸ Takve opisuje kao *musrifun*, doslovno „one koji se prepuštaju pretjerivanjima“ ili „čine pretjeranosti“. U pretjerivanjima ljudi rasipaju sami sebe. Slavni komentator Kur'ana, Er-Razi tumačeći

---

7 El-Bekare, 30-34.

8 Nasuprot onih moralnih osobina kao što su, npr., stid, strpljivost, darežljivost, pomaganje i tako dalje, stoje one negativne osobine i vrline koje, zapravo, jesu krajnosti i neuravnoteženosti u moralnom smislu. Naime, vrline po svojoj naravi i definiciji predstavljaju uravnoteženosti, umjerenosti ili sredine stvari. Zato islam, sa skupom svojih moralnih postulata kao kategoričkih zapovijedi, jeste vjera umjerenosti i nepretjerivanja ili, jednostavno, vjera i put sredine u svim svojim aspektima i učenjima kojima je stran svaki oblik pretjerivanja i pregonjenja, koje, pak, redovno završavaju u usiljenosti i ekstremizmu neprimjerenom ljudskoj prirodi kao takvoj. No, moralna neuravnoteženost, u ma kojem obliku se ona ispoljavala, ima itekako pogubne, odnosno katastrofalne posljedice za pojedinca kao i za konkretnu ljudsku zajednicu u cjelini, u fizičkoj i metafizičkoj perspektivi.

posljednje riječi 141. ajeta sure El-En'am upravo kur'anski termin *israf* sagledava kao rasipništvo u pretjeranosti:... *I ne rasipajte (Allahove darove), jer, zaista, On ne voli rasipnike!* Rasipnik uništava svoj duhovni potencijal slijedeći svoje niske porive i propuštajući potčiniti se bilo kakvom moralnom imperativu.

Israf je nedostatak umjerenosti u postupcima, skoro sinonim sa imenicom *tugjan* (prelaženje granice).⁹ Već smo kazali da *musrifun* odbijaju potčiniti se moralnom imperativu. Vrlo su upečatljiva dva kur'anska ajeta iz sure Junus (11. i 12.).

U prvom spomenutom ajetu, Kur'an ukazuje na one koji ne vjeruju u susret sa Allahom, dž.š. Kad bi se odvijalo prema njihovim željama, brzo bi im došao kraj: *Mi ih ostavljamo na miru) u njihovoj umišljenoj oholosti, da naslijepo posrću tamo-amo.* U drugom ajetu ukazuje se na jednu situaciju u kojoj se čovjek može naći. Pozivanje Boga pod pritiskom nesreće izaziva nagonsku reakciju mnogih ljudi, pa i onih koji sebe smatraju i agnosticima. Nestajanjem nesreće nestaje i njihovo prizivanje dragoga Boga. Kur'an takve naziva *musrifun: Tako se lijepima čine njihova djela onima koji rasipaju sami sebe.*¹⁰ Ovdje se opisuje nepromišljena samodopadnost s kojom „oni koji rasipaju sami sebe/*el-musrifun*“ idu kroz život.

Ljudska pretjerivanja bilo koje vrste graniče s ohološću, okićena rasipanjem duhovnog potencijala na onim stvarima koje se egzistencijalno ne dotiču stvarnog života.

Israf može voditi čovjeka, pa i društvo, u stanje neprekidnog vršenja prijestupa.¹¹ Naime, kada Kur'an osuđuje zločine ubijanja ljudskog bića,

9 Pod pojmom *israf* ne misli se samo na pretjerivanje u pogledu trošenja imovine ili imetka, koje se, onda, naziva *tebzir* (rasipništvo), već općenito na sve vidove pretjerivanja u djelima i riječima. Dakle, *israf* je, ukratko, prekoračivanje ili prelaženje granica u bilo čemu, i zato je on blizak pojmu oholosti (*kibur*). Kur'an jasno i eksplicitno osuđuje pretjerivanje (*israf*) i one koji pretjeruju (*musrifun*). Na dvadeset jednome mjestu u Kur'anu zatičemo takvu osudu kao upozorenje ljudima na opasnost od te osobine i njezinog prakticiranja.

10 Asad, *Poruka Kur'ana*, 282.

11 U klasičnoj muslimanskoj literaturi nalazimo ove vidove pretjerivanja: *Pretjerivanje u griješenju i nevjerništvu*; Iz ajeta sure Ez-Zume, 42. zaključujemo o pretjerivanju u griješenju, grijesima (*zunub*) i nevjerništvu (*kufir*). Kur'anske riječi: *koji ste pretjerali [esrefu] prema samima sebi*, mogu se odnositi na nevjernike i na muslimane-grešnike. Kur'an nevjernike opisuje kao one koji su pretjerali: *I tako ćemo Mi kazniti sve one koji pretjeruju (men esrefe) i ne vjeruju u dokaze Gospodara svoga* (Ta-Ha, 127). Faraon, kao simbol nevjerništva i silništva na Zemlji, opisan je riječima: *A zaista se Faraon bio uzdigao na zemlji i u zlu pretjerivao [mine l-musrifin]* (Junus, 83). Kur'an jezikom Saliha, a.s., savjetuje: „I ne slušajte naredbe onih koji u zlu pretjeruju [*emre-l-musrifin*]!“ (Eš-Šu'ara', 151). *Pretjerivanje u pogledu imetka ili imovine*

ukazuje da su potomci Israilovi, bili ustrajni u prijestupima koji se odnose na zločine nasilja, a naročito na okrutno ubijanje ljudskih bića: ... *pa i pored toga mnogi od njih i dalje čine sve vrste prijestupa na zemlji.*¹²

Šta znači Bošnjacima kur'anska sintagma „središnja zajednica“ ili, da li su oni, zaista, dosegli sve semantičke dubine *israfa* u vremenu koje svakodnevno udara na iskonsku ljudsku prirodu (*fitra*) na osnovu koje je svaki čovjek krunsko Božije stvorenje na Zemlji s jasnim ciljem i zadaćom? Bilo bi odveć korisno uraditi sociološka istraživanja na tom planu koja bi pokazala koliko je prisutno u bošnjačkom narodu elemenata središnjosti i nepretjerivanja; ili, pak, istraživanja na vjerskoj ravni - koliko naša vjerska litaratura i obrazovne institucije zaista baštine ove vrline. Na ovo ukazujemo ne iz razloga da Bošnjaci sebe dokazuju drugima, već prije svega, radi razviđanja našeg vlastitog puta kojim hodimo i racionalnosti naših rasprava u tom smislu. Sva ova razviđanja koja smo naveli krajnje su neophodna u oblikovanju bošnjačkog identiteta danas. Napokon, Bošnjaci kao narod koji se nalazi na vjetrometini i razmeđu ne (samo) klimatizacijsko već kulturno, civilizacijsko, obrazovno, politički, socijalno, vjerskih pa i tradicionalno različitih svjetova imaju najveći izazov u razumijevanju svoje vjere i izvora na kojima temelji svoj identitet.

Pitanje identiteta

Definiranje identiteta u okruženju u kojem Bosna i Hercegovina opstaje je pitanje opstanka Bošnjaka, njihovo egzistencijalno pitanje. Identitet se može definirati izvana (putem odnosa koje musliman izgrađuje

---

Islam zabranjuje stjecanje imovine na haram način i njezino trošenje na haram način. U jedan od načina trošenja imovine na haram način spada i pretjerivanje u njezinom trošenju (*israfu l-mal*). Poslanik kaže: „Allah prezire kod vas troje: 'rekla-kazala', mnogo zapitkivanje i uništavanje (rasipanje) imovine.“ (Buhari) *Pretjerivanje u hrani i piću; Sinovi Ademovi, nagizdajte se pri svakome namazu, i jedite i pijte, samo ne pretjerujte! Zaista On ne voli one koji pretjeruju!*. (El-A'raf, 31). Poslanik upozorava: „Jedite, udjeljujte i oblačite se, ali bez pretjerivanja (*gajri israf*) i oholosti!“ (En-Nesai) *Pretjerivanje u ibadetu*; Poznat je hadis kojeg navodi Buharija o trojici: jedan je obnoć klanjao, drugi svaki dan postio, treći se nije ženio. Poslanik, a.s., im je kazao: „Vi ste oni koji su govorili to i to? Tako mi Allaha, ja se više bojim Njega nego bilo ko od vas, i ja sam pobožniji od svakog od vas, ali ja postim i mrsim se, ja klanjam, ali i spavam, i ja se ženim sa ženama, a ko god ostavi moj sunnet ne može se smatrati mojim sljedbenikom!“ (Buhari) Pretjerivanje i strogoća suprotstavljaju se ljudskoj prirodi i onome što je ona u stanju da podnese (v: dr. Almir Fatić, Pretjerivanje početak propasti; *Semekand*, br. 52).

¹² El-Ma'ida, 32.

s okolinom) i iznutra (svjedočenjem). Ono o čemu želim ovdje ukazati nije nešto novo, niti originalno, ali jeste pitanje o kojem se govori rijetko, stidljivo, pa usudio bih se reći vrlo malo na akademskom nivou. Kad je riječ o izgrađivanju identiteta putem naše komunikacije sa „drugima“, moramo se zapitati: da li je umjerenost, o kojoj toliko govorimo, odnos našeg podnošenja „drugog“ ili primoravanja da nas prizna ili je, pak, uvertira beskrajnog popuštanja, rasipanja našeg duhovno-kulturnog bogatstva kako bismo opstali ovdje? Ova naša zapitanost ima opravdanja, relevantnost tih pitanja nalazimo u realnom stanju Bošnjaka danas. Ako sagledavamo stanje Bošnjaka u državi i zemlji Bosni i Hercegovini od prošlog stoljeća do danas, možemo konstatirati da je to ambijent nezadovoljstva i trpljenja nesreća. Sadašnje stanje duha bosanskih muslimana je trajanje spomenutog nezadovoljstva (društva, politike, kulture, ekonomije u Bosni i Hercegovini). Povijesno trajanje muslimana u Bosni i Hercegovini je trpljenje nesreća a to znači stradanje i muke u svakome naraštaju. Nije moguće naći razdoblje u historiji tog naroda u kojem oni nisu ubijani, proganjani, pljačkani i ponižavani. Danas su bosanski muslimani razoren i ustrašen narod. Oni su demografski raseljeni po čitavom svijetu a unutar Bosne i Hercegovine su prostorno stiješnjeni, intelektualno razbijeni i idejno obezglavljeni.

Da li postoji relevantan odgovor na takvo stanje? Istine radi, postoje pojedinačni monolozi (koji sve više ostaju usamljeni ili ne odgovaraju trenutnom stanju). Strateški odgovor nedostaje.¹³ Svuda oko nas je nepravda (poltronizam je glavna odlika podobnosti), nedostaje zajedničkog dogovora i strateških interesa (to neminovno vodi u oholost vođstva), na sceni su klasične društvene bolesti u rukovođenju (mito, zadovoljavanje vlastitih pohota...)¹⁴ Na takav način javlja se jedan ambijent u kojem živi narod - osjećanja stradanja i nesreća bez vidika izlaza. Kolektivna svijest je svedena i obuzeta osjećajem stradanja (mi smo

---

13 Najteži grijeh snosi akademska zajednica koja, umjesto da ne podilazi niti jednoj vrhuški, ni političkoj ni vjerskoj, već da bude vrijednost i kapital ovog naroda, ta ista zajednica (uz male izuzetke) prepustila se svakidašnjim igrama koje razaraju bošnjačko biće. Umjesto da uče od Poslanika, a.s., da nije mudračevo da ide na noge vladaru, oni vladare svih vrsta i nivoa, vješto pronalaze i podilaze na svakom mjestu.

14 Mehmedalija Hadžić je održao zapaženo predavanje u IKC Zagreb krajem 2013. godine na ovu temu: *Tri naša sudbonosna pitanja* (<https://www.youtube.com/watch?v=mD-Hec8a-GU> - pogledano: 15.1.2016.).

umjereni, tolerantni a oni „drugi“ nisu), osjećaj bezizlaznosti (svugdje je bolje nego ovdje).

Ovdje dolazimo do jedne činjenice: okrivljavanje drugog za sve što uzrokuje nezadovoljstvo sobom i društvom, paralizira svaki progresivni korak ka boljoj budućnosti; sprečava boljem i cjelovitom sagledavanju uzroka i posljedica; nezadovoljni je nezadovoljni zato što je kriv „drugi“. Nema samokritičnosti. Ono što je gore od bola žrtava je samo ne uzimanje pouke iz samog stradanja.¹⁵ Ukratko, bošnjački identitet ne smije biti iskonstruiran samo osjećajem stradanja i nezadovoljstva. Takav osjećaj koči osvjetljavanje naših staza u budućnosti; taj osjećaj trebamo gajiti u dubinama naših srca a razumom moramo hoditi ka sretnijoj budućnosti. Bošnjaci trebaju više pravde u vlastitim redovima jer nepravda je osuđena u Božijem naumu uređenja ovog svijeta. Kada je već riječ o oblikovanju identiteta, počesto zaboravljamo na činjenicu u kakvom svijetu i okruženju žive Bošnjaci. Znanje o svijetu i vremenu rasvjetljava nam staze kuda i kako treba hoditi.

Čovječanstvo u 21. stoljeću prolazi različite faze razvoja, ima svoje orijentire u životu na Zemlji koji su nemilosrdni po duhovnost općenito, osobeni u matrijalističko-egoističkim namjerama. Postoji mnogobrojna relevantna literatura o ovoj temi. Međutim, mi ćemo se ovdje osvrnuti na one orijentacije na koje Kur'an ukazuje:

Uređenje života (kako pojedinačnog tako i kolektivnog) prema trenutnim prohtjevima i strastima:

*Ako ti se ne odazovu, znaj da oni slijede svoje prohtjeve a ko je u većoj zabludi od onoga koji mimo Allahove upute slijedi svoje prohtjeve.*¹⁶

Veći dio čovječanstva preokupirano je matrijalističkim egoizmom težeći eksploataciji drugog¹⁷: *Reci: 'Da vi posjedujete riznice milosti*

---

15 Bit ću slobodan da navedem dva primjera. Dvije decenije mi obilježavamo naša stratišta, ukopavamo naše Bošnjake, klanjamo dženaze, lijem suze a oni „drugi“ neće ni da kažu gdje su ih ubili i ostavili njihove kosti da truhnu. Bošnjačkim političarima počesto nabace „političku loptu“ iz onog drugog dijela BiH kako bi se utakmica odigrala prema njihovom željenom i preudiciranom rezultatu. To su vrlo osjetljiva pitanja, traže pronicljive odgovore. Zaista, imamo li odgovor?

16 El-Kasas, 50. (Dosl. *ako ti oni ne odgovore*, implicirajući da oni nisu u stanju prihvatiti Istinu).

17 Relevantna literatura upućuje da je ovo svijet eksploatacije i materijalističkog egoizma.

*moga Gospodara, susutegli bi se bojeći se diobe milosti. Čovjek je oduvijek tvrdica.*¹⁸

Organiziranje života (individue i društva) prema trenutnim instiktima i osjetilima bez orijentacije za opće dobro: *Uživajte u ugodnostima kojima smo vas opskrbili a ne budite u tome objesni (...)*¹⁹

Konkurencija je jako izražena u današnjem vremenu. Konkurencija je u naravi čovjeka koja vrlo često poprima elemente eliminacije onog drugog (trgovina, vlast, moral). Kako se suočiti s različitim a ostati umjeren, tolerantan, u središtu svoga bića? Na civilizacijske izazove jedino je moguće davati civilizacijske odgovore. Zar je vrijedno, i da li je moguće zaustavljati razvoj u 21. stoljeću samo zato što strahujemo za svoj duhovni opstanak na zemlji. Dragi Allah, dž.š., nije uništio šejtana kao otvorenog podstrekača zla. Kur'an nam daje glavne smjernice kuda se kretati:

*(...) Zašto zlu dajete prednost nad dobrom (...)*²⁰

*Zlo suzbijajte dobrim*²¹

*Ne budite kao ona koja je svoju pređu rasplela, kad bi je već bila čvrsto oprela.*²²

Kur'an upozorava da ljudi ne mogu naći pravilna rješenja u vremenu u kojem žive ako zaboravljaju na svoj udio u oblikovanju svoje sredine: *(...) Pitajte: „Kako se ovo desilo?“ Reci: „To je došlo od vas samih!“*²³

Odgovore moramo tražiti u Kur'anu.

*Poslali smo vam poslanike sa očiglednim dokazima. Putem njih smo sputili Knjigu i Mjeru da po njoj uspostavite pravdu i pravičnost.*²⁴

Da zaključimo ovaj dio. Razumijevanje sveukupne stvarnosti daje nam onu relevantnu mjeru našeg identiteta, umjerenosti prema „drugom“, mjeru „središnje zajednice“.

18 El-Isra', 100. (Čovjek je po svojoj naravi, ovisan o materijalnim posjedima, on ih instiktivno pokušava zadržati)

19 Ta-Ha, 81.

20 En-Neml, 46. (Dosl. *Zašto požurujete zlo prije dobra. Zašto požurujete da se na vas okomi zlo umjesto da se dobru nadate*).

21 Er-Ra'd, 22. (Taberijevo objašnjenje: Oni suzbijaju zlo koje im je učinjeno čineći dobro onima koji su to učinili; oni ne uzvraćaju zlo zlom, već ga suzbijaju čineći dobro).

22 En-Nahl, 92. (Navedeni ajet dalje upozorava da ne treba biti takav koristeći zakletve kao sredstvo međusobnog varanja samo zato što su neki moćniji od drugih).

23 Ali 'Imran, 165. (Kur'an podsjeća da su ljudske nevolje posljedica njihovih vlastitih postupaka).

24 El-Hadid, 25. (Dosl. „vagu“ (*mizan*) - da njome vagate pravo i krivo, da bi ljudi mogli postupati pravedno).

Pitanje razumijevanja izvora

Neosporna je činjenica da su Kur'an i Sunnet nepromjenljivi i glavni izvori našeg razumijevanja svijeta i života. Međutim, muslimani su različito razumijevali svoje izvore, vodili žustre rasprave koje su često stvarale ambijent napetosti.²⁵ To je i danas na sceni muslimanskog mišljenja.²⁶ Muslimanski znanstveni odgovor na datu situaciju svodi se na to da nedostaje duh dinamičko-dijalektičkog razumijevanja same Tradicije. Neki savremeni islamski znanstvenici (naprimjer Nasr²⁷) današnje metamorfoze muslimanskog proučavanja Kur'ana vide, prije svega, kao posljedicu jednog inferiornog ili mnogih inferiornih stanja muslimanskog svijeta, ponajprije onog u prirodno-tehničkim znanostima, ali i inferiornog podaništva Zapadu. Drugi (naprimjer Hofman²⁸) navode da su tri glavna faktora doprinijela krizi islamskog svijeta: prvi, mongoli i kršćani slomili su islamsku moć u dva centra – Kordoba, 1236. i Bagdad 1288; drugi, u četrnaestome vijeku fiksirana je ideja u islamskom pravu – svo vrijedno znanje je spoznato – te je nastupilo vrijeme taklida; i treći, materijalno blagostanje i ekonomski napredak Zapada u devetnaestome vijeku je bio povezan s raskidanjem vjere. Na tragu tih misli i dan-danas je aktualna naša zapitanost: jesu li se muslimani oporavili padom Kordobe i Bagdada? Šta znači princip *taklida* za muslimane u

---

25 Za prvobitnu islamsku zajednicu u vrijeme pravovjernih halifa dva bitna faktora su donijela određene promjene: više nije bilo pitanje ozbiljenja lične vjere u srcu pojedinca no se radilo o organizaciji cijelog društva; i brzo brojčano povećavanje muslimanske zajednice te njeno geografsko širenje je postavilo pitanje pred učenjacima kako prenijeti islam u drukčijem okruženju. Doista naše lično razumijevanje i prakticiranje, pa i doživljavanje vjere, ne nailazi uvijek na plodno tlo šire zajednice. Stvoritelj stvara ljude različitim u fizičkom i psihičkom smislu kao što se i zahtjevi vremena konstantno mijenjaju. To ne znači reinterpretaciju vjere, prije bi se moglo kazati interpretaciju vremena u kontekstu vjere.

26 Ako se vratimo na naše bosanske prostore i bošnjačke intelektualce početka dvadesetoga vijeka, brzo ćemo uočiti u njihovim raspravama konstantne napetosti i netrpeljivosti: Kako artikulirati istinsku vjeru ovdje i sada? Da li je tradicija vremenska kategorija ili ima i vjerske implikacije? (Radi usporedbe pogledati naslove referata koji su izloženi na naučnom skupu o islamskoj tradiciji Bošnjaka, održanom prije nekoliko godina u Sarajevu: Hadžić, (ur.), *Islamska tradicija Bošnjaka, izvori, razvoj i institucije, perspektive – zbornik radova naučnog skupa.*) Ako, pak, pročitamo tekstove i knjige iz tog perioda (naprimjer studija Abdulaha Bušatlića *Pitanje muslimanskog napretka u Bosni i Hercegovini* iz 1928. godine; ili Ahmeta Dumišića *Ko smeta napretku i prosvječivanju muslimana, a osobito muslimanki* iz 1919; ili, pak, Adema Bise *Da li musliman može živjeti evropskim kulturnim životom i ostati dobar musliman* iz 1937. i tako dalje), doći ćemo do zaključka da se ta ista pitanja postavljaju i dan-danas (Naslovi su preuzeti iz hrestomatije teksta iz tog perioda. Vidjeti: Karić, (ur.), *Bosanske muslimanske rasprave.*)

27 Vidjeti naprimjer: Nasr, *Kur'an: Božija riječ, izvor znanja i djela.*

28 Vidjeti naprimjer: Hofman, *Islam kao alternativa*, 26–29.

vrijeme znanosti? Da li je izvorno tumačenje Izvora ograničeno samo na izvorno vrijeme i jesu li ga izvorno shvatili samo prvi recipijenti? Kako se današnji muslimani postavljaju prema znanstvenom racionalizmu, vulgarnom ateizmu, agnosticizmu, konzumerizmu i tako dalje?

Zašto postavljamo ovakva pitanja? Počesto zaboravljamo na činjenicu da materijalni prosperitet koji je dobio na intenzitetu s raskidom kršćanske vjere, stvara ambijent življenja bez Boga, gdje su vrijednosti izmijenjene zahvaljujući, između ostalog, hedonizmu i konzumerizmu, gdje su moć i novac mjera stvari. Htjeli to priznati ili ne, to je naše vrijeme. To je upravo vrijeme u kojem trebamo artikulirati svoju vjeru. Razumijevanje i artikuliranje Tradicije kao naše identifikacije ima posebnu važnost. Kontekst vremena i prostora na putu našeg duhovnog, kulturnog, političkog i svakog drugog uspravljanja ima itekako važan momenat.

Dileme u muslimanskom mišljenju pojavljivale su se (a tako je i danas) kao posljedica neuvažavanja tog konteksta. Pojedini znanstvenici (naprimjer Attas²⁹) opće dileme muslimana vide u nekoliko stvari. To je prvenstveno konfuzija u znanju, konfuzija u poznavanju islama i islamskog pogleda na svijet koja veoma često u pojedincu stvara umišljenost da sebe smatra ravnim drugima. A posljedica nepostojanja hijerarhije u znanju je arogancija. Istinski tragalac za znanjem zna svoje pravo mjesto u odnosu na učitelja. Zatim, daljnji razlozi opće dileme u islamskome svijetu su nivelacija znanja – postavljanje svega, u umu, držanju ili stavu, u isti nivo na kome se nalazi onaj koji vrši nivelaciju; potom gubitak edeba, a znanje se mora dostići kroz poštovanje i skrušenost; te uspon pogrešnih lidera koji ne posjeduju visoke moralne, intelektualne i duševne kvalitete.

Spomenuti Attas je zaista ukazivao na značaj edeba. Ako znanje svedemo na *farḍi-ʿayn* (ono koje Bog daje i koje se prima pobožnošću) i *farḍi-kifāya* (znanje koje se traži putem iskustva i promatranja), edeb sprečava razliku u znanju ili konfuznu aroganciju između, uvjetno kazano, vjerskog i svjetovnog obrazovanja. Na koncu, zanemarivanje bilo koje vrste znanja dovodi do uspona pogrešnih lidera čija dezorijentacija

29 Vidjeti naprimjer: Attas, *Islam i sekularizam*, 147–93.

vodi u naglašavanje razlika između mezheba i tvrdokornog slijedenja beznačajnih stvari unutar njih, što u obrnutom smislu vodi u konfuziju cijelu zajednicu muslimana. Tumačenje beznačajnih stvari vodi u zanemarivanje stvarnih problema. Rezultat takve konfuzije jeste svodenje cijelog znanja u sferu jurisprudencije (*fiqh*) i pitanja ispravnog vjerovanja (*aqidah*), ali na način kako su to razumjele prve generacije (*salafu-š-šālih*). Tradicija koja nije potekla s izvora te generacije je novotarija (*bid'ah*). Sve je to uredu, ali šta sa današnjim izazovima, naučnim dostignućima, okvirima današnje da've...? Gdje su muslimani danas na ljestvici znanja, onog znanja s kojim je započela Objava?

Naša zapitanost bi išla predaleko, ali mi ćemo se vratiti današnjim tokovima muslimanskog mišljenja. Posebno danas muslimani trebaju uočiti važnost svog odnosa prema svojim Izvorima, Tradiciji i identitetu. Kur'an je objavljen i nama u dvadeset prvom vijeku. Usprkos ekonomskim i političkim porazima koje je muslimanima nanio Zapad, islamska tradicija je na način kulture i duhovnosti ostala živa. Njena živahnost i djelotvornost ovise od našeg odnosa prema istoj. Poznata je povijesna činjenica da, kada su god muslimanima zavladao drugi, oni su se bavili svojom prošlošću, na sceni su stupila pitanja taklida i idžtihada; među-mezhepska trvenja su karakteristika tog vremena. Ukratko, muslimanima diljem svijeta pa tako i Bošnjacima nedostaje duh današnjeg tumačenja vremena u kontekstu Kur'ana i sunneta.

Profesor S.H. Nasr vidi tumačenje islama u okvirima muslimanske tradicije:

Tradicionalni islam je ponovna potvrda islama u okviru savremenog jezika, islama koji je objavljen od meleka Džibrila Poslaniku, a.s., i takav je postojao sve do nadolaska zapadne civilizacije. Tradicionalni islam obuhvata ne samo Kur'an i hadis, a to je zapravo stablo islama, već sve usmene i pisane vjerske tradicije, interpretacije Kur'ana i hadisa, sve ponovne potvrde te Istine u znanostima, mišljenjima, umjetnosti. Tradicionalni islam je islam koji se rascvjetava na tom stablu, koji raste na tom stablu preko svih njegovih grana. Ne možemo kazati, „sjedeci” na toj jednoj grani, da je to samo islam, a druge nisu. Stablo, korijen, grane sve

je to islam. Nema grane koja će opstati živa bez stabla i korijena, niti je dobro korijenu i stablu bez grana.³⁰

Tarik Ramadan, poznati današnji intelektualac, propitujući ovaj problem naveo je šta danas čini muslimanski identitet, pa kaže da su to prvenstveno vjera, praksa i duhovnost (svjedočenje, konkretna forma u praksi i svijest kojom vjernik čuva živom svoju vjeru, intenzivira je i jača); potom razumijevanje teksta i konteksta; stjecanje i prenošenje znanja (vjera jeste amanet kojeg moramo prenijeti svojoj djeci i rodbini te je svjedočiti pred cijelim čovječanstvom); djelovanje i sudjelovanje (manifestirati svoje učenje u obliku usklađenog ponašanja – razvijati i zaštititi duhovni život u društvu, širiti vjersko i svjetovno obrazovanje, djelovati s ciljem postizanja veće pravde u svakoj sferi života, podsticati solidarnost s ljudima koji su u oskudici). Razumijevanje teksta (Kur'an, sunnet) i konteksta (vremena i okruženja u kojem muslimani žive) čini da je muslimanski intelektualac u stalnom dinamičkom i dijalektičkom kretanju između izvora teksta i ambijenta u kojem živi s namjerom da nađe najbolji model islamskog života u datom vremenu i prostoru. Shodno tome, biti učenjak u islamskom kontekstu i musliman u praktičnom smislu znači nastojati povećavati vlastitu sposobnost razumijevanja teksta i konteksta.³¹

Literatura

- Atlas, Syed Muhammad Naquib, *Islam i sekularizam*, prev. Džemaludin Latić, Sarajevo: Bosančica-print, 2003.
- Hofman, Murad, *Islam kao alternativa*, prev. Behija Durmišević, Sarajevo: Bemust, 1996.
- Karić, Enes, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, Sarajevo: El-Kalem, 2004.
- Nasr, Seyyed Hossein, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, prev. Zulejha Riđanović, Sarajevo: El-Kalem, 1994.

---

³⁰ Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, 313.

³¹ Vidjeti: Ramadan, *Biti evropski musliman*, 236.

- Ramadan, Tarik, *Evro-američki muslimani i budućnost islama*, prev. Ermin Šahinović, Sarajevo: Udruženje ilmijje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 2007.
- _____, *Biti evropski musliman*, prev. Fikret i Hamida Karčić, Sarajevo: Udruženje ilmijje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 2002.
- Said, Edward W., *Orijentalizam (zapadnjačke predodžbe o islamu)*, prev. Rešid Hafizović, Sarajevo: Svjetlost, 1999.
- _____, *Krivotvorenje islama*, prev. Suzana Sesvečan, Zagreb, 2003.
- Silajdžić, Adnan, *Muslimani u traganju za identitetom*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, 2006.
- _____, *Kriza religijskog identiteta u današnjem svijetu*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 2004.
- _____, *Islam u otkriću kršćanske Evrope*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka, 2003.

رفعت شاهينوفيتش

الاعتدال كمنهج لمواجهة الماضي بهدف تحقيق التصالح وإقرار السلام

تتناول هذه المقالة، وفقا لما يلوح إليه العنوان، مسألة الاعتدال كمنهج لمواجهة الماضي بهدف تحقيق التصالح وإقرار السلام وذلك في سياق الفقه التاريخي للاعتدال كشميلة من شمائل البشائقة. ومن الجدير جدا بهذا المعنى متابعة سياقات قرآنية مختلفة ورد فيها ذكر أية من العبارات الدالة على الوسطية والاعتدال. ومن الجدير بالذكر أيضا بهذه المناسبة أن صياغة الهوية وفقه السنة النبوية من أهم التيارات المتحدية في تاريخ البشائقة القريب.

Doc. Dr. Rifet Sahinovic

Moderation as a Method of Dealing with the Past in Order to Restore Reconciliation

Summary

This article reviews the very title of the topic "Moderation as a method of dealing with the past in order to restore reconciliation" in the context of the historical understanding of moderation as a virtue among the Bosniaks. In this sense it is very interesting to follow the Qur'anic mention of the term moderation in its many locations and on various occasions. Furthermore, the formation of identity and understanding of the sources of the Tradition are the two main challenging streams in recent history of Bosniaks in this region.

Osobnosti poslaničkog odgoja

Prof. dr. hfz. Halil Mehtić

profesor na predmetu metodika duhovnog odgoja
na islamskom pedagoškom fakultetu u zenici
halilmehtic@hotmail.com

Sažetak

Odgaj je božansko-ljudska tvorevina koja podrazumijeva čitav spektar aktivnosti i osobnosti uspješnog odgajatelja. U ličnosti posljednjeg Allahova Poslanika, s.a.v.s., nalazimo objedinjene neophodne metode, pedagoška načela kao i osobine koje su ga krasila, a s kojima je osvajao srca ljudi i tako, uvjerljivo i plodotvorno, širio Božiju riječ. Stoga se on nameće kao naš nezaobilazan uzor u promicanju odgoja zasnovanog na matrici islamske duhovnosti. Trebamo stalno podsjećati, onako kako je to on činio, da je islam misija dobra, mira i ljubavi prema svim ljudima. Zalagati se za mir, opće dobro i djelovati na krilima ljubavi znak je potpunog vjerovanja. Upravo na tim premisama temeljio se njegov metod odgajanja pojedinca i društva u cjelini te uspjeh koji može poslužiti kao savršeni model u svim vremenima. U eri, odveć materijaliziranog i otuđenog čovjeka današnjice, poslaničke metode i karakterne osobine doživljavamo kao mehlem na ranu koji treba čim prije priviti kako bi rana što prije zacijelila.

Ključne riječi: odgoj, odgajatelj, svojstva, milostivost, blagost,

Uvod

Svi oni koji se odvažavaju baviti delikatnim poslom odgoja trebali bi se osvrnuti na metode poslaničkog odgoja. On je sa svojim izvanrednim principijelnim programom, uspio zapuštene i neprosvijećene Arape transformirati u generaciju koja se svojim moralnim vrijednostima vinula do tolikih visina da ju je Svevišnji u Kur'anu nazvao *najboljom ge-*

neracijom koja se ikada pojavila. Takvi rezultati, zasigurno, daju mu epitet odgajatelja najvišeg ranga u povijesti zbog čega je nužno proučiti na kojim osnovama je uspio realizirati taj neponovljivi odgojni preobražaj. Dakle, svako ko je uključen u odgojni proces treba se odlikovati zbirom svojstava na osnovu kojih izgrađuje svoje ponašanje prema odgajaniku. Ako on ta svojstva nema, odgojni proces teško će uspjeti, jer odgajanje i samoodgajanje ne mogu se rastaviti. U međusobnoj su ovisnosti i nadopunjuju se.

Milostivost

Milost je savršena vrlina koja čovjeka navodi da saosjeća s bolima ljudi i teži ka njihovom uklanjanju; da se rastužuje zbog njihovih grešaka i priželjkuje im uputu. Ovo je savršena vrlina, zato što bezosjećajnost čovjeka baca na nivo životinje i oduzima mu ono najvrednije u njemu – živi osjećaj koji odiše ljubavlju i milošću.

Čovječanstvo danas, više nego ikada, ima potrebu za osjećajem milosti i njene svježine, jer je uznemireno, izgubljeno, zalutalo u bespućima beskrupuloznosti i materijalizma, vihoru ratova i tvrdoći srca i duša. Nasilje, kriminal i terorizam oskrnavljuju temeljne ljudske vrijednosti. Poštenje i pravda u svakodnevnom životu često su napadnute. U cijelom svijetu troše se enormne svote novca na naoružanje, dok se istodobno milioni siromaha, širom svijeta, bore za preživljavanje. Alkoholizam i droga postali su nerješiv problem savremnog svijeta. Zloupotreba spola preko pornografije vrijeđa ljudsko dostojanstvo i dovodi u opasnost budućnost mladih i ljudske zajednice uopće. Obiteljski život podvrgnut je raznim pritiscima od trenutka kad su preljubu, blud i raznolike oblike perverzности mnogi počeli smatrati prihvatljivim pojavama. Kako vrijeme odmiče, na obzoru ljudske budućnosti, ne nazire se izlazak iz životnog lavirinta. U eri opće otuđenosti sve više se nameće potreba za vraćanjem čovjeka njegovim korijenima i zapretanim, islamskim vrijednostima.

Božija milost obuhvata sve

Milost u svom najširem smislu predstavlja jednu od najizražajnih osobina našeg Uzvišenog Gospodara. Njegova milost proteže se na svaku stvar u kosmosu, a sveti tekst Kur'ana započinje ajetom koji nas upućuje na Njegovu svemilosnost. Riječi meleka, koji mole za one koji se Allahu Uzvišenom stalno kaju, podsjećaju nas na to: *Gospodaru naš, Ti milošću i znanjem svojim obuhvataš sve.*¹ U drugom ajetu se kaže: *Milost Moja obuhvata sve.*² Resulullah, s.a.v.s., je rekao: "Allah je milost podjelio na stotinu djelova. Samo jedan dio je spustio na Zemlju. Zahvaljujući tome, stvorenja su milostiva jedna prema drugim tako da i životinje paze da ne nagaze svoju mladunčad."³

Nakon jedne bitke ashabi su ostvarili veliki ratni plijen u kojem je bilo žena i djece. Među njima bijaše jedna majka koja je brižno i uplašeno u naručju držala svoje dojenče. Primjetivši izraz njenog lica, Alejhisselam je upitao ashabe: "Šta mislite da li bi ona majka bacila svoje dijete u vatru?" "Nikako, Allahov Poslaniče", rekoše. "Allah je milostiviji prema svojim robovima od one žene prema njenom djetetu."⁴

Svi oblici ljubavi, naklonosti i dobrote u svijetu znakovi su Allahove milosti čiji je dio pohranjen u srcima Njegovih stvorenja. Tako se ljudi najblažeg srca najviše ističu u milostivosti i najsenzibilniji su prema životu slabih i nemoćnih. Allah je poslao čovjeka, iz milosti prema ljudima, koji im je otklanjao bolove, ublažavao brige, žrtvovao se radi njihove upute, bio uz njih u trenucima tuge i radosti. Poslao im je Muhammeda, s.a.v.s., u čije srce je ulio znanje, blagost, druželjubivost, saosjećajnost, darežljivost... Zbog toga je Vjerovjesnik postao najmilostiviji, najosjećajniji i najplemenitiji Allahov rob.

Islam je misija dobra i ljubavi prema svim ljudima

Ove fascinantne osobine nisu napuštale Poslanika ni u trenucima kada je bio u pitanju njegov život. U Bici na Uhudu, kada su ga mušrici željeli

---

1 Gafir, 7.

2 El-Araf, 156.

3 Buhari

4 Buhari

ubiti, bio je ranjen a odabrani ashabi, radijallahu anhum, kupali su se u krvi. Neki zatražiše da prokune neprijatelje, a on im odgovori: „Nisam poslat da proklinjem, već sam poslan kao milost. Ja sam milost poslana. Gospodaru, uputi moj narod, jer oni ne znaju.“⁵ Iz ovog primjera, kao i mnogih drugih, vidimo kako iz Poslanikovog, s.a.v.s., odgajateljskog srca izbija milostivost s kojom je on plijenio srca i najljućih protivnika. I u takvoj situaciji, njegova plemenita duša tražila je opravdanje za njegove neprijatelje. Također, nakon strašnih zlostavljanja i progona u Mekki i Taifu, kada je, jednom, jedva umakao progoniteljima, dolazi mu melek i pita da li bi želio da okolna brada srauni na njih, on mu odgovara: „Želio bih da Allah iz njihovog roda izvede one koji će se klanjati Uzvišenom Allahu.“⁶

Muhammedovo, s.a.v.s., poslanstvo je bilo i ostalo milost za njegov narod i za cijelo čovječanstvo, jer je njegova osnovna zadaća bila da poduči ljude ispravnom vjeronanju, izjednači ljude pred zakonom, izbriše rasne i klasne razlike i povrh svega, da ljude poduči savršenim moralnim principima. Sam Uzvišeni Gospodar je njegovo poslanstvo okarakterizirao kao „milost svjetovima“ rekavši: *A tebe smo samo kao milost svjetovima poslali.*⁷

Islam je misija dobra, mira i ljubavi prema svim ljudima. Zalagati se za mir, opće dobro i djelovati na krilima ljubavi, znak je potpunog vjeronanja. Stoga bi se musliman treba odnositi prema svima s neskrivenom ljubavi i raznolikim oblicima dobročinstva. Allahov Resul, s.a.v.s., je rekao: „Nećete biti vjernici sve dok ne budete milostivi.“ Ashabi rekoše: ”Allahov Poslaniče, svi smo mi milostivi!” ”Ne mislim na milost čovjeka prema bližnjem, to je milost prema svim ljudima.“⁸

Dakako, čovjek je susretljiv prema svojim prijateljima, pažljiv i blag prema svojoj porodici i rodbini i to je općepoznata i raširena pojava. Međutim, od muslimana se traži da bude velikodušan, blag i milostiv prema svakom u njegovom neposrednom okruženju. Kao što je naš odgajatelj

---

5 Safvet Halilović, *Sira – životopi posljednjeg Allahovog poslanika*, El-Kalem, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, Sarajevo, 2010, str. 222.

6 Isto, str. 161.

7 El-Enbija', 107.

8 Taberani

i uzor, Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao: „Ko nije milostiv prema ljudima, neće ni Allah biti milostiv prema njemu.“⁹ U drugom hadisu kaže se: „Blago onome ko je skroman u obilju; ko je pažljiv i blag prema vjernicima; ko je milostiv prema slabim i siromašnim i ko se druži sa učenim i mudrim.“¹⁰

Islam naglašava da trebaju postojati određeni ljudi koji će biti predmetom naše pojačane pažnje i milosti. U tom smislu navode se: roditelji, porodica, rodbina, siročad, oronuli, bolesni i nemoćni. Služenje njima oplemenjuje naša srca, koja postaju osjećajnije kada se beskompromisno hvataju ukoštac s različitim životnim situacijama drugih. Ako izostane milostivost prema ovim kategorijama u društvu, kako se može očekivati milostivost prema ostalim ljudima.

Milostivost je posebno dobro došla prema bolesnicima i hendikepiranim licima. Oni su često prikovani za krevet, iscrpljeni raznim bolestima i gorkim lijekovima. Oni se zbog svoje trpnje bliski Allahu i to ih stavlja u posebno povlašten položaj. Stoga trebamo paziti, da ih ne uvrijedimo i ne omalovažimo, jer bi to bio težak udarac za njih i grijeh za nas.

Grubost je nespojiva s odgojem

Poslanik, a.s., je bio posebno milostiv prema djeci i jetimima. Enes bin Malik kazuje: „Nisam vidio nikog milostivijeg prema djeci nego što je bio Allahov Poslanik.“¹¹ Tako mu je igra s unucima, Hasanom i Husejnom, predstavljala posebne trenutke radosti. Ebu Hurejre prenosi: „Božiji Poslanik, s.a.v.s., je jednom prilikom poljubio Hasana ili Husejnu u prisustvu Akre' bin Habisa et-Temimija, i tada mu Akre'a reče: 'Ja imam desetero djece, ali nijedno nikada nisam poljubio!' Vjerovjesnik, s.a.v.s., ga pogleda i reče: 'Ko nije milostiv prema drugima, ni njemu se milost neće ukazati.'“ U drugoj verziji hadisa navodi se: "Ne mogu ti ja povratiti milost koju ti je Allah iz srca iščupao.“¹²

U drugoj predaji navodi se da je Vjerovjesniku došao neki čovjek i požalio se na grubost svoga srca pa mu je Poslanik rekao: „Ako želiš da ti se srce smekša i da ti se ciljevi ostvare, budi milostiv prema siročetu,

---

9 Buhari

10 Taberani

11 Muslim

12 Buhari

pomiluj ga po glavi, podjeli s njime svoju hranu pa će ti se srce smekšati i ciljevi ostvariti.“¹³

Stoga je nezamisliv rad odgajatelja bez milostivosti. Nije dobro da okrutna osoba bude odgajatelj zbog toga što milostivost potiče srce odgajatelja na velikodušnost i pomaže osobi koju odgaja. Grubost u ponašanju ukazuje na mahanu koju i najveći grubijani preziru. Ona je često uzrok kršenja Božijih naredbi i skretanja s Pravoga puta. Okrutnost i nemilosrdnost odveli su neke narode u propast kako to Uzvišeni veli: *Zar nije vrijeme da se vjernicima srca smekšaju kad se Allah i istina spomene i da oni ne budu kao oni kojima je još davno data Knjiga pa su srca njihova, zato što je proteklo mnogo vremena, postala nemilosrdna i mnogi od njih su nevjernici.*¹⁴

Zato osoba koja na bilo koji način odgaja ili dolazi u dodir s mladim čovjekom mora biti otvorena srca najprije prema Bogu a zatim prema čovjeku. Mora mu pristupiti iskreno bez egoizma ili bilo kakvih interesa koji proizlaze iz toga egoističnog stava.

Blagost

Imam Ibn Tejmije, *rahimehullah*, je isticao: da bi proces odgajanja bio uspješan, moraju se ispuniti tri uvjeta: 1. znanje prije odgajanja, 2. blagost tokom odgajanja i 3. strpljivost nakon toga. U kontekstu rečenog mišljenja, osvrnut ćemo se na drugi uvjet koji se odnosi na blagost što je i tema ovog rada.

Blagost je vrlina koja je krasila sve vjerovjesnike na putu njihove poslaničke misije. Iako su nailazili na žestoke otpore, uvrede, poniženja, pa čak bivali i ubijani, to ih nije odvratilo od njihove milostivosti, blagosti i humanizma. Uzvišeni kaže: *O kako su ljudi jadni! Nijedan poslanik im nije došao, a da mu se nisu narugali.*¹⁵ *Kad god bi im koji poslanik donio ono što nije godilo dušama njihovim, jedne su u laž utjerivali, a druge ubijali.*¹⁶

Međutim, i pored arogantnog i nasilničkog ponašanja prema poslanicima, njihov svršeni moral bio je barijera za pokazivanje grubosti i re-

---

¹³ Taberani

¹⁴ El-Hadid, 16.

¹⁵ Jasin, 30.

¹⁶ El-Ma'ide, 70.

vanšizama. Oni su bili krajnje blagi i milostivi prema njima o čemu govore brojni ajeti iz Allahove Knjige. Osluhnimo odnos Hudova naroda, kojeg on poziva Jedinom Allahu: *"Mi smatramo da si ti doista neznalica i mi mislimo da si ti zaista lažac."* *"O narode moj", govorio je on, "nisam ja neznalica, nego sam Gospodara svjetova poslanik; dostavljam vam poslanice Gospodara svoga, i ja sam vam iskren savjetnik."*¹⁷

Vulgarnosti ovih neznalica nisu mogle razbiti Hudovu blagost. Jer velika je razdaljina između čovjeka koga je Allah izabrao za poslanika i koji je utopljen u dobročinstvo i vrline, i naroda koji je lišen pameti i koji se srozao toliko da robuju kamenju... Kako veliki učitelj može osjetiti tjeskobu zbog ovog odbijanja.¹⁸

Blagost je osobina koju svi ljudi, bez obzira na stepen njihove moralnosti, poštuju i vole. I najveći grubijani vole kada im se pokaže blagost. Faraon je bio najveći silnik na Zemlji. On se do te mjere osilio i umislio da je narodu svome govorio: *Ene rabbukumu-l-eala* – „Ja sam gospodar vaš najveći“¹⁹ Bez obzira što je on sebi prisvajao božanske prerogative i tako pokazivao najviši stepen oholosti i sile, kada je Uzvišeni naredio Musau i Harunu, *alejhime-s-selam*, da razgovaraju s njim i pozovu ga u islam, rekao im je: *Pa mu blagim riječima govorite, ne bi li razmislio ili se pobojao?*²⁰ U našem narodu postoji izreka: „Lijepa i blaga riječ i gvozdена vrata otvara“, što upućuje na zaključak da se lijepim i blagim postupkom lakše pridobijaju ljudi i ostvaruje zamišljeni cilj.

Blagost Muhammeda, s.a.v.s.

Osobina blagosti je neizostavna na putu našeg duhovnog odgajanja. Allahov Poslanik, s.a.v.s., bio je primjer blagosti u komuniciranju s drugima ljudima. Jedan od osnovnih razloga njegovog velikog uspjeha, pored ostalog, leži i u njegovoj blagosti. Uzvišeni ga podsjeća na to rekavši: *Samo Allahovom milošću ti si blag prema njima; a da si osoran i grub, razbjegli bi se iz tvoje blizine.*²¹ Odgajatelj treba biti spreman preći pre-

17 El-A'araf, 67,68.

18 Muhammed el-Gazali, *Karakter muslimana*, El-Kelimeh, Novi Pazar, 2007. str. 194.

19 En-Nazi'at, 24.

20 Ta-Ha, 44.

21 Alu 'Imran, 159.

ko uvreda i umjesto osvetoljubivosti i zamjeranja on se mora posvetiti traganju za načinom kako da otkloni pogrešku i razloge uvrede. Za ovu priliku zadovoljit ćemo se navođenjem nekolicine hadisa i primjera iz životopisa Vjerovjesnika, s.a.v.s. Tako je Resulullah, s.a.v.s., naglašavajući važnost blagosti rekao: „Doista je Allah blag i voli blagost. On zbog blagosti nagrađuje više nego zbog grubosti, i više od čega drugog.“²² „Ko bude lišen blagosti lišen je svakog dobra.“²³ „Hoćete li da vam kažem ko će biti sačuvan od Vatre i kome će Vatra biti nedostupna? To je svaki susretljiv, blag i pažljiv čovjek.“²⁴ A Enes bin Malik, r.a., nam pripovijeda: „Išao sam s Allahovim Poslanikom, s.a.v.s., a na njemu je bio nedžranski ogratač s grubim opšivom. Sustigao ga je jedan beduin i snažno ga povukao za rukav, tako grubo da se na Poslanikovom vratu vidio trag opšiva zbog naglog povlačenja. Gorštak mu reče: 'Muhammede pruži mi nešto od Allahove imovine koju držiš kod sebe.' Poslanik se na to okrenuo, nasmijao se i naredio da se beduinu nešto dadne.“²⁵

Pored pokazane poslaničke blagosti, brojni su primjeri i naših dobrih prethodnika koji slikovito govore o pravilnom odnosu spram onih koji griješe. Hammad bin Seleme kazivao je da je pored Sile bin Ešjema prošao neki čovjek koji je pustio da mu se ogrtač vuče po zemlji. Njegovi ga prijatelji htjedoše žestoko prekoriti, ali im on reče: „Pustite mene, ja ću učiniti ono čime ćete biti zadovoljni.“ Pa mu reče: „Sinko, potreban si mi.“ „A što sam ti potreban, adžo?“, upita. „Volio bih da malo podigneš svoj ogrtač.“ Ovaj na to reče: „Naravno, svaka ti čast“, pa ga je podigao, a Sile reče svojim prijateljima: „Da ste ga žestoko prekorili, hem bi rekao: 'Ne', hem vas ne bi pohvalio, a još bi vas i izgrdio.“²⁶

Neko je rekao El-Fudajlu bin Ijadu, Allah mu se smilovao, da Sufjan bin Ujejne prima darove od vladara, na što El-Fudajl reče: „Koliko god uzme od njih, to je manje od onoga što zaslužuje“, a onda se osamio s njim pa ga je korio i grdio, te Es-Sufjan reče: „O Ebu Alija, ako nismo dobri ljudi, pa bar volimo dobre ljude.“²⁷

---

22 Muslim

23 Muslim

24 Tirmizi

25 Buhari

26 El-Gazali, *Ihjau ulumid-din*, Bookline d.o.o., Sarajevo, 2004, 4/420-426.

27 Isto

Neke nepravilnosti pri odgajanju

Upozoravanje mora biti s iskrenim nijjetom, diskretno, blago i s molbom Allahu, dž.š., da se dotična osoba prođe grijeha i popravi svoje ponašanje. Oholost, grubost i javno prozivanje nečijeg grijeha izazivaju suprotan efekat. Naprimjer, kako navodi imam Gazali: „ako učeni upozorava nekog zbog njegovog neznanja i pri tome osjeća čast zbog znanja i poniženje drugoga zbog neznanja, onda je to ružno djelo, samo po sebi, gore od ružnog djela kojem se usprotivio. Ovaj „učenjak“ je poput onoga koji drugoga spašava od vatre, a sam gori, što je vrhunsko neznanje, veliko poniženje, nesreća i šejtanska zamka... U dominaciji nad drugima jeste velika slast duše s dva aspekta: s aspekta funkcije znanja i s aspekta funkcije dominacije i nadređenosti, a ovo se temelji na licemjerstvu i traženju ugleda, što je potajna strast koja vodi ka potajnom mnogoboštvu (širk).

Navodi se kako je neki učenjak savjetovao halifu Me'muna, grubo nastupivši, na što mu je on rekao: „Čovječe, budi ljubazan, Allah, dž.š., poslao je onoga koji je bolji od tebe onome koji je gori od mene“,²⁸ pa mu je rekao: *...pa mu blagim riječima govorite, ne bi li razmislio ili se pobojavao.* (Ta-Ha, 44)

U komuniciranju s drugim odgajatelj mora uvažavati sagovornika. Nikada ne smije nastojati da dominira i da se doima superiornim. Superiorno se ponaša ko misli da je veći, pametniji, vredniji, sposobniji, bolji od sagovornika, pa zato vjeruje da ima pravo na takvo autoritativno ponašanje, degradirajući druge a uzdižući sebe.

Ohol čovjek koji se drži boljim i višim od drugih, može dovesti do ironičnog stava, a ironija dovodi do sarkazma i cinizma. Ironijom druge ponižavamo, izrugujemo, vrijeđamo a sebe uzdižemo, zapravo, želimo mučiti drugoga, a to svakako ne znači odgajati.

I pored toga što drugi ne misli kao mi o nekoj stvari, ili čak o mnogim pitanjima života, čovjek, prijatelj, brat, različit od nas i kao takav prilika nam da se „preispitamo“, obogaćujemo, pronalazimo nove mogućnosti zajedništva. Najljepše je u životu omogućiti nekomu da može biti ono što jest, prihvaćen, vrednovan, cijenjen. Poštovanje svakog čovjeka, pa i

²⁸ Poslao je Musaa, a.s., koji je bolji od dotičnog učenjaka, faraonu koji je gori od halife Me'muna.

onog koji nije iz „našeg tabora“, i to prije svega njegove dobre i pozitivne strane pa tek onda ostalo, stvara nove mostove, prijateljstva, mogućnosti, povjerenja, to stvara novog čovjeka.

Sagovornik, odgajnik, cijeni se bez razlike na dob, spol, nacionalnost, vjeru, kulturu, položaj, moć, ulogu i slično, jer se želi razgovarati na temelju ljudskosti, humanosti, iskustva, života, vjere. Takva osoba iznosi svoje iskustvo ali ne nameće, nego zajednički traži bolje. Taj stav stvara bliskost među ljudima, daje samopouzdanje sagovorniku, otvorenost, želju i potrebu za saradnjom.

Stoga svi oni koji su odgajatelji, na svojevrsan način, izvršavaju poslaničku misiju – pozivaju ljude ka univerzalnim ljudskim vrijednostima i ispravljaju anomalije u društvu. Blagost je ukras njihove učenosti i lijepog odnosa spram posla koji obavljaju. Kako je ružno vidjeti učena čovjeka koji je odlikovan znanjem ali ne i lijepim ponašanjem. Stoga su arogancija i griješenje nespojivi s ahlakom jednog odgajatelja, a naš imam Ebu Hanife, Allah mu se smilovao, rekao je za takve da nije vidio većeg nitkova od čovjeka kojemu je dato znanje a on ne postupa po njemu.

خليل مهيتش

خصائص التربية النبوية

إن التربية صنيعة إلهية وبشرية تتضمن مجموعة واسعة من النشاطات والخصائص التي يجب أن يتصف بها من يطمح إلى النجاح في تربيته. ومما نجده مجموعا في شخصية خاتم الأنبياء والمرسلين عليه الصلاة والسلام المناهج الضرورية والأصول التربوية والشمائل الفاضلة التي كان يفتح بها قلوب الناس وينشر كلام الله عز وجل، ولذا فعلينا أن نأخذ أسوة لا بد منها في تعزيز التربية المبنية على نموذج الروحانية الإسلامية. واليوم حين أفرط الإنسان في تغلغله في المادية والتبدد الشخصي نجد المناهج النبوية وخصاله الخلقية بلسما للجرح يجب الاستعجال في استخدامه حتى يلتئم الجرح في أقرب وقت ممكن.

Prof. Dr. Hfz. Halil Mehtic

PECULIARITIES OF PROPHETS EDUCATION

Upbringing is a divine-human creation that includes the whole range of activities and characteristics of successful educators. In the personality of the last Prophet, s.a.v.s., we are determining the integrated necessary methods, teaching principles and characteristics which used to decorate him, and with whom he won the hearts of the masses and so convincing and fruitfully, spread the word of God. Therefore, it imposes itself as our essential role model in promoting upbringing based on a matrix of Islamic spirituality. In the era, too materialized and with estranged men of today, prophets methods and character traits are perceived as a cure for wounds which should be applied as quickly as possible so the wound can heal as soon as possible.

O promatranju svijeta i sudjelovanju u njemu

Rusmir Mahmutćehajić

Sažetak

U studiji “O promatranju svijeta i sudjelovanju u njemu” Rusmir Mahmutćehajić razmatra neka od najvažnijih pitanja o odnosu između tradicijske intelektualnosti i dva moderna propozicijska sistema, teološkog i znanstvenog. Iako je uobičajeno mišljenje da znanja stečena u modernim propozicijskim sistemima nisu usklađiva s tradicijskim, a prije svega s pojmovima objavljenih knjiga, moguće je, smatra autor, otvoriti i razvijati nove vidike moderne znanosti sa stanovišta svjedočenja jednosti Boga, vjesništva i vraćanja svega Njemu. Dana razmatranja uzimaju u obzir savremena otkrića u fizici čestica i kozmologiji.

Proslov

Uobičajene su tri tvrdnje o dva moderna propozicijska sistema, onom znanosti i onom teologije. Prema prvoj, oni su suprotstavljeni i neizmirljivi; prema drugoj, povezani su i usklađivi; a prema trećoj, zasebni i neusporedivi. Njihovi odnosi nerijetko su povezivani s pitanjem: Podržava li narastanje znanja o svijetu vjeru u Boga i s njome povezane metafizički zasnovane antropokozmološke slike svijeta?

Među najvažnijim sudionicima promjena u propozicijskom sistemu moderne znanosti postoje razlike u odnosima prema navedenom pitanju. Jedni se bez kolebanja pokazuju kao pripadnici različitih religijskih

nazora i obreda, pa u znanosti ne nalaze nikakve razloge protiv toga. Drugi su protivnici svemu što izmiče metodi moderne znanosti, što je izvan njenog propozicijskog sistema. Treći o navedenim odnosima ne govore, pa je njihovo bivanje znanstvenicima neovisno o bilo čemu što je u vezi s religijskom slikom postojanja.

U ovome izlaganju bit će predstavljeni neki od sadržaja modernog propozicijskog sistema znanosti koji upućuju zaključku: Vjerovanje je odnos vjernog čovjeka s Vjernim Bogom, pa ga može potvrđivati svaka pojava iz imaginacijskog, promatranog i pokusima provjeravanog zbijanja. Kada nema vjerovanja kao voljenja znanog i znanja voljenog, što znači otkrivanja ljepote u pojavama svijeta, nema ni mogućnosti transcendiranja granica mjerljivoga svijeta.

Nužna posljedica vjerovanja koje ne transcendiraju nužnu dvojину svijeta jest svodenje transcendentnoga Boga u kontingencijske granice. A upravo je to način zanemarenja ili poricanja vjesničkog načela kojim je čovjek pozvan da svakome ko ima pravo u njegovu pravo.¹ Ako je porečeno pravo jastva, porečeno je i pravo Boga, a tako i svega u postojanju. Nužna posljedica je uzdizanje dvojine na razinu počela, što znači isključivanje apsolutnog počela koje se obznanjuje dvojinom ili kojeg ona potvrđuje.

Bog jest apsolutno Jedan. Sve mimo Njega jest dvojina. Tako je i izvorno postojanje dvojina primanja od jednine i davanja primljenog. Tome odgovara čovjekova dvojina koju obznanjuje razumnost ili neograničljiva sposobnost spuštanja u dijeljenju izvorne dvojine u neograničljivo mnoštvo njih. Sabiranje ili prepoznavanje dvojine kao obznane Jednog je put vraćanja apsolutno transcendirajućem Jednom, pri čemu je On i apsolutno imanentan, jer Ga obznanjuje svaka dvojina mikro i makro svijeta, kao i svakog pojedinačnog jastva.

Tri navedena odnosa dva moderna propozicijska sistema, znanstvenog i teološkog, mogu biti tumačena u različitim ontološkim, kozmološkim i antropološkim vidicima. Najčešći pristupi u tome su na osnovi zanemarivanja ili isključivanja tradicijskog vidika, pa se on izobličava

---

1 Time se upućuje na poznatu predaju vjesnika Hvala. Vidjeti: Wensinck, Arent J., i J. P. Mensing, *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane*, 1–8, Leiden: Brill, 1936–1988, 1:486; tu su dane inačice te predaje u: Bukhārī, Muslim, Abū Dāwūd, Tirmidhī, Nasā'ī, Ibn Mājah, Dārimī i Aḥmad ibn Ḥanbal.

ili poriče kao neuskladiv s okvirom moderne znanstvene metodologije koja se sama proglasila neosporivim sredstvom tumačenja svijeta.

Svjedočenje Jednog

Znanje povezuje subjekt koji saznaje i saznavani objekt. Uzme li se da nijedno znanje, a tako nijedan predmet s kojim je saznajući subjekt u odnosu, ne može biti konačno, jasno je da znanje, u apsolutnom značenju tog pojma, pripada Apsolutnome znalcu u Kojem nema razlučenja subjekta i objekta. Taj nerazlučivi subjekt-objekt obznanjen je u dvojini ili, što je nužna posljedica tog, u neizbrojivome mnoštvu dvojina. Strane te dvojine su simetrične, ali tako da nikada nisu učvrstive. Jedna drugu neprestano skrivaju i otkrivaju, upućujući tako jednosti koju potvrđuju. One su zato i kovarijantne.

Kako god se javljale u dvojinama, pojedinačne strane općeg pokazanja Jednog uvijek su samo Njegovi znakovi. Jedan nema i ne može imati drugost. Zato nije usporediv s bilo čime niti sličan bilo čemu. Ali svi znakovi opće dvojine, i svih dvojina iz nje izvedenih, uvijek su usporedivi među sobom. Jedan je istina, i to apsolutna. Kao takav, svemu daje stvorenost i vođenje, a to znači narav znaka istine. Iz tog slijedi da u svakome odnosu saznavajućeg subjekta s bilo čime što saznaje postoji uzajamnost prava i duga. Pravo saznavanog objekta jest da mu saznavajući subjekt prizna stvorenost Istinom i vođenje njome. To pravo saznavanog pokazuje se na strani saznavatelja kao njegov dug.

Vjesnik Hval izričito podsjeća: "Tvoje jastvo ima pravo u tebe, tvoj Gospod ima pravo u tebe, tvoj gost ima pravo u tebe i tvoja supruga ima pravo u tebe, pa daj svakome ko ima pravo njegovo pravo."² Navedeno pravo ili istina pripada svemu. Tako je čovjek dužan svemu. Ali njegov prvi dug je iz odnosa njega samog i Boga. Prvo pravo njegovog jastva, a to znači u njegovoj najuzvišenijoj mogućnosti ili bivanju stvorenim u najljepšem uspravljenju i vođenim u skladu s time, jest svjedočenje jednosti Boga. Tek u tome odnosu ljudskog jastva s Božijim moguće je ozbiljenje ili obistinjenje razložnosti i svršnosti čovjeka i svijeta.

---

2 Isto.

Pravo i istina svega u postojanju, a tako i u ljudskome jastvu, nisu mogući bez tog prava Boga da Mu čovjek, uz darovanu mu slobodnu volju, svjedoči jednost, što znači neusporedivost i nesličnost svemu u postojanju. Iz takvog priznanja slijede prava i dugovi svemu što jest u postojanju. A tome što jest u postojanju, pa tako u dvojinama, odgovaraju vrijeme i prostor, i to kao odnosi među njima. Ovisno o tome koji je dio opće i neograničene razlučenosti postojanja u dvojnini predmet čovjekovog posmatranja, vrijeme se pokazuje u različitim trajanjima ili danima.

Budući da jest Jedan, Bog obuhvata sva vremena, ali sâm nije obuhvaćen nijednim. Njegov dan obuhvata sve dane, jer “svakog dana On je u nekome poslu”.³ Takvo Njegovo bivanje znači Njegovo apsolutno vrijeme, obznanjivano u neizbrojivome mnoštvu različitih vremena kao Njegovih znakova. U prvi mah takvo vrijeme može se činiti beskonačno dugim u trajanju. Ali upravo to upućuje na apsolutni čas, nedjeljivi i vazda prisutni tren kojem nikad i nigdje ništa ne izmiče. Tako jest, jer Njegova jednost, imenovana Njegovim Licem, nikada ne iščezava, pa je u čovjekovome jastvu i pred njim uvijek i svugdje.

Ako u propozicijskome sistemu moderne znanosti nisu priznati pravo i istina svega stvorenog, pa je tako isključena uzajamnost subjekta koji saznaje i onog što saznaje, jer u pojavama i vlastitim predstavama nije priznata narav Božijeg znaka, porečeno je svjedočenje jednosti kao najprečeg čovjekovog duga Bogu i nepovredivog prava Boga u čovjeka. U takvome vidiku izostaje svjedočenje jednosti, pa svijet postaje objekt saznavanja čija stvorenost istinom i vođenje njome jesu zanemareni ili porečeni. Tako je znanje odvojeno od čovjekovog duga prema saznavanom. Posljedično, odvojeno je i od etičke odgovornosti prema istini i pravu stvorenosti pojava svijeta s ulogom Božijih znakova.⁴

Ako spomenuti moderni propozicijski sistemi teologije i znanosti jesu pojave koje su same sebe ograničile, obistinjenje ljudskosti u svjedočenju jednosti Boga i priznanju istine stvorenosti i vođenja svemu omogu-

3 Kur'an, 55:29.

4 O tom modernom rascjepu znanja i moralnog djelovanja, oprečnom tradicijskoj intelektualnosti, vidjeti više u: Chittick, William C., “Time, Space, and the Objectivity of Ethical Norms: the Teachings of Ibn al-‘Arabi”, *Islamic Studies*, 39/4 (2000): 581–596; isti, *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology in the Modern World*, Oxford: Oneworld Publications, 2007.

ćuje da se i ti sistemi proučavaju ili kao znakovi u obzorjima i jastvima ili kao njihovo pokrivanje. To nije onaj jednostavni pothvat utvrđivanja podudaranja i sličnosti te traženja potvrde jednog u drugom. Opravdano je pretpostaviti da nema intelektualno izazovnijeg pothvata od tog preispitivanja modernih propozicijskih sistema u vidiku tradicijske intelektualnosti.

Ovdje, u tri dijela ovog izlaganja, ukazano je na neke od važnijih sadržaja znanja i usmjerenosti moderne fizike. Učinjeno je to s obzirom na njihova krajnja doseguća i izazovna otvaranja prema spomenutom preispitivanju sa stanovišta svjedočenja jednosti i obistinjenja na osnovi tog kao najprečeg počela svijeta i čovjeka.

Prvi dio

1. Zamisao o ništosti jest oduvijek izazovna, ali i zavodna. Tek s kvantnom teorijom ta zamisao je umakla iz te zavodnosti u jasniji pojam, a tako i svedivost na znak o granici imanentnog i transcendentnog, fizičkog i metafizičkog. Nakon što je Hendrik Casimir eksperimentno otkrio da energija kvantum vakuuma može biti doista opservirana kao slaba privlačnost dviju metalnih ploča, pretpostavljeno je da vakuumska energija može biti izvor mračne energije, koja uzrokuje da se naš svijet širi sa sve većim ubrzavanjem.⁵ Taj uzrok zovemo mračnim, jer direktno nije vidljiv, a energijom – da bi bio razlučen od mračne materije koja jest materija ali drukčija od poznate i s drukčijim učincima. Kako se univerzum širi, sve je više mračne energije, pa je širenje sve ubranije. Ko ako narasta znanje fizike kvantnoga svijeta, razložnija postaje nužnost osvjedočenja dviju strana univerzuma, jedne o kojoj je moguće govoriti samo na osnovi tragova u vidljivome svijetu i druge vidljive, zato i mjerljive i opisive. U današnjoj fizici postoji saglasnost da je ta mračna strana zbilje barem desetostruko veća od ove koju je moguće promatrati i mjeriti.

2. Ako posvjedočivi svijet jest protjecanje dvojnina, davanja i primanja, djelovanja i trpljenja, energije i materije, prostora i vremena, pro-

---

5 Vidjeti: Schumacher, Benjamin, *Quantum Mechanics: The Physics at the Microscopic World*, Chantilly, Virginia: The Teaching Company, 2009, 66–68.

tjecanje kojim je stalno obznanjivana jednost, shvatljiva je tvrdnja Rolfa Landauera: "Obavijest je fizička bitnost."⁶ Ali fizičnost obavijesti, njena mjesnost i vremenost u punoj povezanosti s cjelinom postojanja, predstavlja obznanu transcendentnog svijeta u njegovom imanentnom pokazanju. Moguće je govoriti o razinama fizičnosti obavijesti. Ali i u uzlaznom i u silaznom smjeru te višestrukosti Bića singularne su i njegova unutarnjost i njegova vanjskost, i njegova prvost i njegova posljednjost. Kada bude usvojeno da fizičnost, a to znači svijet dvojina, jest jedina zbilja, obavijest ili znak postaje i granica i sve mimo nje. Svaka viša zbilja je tako porećena, pa je propozicijski sistem moderne znanosti dovoljan sebi, iako mu narastanje ne znači i otkrivanje krajnjeg smisla postojanja. Njegovo najuzvišenije obzorje postaje simetrija (*syn-metron*) ili ravnoteža. Svemu opazivom mora odgovarati drugost, jer na to upućuju matematičke imaginacije, iako se istraživač uglavnom osjeća nemoćnim da tu drugu stranu simetrije eksperimentalno i dokaže. I pored toga, ta druga strana mu je potrebna, jer bi svakoj pojavi jedne strane kvantnog svijeta morala odgovarati partnerska pojava njegove druge strane. Tako jest u propozicijskome sistemu usporedivih i mjerljivih veličina. Kada je apsolutna transcendentnost jednosti isključena iz njeg, jednadžba je jedina ispravna slika ili predstava takve zbilje. Iz tog slijede upravljačka počela invarijantnosti, kovarijantnosti i konzervacije energije.

3. Ukupnost svijeta je između dviju apsolutnih singularnosti. Jednu oznaćava apsolutna nula a drugu apsolutna beskonaćnost. Ako su obje te krajnosti apsolutne, paradoks je rješiv jedino potvrdom da su to samo dva imena za jednost pokazanu ukupnošću postojanja. S tim u vezi je nužnost mnoštva takvih iskaza paradoksa, kakvi su prvost i posljednjost, unutarnjost i vanjskost. I jedno i drugo u tim dvojinama ima iskaze na svim razinama postojanja, ali uvijek u svojstvu znaka apsolutne jednosti. Kad se iz prostora i vremena ćovjekovih mjera imaginacijski ili promatraćki kreće prema prvosti, promjene vidika i s njima povezanih mjerenja nameću nužnost granice mikro i makro svijeta. Ta granica je varava i razlućuje znaćenja prostora i vremena na različitim razinama

---

6 Landauer, Rolf, "Information is a Physical Entity", *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 263/1 (1999): 63–67.

svijeta. U vidicima koji odgovaraju kvantnoj fizici promatrane pojave korišteni uređaji i promatrač su u odnosima za koje nije moguće postaviti determinističke uzajamnosti kakve odgovaraju makrosvijetu. Uzimajući u obzir saznatljive i mjerljive strane kvantnog svijeta, ali i one koje nije moguće odrediti, fizičar John A. Wheeler je u jezik kvantne mehanike i govor o njemu uveo metaforu “veliki dimni zmaj”. O tome Benjamin Schumacher piše: “Rep i glava jesu tamo gdje se zmaj javlja u mikroskopskome svijetu; dimnost u-između jest neopisivo kvantno područje”⁷ Kako god metafora “veliki dimni zmaj” bila tumačena u vidiku propozicijskih sistema moderne znanosti, ništa od tog je ne čini manje tajnovitom. Isti pisac ističe: “Iako njegova djelovanja oblikuju sve što vidimo u svijetu, varavost je najbitnije obilježje tog kvantnog zmaja.”⁸ A upravo to, ta varavost kao svojstvo promatrač-sudjelovanja u kvantnom svijetu, upućuje na neponovljivost svakog pojedinca kao promatrača i sudionika svega u postojanju. Univerzum nije moguće svesti na stroj u kojem je sve na svome mjestu i s jasnom ulogom. Ako bi to bilo moguće, čovjek bi doista bio mjerljiva kategorija, svediva na količinu i determinističke uzajamnosti njenih dijelova. Tada bi neiscrpnost njegove slobode bila dokinuta, a jastvo svedivo na odnose s pojavama i zamislama u kojima nema Boga, a tako ni čovjekovog povratka savršenoome razlogu bivanja u svijetu. Zato potresnim za modernog čovjeka mora biti podsjećanje u Učenju na to da će se svaki čovjek, a to znači dvojina, sam vratiti Bogu, apsolutnoj jednini, sam kakav je izvorno i stvoren.⁹ Budući stvoren, čovjek jest dvojina. Nema ničeg stvorenog a da to nije,¹⁰ jer samo ona obznanjuje i potvrđuje jedninu.

4. Uvećanje u znanju nije ograničeno. Ta neograničenost uvjetovana je neograničenošću čovjekove imaginacije i njenog provjeravanja u odnosu na promatrani svijet. Konstruirane predstave o kozmosu, iskazane u matematičkome jeziku a potom provjeravane u odnosu s rezultatima promatranja i mjerenja, u svakom od svojih oblika – i kao do-

⁷ Schumacher, *Quantum Mechanics*, 90.

⁸ Isto, 91.

⁹ Vidjeti: Kur'an, 6:94.

¹⁰ Isto, 51:49. O pojmu *zawj*, prevedenom u ovom tekstu uglavnom kao “dvojina”, koji označava i dvojину i njene pojedinačne strane, vidjeti u: Badawi, Elsaid M. i Muhammad Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, Leiden: Brill, 2008, 405–406.

kazane teorije i kao matematičke imaginacije – ostaju samo predstave o Zbilji. Nijedno njihovo pomjerenje, ni u dubinu svijeta elementarnih čestica ni u dubinu kozmosa, ne može izmijeniti tu činjenicu. Izmjenljivi su tumačenja i granice na kojima valjanost tih teorija prestaje. John A. Wheeler zaključuje: “Nikada se zakrivljeni prazni prostor nije javio neobičnije čovjekovome opažanju negoli u fizici crnih rupa. Nikada nijedna grana fizike nije razvijena potpunije i raskošnije na osnovi čisto geometrijskog razumijevanja. I nikada istrajnije negoli u fizici crne rupe nije dovedena do samih granica između teorije gravitacije i kvantne teorije”¹¹ To “nikada” nije ništa drugo do potvrda spomenute neograničenosti imaginacije, iskazane u bilo kojem jeziku, vernakularnom govoru, jednako kao i u matematičkim formulacijama, a potom ispitivane u odnosu na nikada posve dostižnu Zbilju. Tako je moguće shvatiti neograničenost tumačenja znakova u obzorjima i jastvima, u skladu s tim usklikom “nikada”, ali i ostajanje ravnodušnim prema njima, kako je rečeno u Učenju: “Koliko li je znakova u nebesima i na zemlji pored kojih prolaze, okrećući se od njih! Ali većina njih ne vjeruje u Boga već Mu pridružuju”¹² Ako potvrđivanje znakova u obzorjima i jastvima ne znači odnos vjernog čovjeka s Vjernim Bogom, svako se narastanje u znanju pokazuje kao narastanje u neznanju. A što je još presudnije, nijedno od tih znanja, ma kako nastalo i provjeravano, nije ništa do predstava Jednog. Da bi ta predstava usmjeravala prema Jednom kao apsolutnoj zbilji, na raspolaganju je postupak svjedočenja da nema zbilje do Zbilje Boga. Zato je svaka predstava samo znak čije je značenje moguće jedino u odnosu s apsolutnim označiteljem.

5. Uvećanje čovjeka u znanju jest u svakome času korak uzlaženja ili pomjerenja ruba do kojeg dosežu i njegove imaginacije i njihove provjere. Tako je predstava o Zbilji uvijek na rubu koji se neprestano pomjera prema Njoj. Nema ničega u postignutome znanju čemu ne odgovaraju mogućnosti uzlaženja stjecanjem novih vidika i njihovim tumačenjima. Nikad te predstave nisu isto što i Zbilja, iako im je Ona prvi razlog i posljednja svrha. Rub znanja nije i ne može biti jednak za dva čovjeka. Ali

¹¹ Wheeler, John A., “Hermann Weyl and the Unity of Knowledge”, *American Scientist*, 74/4 (1986): 366–375, 369.

¹² Kur'an, 12:105–106.

znanje kao odnos s onim što je znano u svakome pojedincu može potaći jednu od dvije suprotstavljene posljedice – uzlaženje prema istini ili slaženje u udaljavanju od nje. Za svaku od predstava, nastalih u tom narastanju, moguće je reći da daje vidik koji nikada ranije nije postojao. Na današnji vidik svijeta upućuje zaključak Johna A. Wheelera: “Postoji neizbježan osjećaj u kojem, ovdje i sada, odgođenim podešenjem našeg analizatora polarizacije na jedan ili drugi kut, imamo neizbježan, nepovratan i nezaobilazan utjecaj na to šta imamo pravo reći o tom što zovemo prošlošću. Ta okolnost je jedna od najčudnijih obavijesno-teorijskih strana tog što zovemo postojanjem.”¹³ Iz tog, a zapravo samo iz tog, moguće je osvrtnje na cijelo ljudsko naslijeđe te njegovo preoblikovanje s mijenjajućim predstavama u konkretnome postojanju, i u odnosu na njega.

6. Predstave Zbilje nisu moguće izvan prostora i vremena. Kada su uvedene u bilo koji jezik, moguća su različita osjećanja i tumačenja njih. Jednom se čine postojanim, a drugi put promjenljivim i gipkim. Očita je razlika njihovih značenja u predstavi objektivnog svijeta i mogućim stanjima jastva. Kada se iz uobičajenih vidika i s njima povezanih jezičkih iskaza pređe u dubinu materije i/ili u prostranstva kozmosa, i vrijeme i prostor pokazuju se kao tajanstvo, kako to naglašava i John A. Wheeler: “Kvantna teorija poriče svako značenje zamisli o prije i poslije u svijetu vrlo malehnoga. Od svega je najvažnije to da vrijeme još nije privedeno pokornosti pravilu fizike. Hranjeno je izvan nje. Jednog dana treba biti izvedeno iz fizike – kada je ona dovoljno duboka da odgovori toj zadaći”¹⁴ S prodorom u obzorja kvantnoga svijeta pokazano je da promatrane pojave nisu odvojive od promatrača. To je iznova potvrdilo antropsko počelo prema kojem je čovjek udešen za cjelinu postojanja, ali i ona za njega. Tu ushićujuću činjenicu opće teleologije potvrđuje neizmjenljivost dimenzionih i bezdimenzionih konstanti fizike univerzuma. Sve što se pokazuje kao zbilja, a to znači svaka od mogućih predstava nje, mijenja se od jednog do drugog naraštaja. John A. Wheeler ističe da nam se “postojanje, izgleda, svugdje predstavlja neprekinutim beskonačnostima: neprekinuta beskonačnost mjesta za čestice, nepre-

¹³ Wheeler, “Hermann Weyl and the Unity of Knowledge”, 370.

¹⁴ Isto, 371–72.

kinuta beskonačnost jakosti polja, neprekinuta beskonačnost stupnjeva slobode dinamične prostorne geometrije”.¹⁵ Ali beskonačnost za čovjeka postoji jedino u predstavama. Može imati svoj znak, što znači dvojinu kojom je čovjek usmjeren jednini i poveziv s njom. Sama nije mjerljiva. Zato je izvan dosega u propozicijskom sistemu znanosti. Ako je tako, svako znanje postignuto u njemu jest aproksimacija ili naznaka jednine.

7. *Continuum*, to jeste neprekinutost, jest pozadina svakog mišljenja, ali i logička nemogućnost. Postojanje je logički shvatljivo jedino uz prihvatanje da je svaka obavijest fizička bitnost. Ako se prihvati neprekinutost, mora biti žrtvovana logička strogost. Beskonačnost jest cilj, ali logički nije dostižna. Težnji da ukupnost postojanja bude prikazana preko odgovarajućih kvanta najodlučnije se opire preovlađujuća predstava o vremenu. Ali postojanje nije moguće objasniti bez objašnjenja vremena niti vrijeme bez objašnjenja postojanja. John A. Wheeler u vezi s time piše: “Otkrivanje duboke i skrivene veze vremena i postojanja, da bi u sebe bio zatvoren naš kvartet pitanja, jest zadaća za budućnost.”¹⁶ Kvartet pitanja o kojem je tu riječ jest, uz postojanje i vrijeme kao dva velika tajanstva, upotpunjen s još dvoje: *quantum* i *continuum*.

Drugi dio

1. Dvije pretpostavke o odnosu čovjeka promatrača i promatranog svijeta presudno su važne za razumijevanje najvažnijih pitanja kozmologije i antropologije te njihovih neodvojivosti od ontologije i psihologije, i to u oba intelektualna vidika, i tradicijskom i modernom. Albert Einstein je smatrao da poredak promatranog svijeta, a to znači mjerljivog, ne može ovisiti o promatraču i njegovim mjerenjima.¹⁷ Ali upravo je u kvantno-mehaničkom opisu zbilje ukazano na ovisnost rezultata mjerenja o promatraču,¹⁸ čime su iznova promaknuti vidici uzajamnosti znanosti o

---

¹⁵ Isto, 373.

¹⁶ Isto, 374.

¹⁷ Vidjeti: Einstein A., B. Podolsky i N. Rosen, “Can quantum-mechanical description of physical reality be considered complete?”, *Physical Review* 47 (1935): 777–780.

¹⁸ Vidjeti: Bohr, Nils, “Can quantum-mechanical description of physical reality be considered complete?”, *Physical Review* 48 (1935): 695–702.

kozmosu i znanosti o jastvu, ili što jest antropološki princip metafizički utemeljenih tradicija.¹⁹

2. U predstavama o obzorjima i jastvu, sačinjenim od znakova u neprestanome toku, čovjeku se može činiti da su vanjski svijet i on razdvojivi, da je univerzum tamo vani te da njegov poredak ne ovisi ni o poretku jastva niti o njegovome mjestu u uspostavljanju i razvoju te predstave. Takva postavka je dekonstruirana u znanjima koja vrijede za kvantnu razinu objektivne zbilje. John A. Wheeler ističe: "Općenito, nalazimo da priroda na kvantnoj razini nije stroj koji ide svojim neumoljivim putem. Umjesto tog, to kakav odgovor dobivamo ovisi o postavljenome pitanju, napravljenome pokusu, odabranome uređaju za bilježenje. Neizbježno smo uključeni u uzrokovanje tog što se pokazuje da se događa."²⁰ U takvome vidiku nijedna predstava zbilje nije isto što i ona. Predstava nije učvrstiva ni u jednoj od neizbrojivog mnoštva njenih mogućnosti. To znači da ni zbilja nije učvrstiva te da su dvije strane njene simetrije u neprestanome narušavanju i uspostavljanju. Nema ničeg ni u zbilji ni u predstavama nje što je u apsolutnome miru. Zato je čovjekova težnja da obzorja i sebe uvede u bivanje mirnim nemoguć pothvat sve dok ne bude priznato da Mir transcendirira svaku dvojину. A, što je još važnije, neosporivom postaje činjenica da se jednina obznanjuje sebi čovjekovim bivanjem u postojanju.

3. Kvantna obzorja mogu biti smatrana jednom od razina postojanja. Ako to mnoštvo razina postojanja bude shvaćeno kao obznanjenje Počela u različitim modalitetima, opravdano je reći da su sve one nanizane na tu ničemu sličnu i ni sa čime usporedivu nit ili na apsolutno počelo, u svemu prisutno i iz svega odsutno, u svemu pokazano i u svemu skriveno. Što se više primiče Počelu, zakoni determinizma postaju hlabaviji, pa iščezavaju u obzorja vjerovatnosti i neodredljivosti. Ako je to rezultat kvantne teorije, valja se složiti s Johnom A. Wheelerom: "Znanost se ne smije stidjeti svog pronalaska. O njemu mora biti samo iskrena. Zašto

19 Vidjeti: Murata Sachiko, William C. Chittick i Tu Weiming, *The Sage Learning of Liu Zhi: Islamic Thought in Confucian Terms*, Harvard: Harvard University Asia Center, 2009.

20 Wheeler, John A, "Law without Law", u: John A. Wheeler i Wojciech H. Zurek, ur., *Quantum Theory and Measurement*, Princeton: Princeton University Press, 1983, 182–213, 185.

od znanosti tražiti uzrok kad njega nema?"²¹ Upravo u tome su prepoznatljivi razlozi za obraćanje Počelu, neusporedivome i nesličnome bilo čemu, riječima vjesnika Hvala: "Ti jesi Mir i mir je od Tebe!"²² Uzrok koji spominje ovdje navođeni fizičar je, valja naglasiti, pretpostavka da bi on mogao biti određen prostor-vremenski. Ali tako određeni uzrok je nužno uzrokovan, pa nije i ne može biti to čime bi logika propozicijskog sistema moderne znanosti bila zadovoljena.

4. Dosegnuća ruba promatranih obzorja univerzuma i neodoljiva težnja da ona budu unaprijeđena, a opazive granice pređene, postaju dramatični obrati, nužna dekonstruiranja i nova konstruiranja odnosa u svijetu opipljivog, onog čime je Mir naznačavan, ali što uvijek ostaje i od Njeg udaljeno i Njemu blisko. U toj drami na granici, u tom ushićujućem otvaranju jastva u odnosu s ničemu jednakim i ničemu sličnim, imaginacija jest jedini način omogućenja narastanja u znanju, a tako i mogućih budućih provjera imaginiranog u eksperimentnoj opipljivosti ili, da se to kaže u tradicijskom govoru, u okušanju neposredovane prisutnosti Zbilje. John A. Wheeler ističe: "Od znakova koji svjedoče 'kvantnu pojavu' kao elementarni čin stvaranja nijedan nije začudniji od njegove neopipljivosti. U odgođeno-izabranoj inačici eksperimenta rascjepljenja zrake, naprimjer, nemamo pravo kazati šta foton čini na cijelome svome putu od tačke ulaska do tačke otkrivanja. Sve do čina otkrivanja pojava-koja-će-biti još nije pojava. Mogli bismo se u nekoj tački na putu umiješati drukčijim mjernim uređajem. Ali onda, neovisno o tome je li to novi uređaj za bilježenje ili onaj prethodno pokrenuti, imamo novu pojavu. Ni tad se nismo primakli više nego ranije prodiranju u neopipljivu unutarnost pojave. Šta bi čudnije – i prikladnije – od tog za tok stvaranja koji može i djeluje svugdje, koji se otkriva a, ipak, i skriva, čovjek iz čiste imaginacije mogao dosanjati?"²³

5. Bog preko vjesnika Hvala u Učenju kaže: "A Bog je stvorio i vas i to što činite."²⁴ Bude li shvaćeno u širem značenju, to što činite može se odnositi na sve što je za čovjeka osvjestljivo. Tako i na njegov imaginacij-

---

21 Isto, 189.

22 Muslim, 1:292.

23 Wheeler, "Law without Law", 189.

24 Kur'an, 37:96.

ski svijet. Upravo to nije i ne može biti ograničljivo, ali ni predstavljeno izvan granica, što znači izvan dvojine. Čovjekovo narastanje u znanju je odnos sa neusporedivim i neizmjerljivim, ali posredstvom usporedivog i mjerljivog. U tome nema i ne može biti učvrstivih vidika, a tako nema i ne može biti ni simetrije u kojoj bi bilo kada i bilo kako nestalo njeno stalno narušavanje i uspostavljanje u procesu otkrivanja jednosti koja nema drugost. Narastanje u znanju znači mijenjanje tih vidika. Zato je shvatljivo zašto je sljedeća sveta predaja postala jezgra muslimanske tradicijske intelektualnosti: "Bio sam skrivena riznica, pa sam volio da budem poznat."²⁵ (Tu predaju moguće je čitati i u sadašnjem vremenu, umjesto uobičajenog prošlog.) Božije obznanjenje je u skladu s time šta ljudi čine u svome bivanju stvorenim i znanju svih imena. Tako čovjek u znanju i činjenju sudjeluje u stvaranju kao obznani Boga.

6. Ono što čovjek čini jest prvo u njegovoj svijesti. Ali to nikada nije na putanji koju naknadno može odrediti. Ako bi mogao, to bi bilo novo činjenje koje isključuje ono prvo. Odgovor na pitanje kako i kuda misao prolazi do pokazanja u činu nije moguće naći a da u tome čovjek ne sudjeluje mijenjanjem pojava u vremenskom toku unatrag ili u naknadnom biranju onog što se već dogodilo. Vjesnik Hval kaže: "Učenje je spušteno u sedam dijalekata. Od tog učite ono što vam se čini lakim."²⁶ Semantičko polje riječi koja je tu prevedena kao "dijalekti" obuhvatnije je i složenije od uobičajenih gledanja na njeg.²⁷ Ako je Učenje kazivanje o stvaranju i tome što ljudi čine, jasno je da različita viđenja svih mogućih rubnosti znanja omogućuju čovjeku sudioništvo u stvaranju. Kad god je Učenje dobilo iskaz u kazivanju konkretnog čovjeka, odabrana je jedna od sedam mogućnosti, a ostale su isključene. Tek naknadno moguće je, i to na osnovi vjerojatnosti, pretpostaviti slovnost ili rubnost

---

25 Različiti odnosi prema toj predaji tokom muslimanske intelektualne historije paradigmatični su za razumijevanje prihvatanja i poricanja intelektualne pluralnosti. U egzoteričkim vidicima ta predaja je historijski nepotvrđena i nepotvrđljiva. Za Ibn el-Arebija ona je autentična na osnovi otkrivenja, ali nije potvrđena prijenosom (vidjeti: Chittick, William C., *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabī's Metaphysics of Imagination*, Albany: State University of New York Press, 1989, 391n14 i 250–52).

26 Muslim, 2:390.

27 Oblici izvedeni iz glagolskog korijena *h-r-f* jesu rub, obod, strana; odstupati, skretati, naginjati; iskriviti, izopačiti; struka, vještina; trgovati; biti vruće i ljuto (Badawi, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, 200–201). Vidjeti u: Wehr Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic (Arabic-English)*, ur. J. Milton Cowan Ithaca, New York: Spoken Language Services, Inc., 1994, 198–99.

pokazanu u zabilježenom kazivanju. Ta sličnost s odgođenim izborom u kozmološkim razmjerama u vidicima kvantne teorije ima važnu ulogu u traganju za otvaranjem učvršćenih granica znanja – učvršćenih iako su neučvrstive. S njihovim otvaranjem čovjek razbija zidove zatočenja u nametnute mu predstave svijeta, a posljedično i njegovog jastva. Spomenuto kazivanje je događaj kada ga opaža slušatelj, kada je spušteno u jezik. Ako mu je porijeklo u vječnosti, a to znači u nestvorenosti, ništa do pokazanja u jeziku nije deterministički odrediv događaj. Ako ne bi bilo tako, čovjek vjerom ne bi bio otvoren za odnos s Vjernim Bogom, apsolutnom jedinom.

7. Samo opaziva pojava, to znači ona koja ostavi neizbrisiv trag, može biti i osviješčena. Tome tragu ili znaku dodjeljivo je značenje, i to u smislu ontotopološke usmjerenosti i prema prošlosti i prema budućnosti. Od opaženog i izmjerenog znaka moguće je imaginacijom, matematičkom ili pjesničkom, prijeći granice, uvodeći u zbilju “sada” početak i kraj. John A. Wheeler to sabire u pitanje: “Je li pojam ‘big bang’ samo skraćunica za opis sabiruće posljedice milijardi i milijardi elementarnih činova promatrač-sudjelovanja koji se protežu natrag u prošlost? (...) Jesu li milijarde i milijarde činova promatrač-sudjelovanja temelj svega?”²⁸ Nema sumnje da je današnji čovjek sa svim svojim uvećanim znanjima, i posljedičnim neznanjima, neizmjerljivo daleko od odgovora na ta pitanja. Valjalo bi da takva udaljenost nije razlog čovjekovoj posramljenosti. Njeno priznanje vodi poniznosti kao bitnome uvjetu otvorenosti za davanje prava svemu što ima pravo.

Treći dio

1. Koliko god narastao u znanju o svijetu u kojem pojave ostavljaju neizbrisiv trag, raspoloživo znanje čovjeku je uvijek malo u odnosu na Jednost u kojoj i kojom je sve obuhvaćeno i izvana i iznutra. Na to je podsjećan Božijim nalogom vjesniku Hvalu da kaže: “Od znanja vam nije dano ništa do malo.”²⁹ Koliko god bilo malo, znanje usmjerava prema prvom i posljednjem, u punom značenju tih pojmova, uz uvjet da je tome o

---

²⁸ Wheeler, “Law without Law”, 196–97 i 199.

²⁹ Kur’an, 17:85.

čemu čovjek zna priznato pravo koje ono ima protiv njega. Načini kojima se Jednost pokazuje u poretku mjerljivoga svijeta i u imaginacijama nude iskustvo ljepote kao prisutnost vječnog u vremenitom i beskonačnog u konačnom. Na svakoj razini znanja stečenog u propozicijskom sistemu moderne znanosti vrijede pitanja Johna A. Wheelera: "Jesu li elementarne kvantne pojave doista gradivna tvar svega što jest? Mimo čestica, mimo polja sila, mimo geometrije, mimo prostora i vremena – jest krajnji činitelj, još eteričniji čin promatrač-sudjelovanja?"³⁰

2. Povezanost prostora i vremena te njihova plastičnost određuju sliku svijeta u ovome dobu. Iz takve slike i u njoj moguće je shvatanje početka i kraja univerzuma u toj prostor-vremenskoj uzajamnosti. Kada je univerzum promatran kao objekt čovjeka, vrijeme se čini nepovratnim tokom od početka prema kraju. To ne vrijedi u univerzumu jastva, u kojem je moguće oboje – putovanje i prema kraju i prema početku. Takva mogućnost ne postoji u klasičnoj fizici. Ali, u kvantnoj teoriji moguća su oba smjera, i naprijed i "natrag u vremenu".³¹ Promatranje i opis takvih pojava u kvantnome svijetu nisu mogući bez promatrač-sudjelovanja. Prisutnost promatrača, uključujući u to njegovu imaginaciju, jest zakon koji je moguće matematički opisati i eksperimentno potvrditi. Otisci takvih zakona vidljivi su u promjenama ili evoluciji univerzuma i svih njegovih sadržaja. Posvuda u prirodi nalaze se fosili kao neporecivo svjedočanstvo razvoja i promjena u svijetu tokom njegovog trajanja. Ali, umjesno je pitanje: Je li moguće otkriti fosile koji potvrđuju promjenu zakona prirode kojima su upravljane promjene u njoj?

3. Bog preko vjesnika Hvala obznanjuje u Učenju: "Zakleli su se Bogom, najozbiljnijim zakletvama, da bi, ako im dođe opominjatelj, bili ispravnije vođeni nego ijedan od naroda. A kad im je opominjatelj došao, to ih je samo osnažilo u odbojnosti, uzoholjujući ih na zemlji, i izmišljanju zla. Ali izmišljanje zla obuhvata samo one koji to čine. Pa očekuju li išta do običaj starih? Nikada nećeš naći nikakvu promjenu u Božijem običaju i nikada nećeš naći izmjenu Božijeg običaja."³² Božijim običajem

³⁰ Wheeler, "Law without Law", 199.

³¹ Feynman, Richard P., "The Theory of Positrons", *Physical Review* 76/6 (1949): 749–759,749.

³² Kur'an, 35:42–43. Izvorni pojam *sunmatun* (množ. *sunan*), ovdje preveden kao "običaj", pripada značenjskom polju razvijenom oko glagolskog korijena *s-n-n*. Mogući su i drukčiji prijevodi – uredbe, načini,

(*sunnat Allāh*) može biti smatrano promatrač-sudjelovanje u najširem značenju tog pojma – to jest nerazlučivost čovjeka kao nositelja slobodne volje, uvjeta bivanja vjernim u odnosu s Vjernim Bogom preko vjerovanja, od ukupnosti postojanja – s nužnim etičkim posljedicama. Kako god se mijenjale predstave o znakovima u obzorjima i jastvima, Božiji običaj, pokazan u promatrač-sudjelovanju, ostaje potvrđen i potvrdljiv u čovjekovom svjesnom uzvratu. Dva su sadržaja tog pojma: posredstvom vjerovanja, a to znači voljenja lijepog kao znanog, čovjek uzlazi ili narasta u znanju istine;³³ promjena uvjeta u jastvu, što jest voljno sudjelovanje u promatranju znakova u obzorjima i u jastvima, omogućuje usmjeravanje prema prvom i posljednjem, a tako i promjenu uvjeta koji priječe čovjekovo ozbiljenje u najljepšem uspravljenju,³⁴ što je i razlog i svrha njegovog bivanja stvorenim. Ozbiljenje u tom razlogu i u toj svrsi zbiva se u otkrivanju ljepote kao prisutnosti imatelja najljepših imena u svijetu i čovjeku, što jest slijeđenje najljepšeg uzora kao veze s Jednim, savršenog čovjeka u kojem je sabrana ukupnost svjetova.

4. Ako vjerovanje povezuje vjernog čovjeka s Vjernim Bogom, ostaje pitanje: Znači li svako nedostajanje te veze otvorenost čovjeka da posredstvom njega u svijet dospijeva zlo? A zatvorenost nije moguće ni shvatiti ni održavati izvan propozicijskih sistema u kojima transcendiranje granica nije priznato kao uvjet otvorenosti čovjeka prema apsolutnoj zbilji. Fizika, u modernom značenju tog pojma, jest najrepresentativniji propozicijski sistem moderne znanosti. Današnji fizičari su posve uvjereni da naš svijet, na svojoj najdubljoj razini, jest kvantiziran. U već spomenutom pitanju Johna A. Wheelera o “još eteričnijem činu promatrač-sudjelovanja” opravdano je pretpostaviti i pokazivanje prema novim obzorjima znanja o još eteričnijem obzorju zbilje. Na to je upućen i vjesnik Hval, a tako i svaki čovjek: “Pitat će te o Duhu. Reci: ‘Duh je od zapovijedi moga Gospoda.’”³⁵ Čovjek u sebi ima od tog Duha. Tako je promatrač-sudjelovanje uvijek i transcendiranje svake kvantizirane najdublje razine.

---

pravila, postupci, naprimjer (vidjeti: Badawi, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*, 459–60).

33 Vidjeti: Kur'an, 3:139.

34 Isto, 13:11; 95:4.

35 Kur'an, 17:85.

5. Imaginacija kao neograničeno i neograničljivo sudjelovanje u stvaranju sa svim njegovim mogućnostima, promatranje prostor-vremenskog toka univerzuma u kojem promatrač sudjeluje te neprestana uspoređivanja i mjerenja kao provjeravanje vjerovanog nisu mogući bez časovitih izranjanja ljepote saznanog. A kada lijepo jest viđeno, vidjelac je njime privučen. Prisutnost lijepog u viđenome pokazuje se vidioću kao istost s njegovom najuzvišenijom mogućnošću, pa je svako osvješćenje tog i ljubav, neodoljiva privlačnost viđenog. Ali ta neizbježna i potrebna ljepota nikad nije zatočiva u propozicijski sistem znanosti, tako ni u jedan silogizam. O svome otkriću rješenja jednog od problema moderne fizike Richard P. Feynman kaže: "Vidite da je moj opći plan bio prvo riješiti klasično pitanje, osloboditi se beskonačnih samoenergija u klasičnoj teoriji, pa se ponadati da će, kad od tog napravim kvantnu teoriju, sve biti uredu. To je bio početak, a zamisao mi se činila tako očitom i tako skladnom da sam je iskreno zavolio."³⁶ Kada je u znanom otkrivena ljepota, bilo u imaginaciji bilo u promatranju svijeta, njena privlačnost je iskustvo u srijedi bića, u tome što je u tradicijskim intelektualnostima imenovano srcem, bezvremenom i bezmjesnom srijedom ljudskosti. Ali čim je to časovito iskustvo prevedeno u bilo koji propozicijski sistem, u njemu se pokazuju nužne djelomičnosti i bivanja na granici prema nepoznatom.

6. Kada su uokvirene u propozicijski sistem moderne znanosti, pojave i njihove međusobne uzajamnosti mogu se činiti sebi dovoljnim i neovisnim o zbilji koja ih transcendirira. A upravo se to što transcendirira svaku razinu postojanja obznanjuje Ljepotom. Nema pojave koja nije nositeljica obavijesti o Njoj. Valja ponavljati i naglašavati da vjera jest voljenje znanog i znanje voljenog. Zato ništa u postojanju nije takvo da bi prekidalo uzajamnost čovjeka kao promatrača i sudionika tog što je promatrano s onim što je s one strane obznanjenog. Tako bi mogao biti protumačen smisao poruke u Učenju: "Ipak, ima ljudi koji sebi uzimaju drugove mimo Boga, voleći ih onako kako je Bog voljen. Ali oni koji

---

³⁶ Feynman, Richard P., "Nobel Lecture: the Development of the Space-Time View of Quantum Electrodynamics" (http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1965/feynman-lecture.html, pristupljeno 16. februara 2016. godine).

vjeruju Boga vole gorljivije.”³⁷ Kada god su Božiji znakovi, koji nose obavijest o Njemu, pridruženi Njemu, metafizički poredak je poremećen. Najopasniji oblik tog poremećenja, s posljedicama u jastvu, jest prihvatanje dvojine – sa svim epistemološkim oblicima simetričnosti, invarijantnosti, kovarijantnosti i konzervativnosti zakona prirode, svojstvenih propozicijskom sistemu moderne znanosti – kao sebi dovoljnog svijeta i posve neovisnog o Jednini.

7. Sve u fizici osnovano je na zamisli o postojanju pojava u univerzumu koje se ponašaju slično sićušnim kuglama, nazvanim geometrijskim tačkastim česticama. Kvantna teorija zamijenila je te tačkaste čestice valovima. Ali matematika kojom su opisani ti valovi i dalje ovisi o tim tačkastim česticama. Teorija specijalne relativnosti ne protivi se zamisli tačkastih čestica. Zapravo, u njoj je dimenzijama prostora dodana dimenzija vremena. Teorija struna prva je zamisao u fizici koja nije osnovana na sićušnim kuglama. Osnovana je na zamisli končića. Krećući se, ti končići proizvode nevjerovatno složene valove titranja. Strune su kvantno mehaničke. Moraju imati nula-tačka energiju. Nikada nisu posve u mirovanju. Titranja različitih struna na različite načine proizvode čestice kvantnog svijeta. Da bi ta matematička imaginacija bila održiva te da bi iz nje bilo moguće izvesti znanja u vezi sa standardnim modelima, nužnom se pokazuje potreba za općom simetrijom. Ali kako god se otkrivale i skrivale jedna u drugoj, te dvije strane u pretpostavljenoj simetriji jesu samo ljubavna igra Jednog u obznanjenju Sebe Sebi. Mir je samo taj koji se obznanjuje. A sve mimo Njega može se u toj ljubavnoj igri primicati Miru ili se od Njeg udaljavati, primajući u sebe u svakome času više ili manje od bivanja mirnim.

Zaslov

U cijelome rasponu postojanja, od one singularnosti zvane ništica do one zvane vječnost, stoje dva luka, silazni i uzlazni, u istodobnom odnosu obiju strana savršene simetrije pokazanja Jednog. Bog u Učenju o tome kaže: “Nije to ništa do objava objavljena, kojoj ga je podučio onaj strahovit u moći, vrlo snažan. Stajao je ovješšen, bivajući na višem obzor-

---

37 Kur'an, 2:165.

ju. I primakao se, te zastao ovješeno, dva luka udaljen, ili bliže, pa Njegovome robu objavio što je objavio. Srce mu nije poreklo što je vidio. Šta, hoćete li s njime raspravljati o tome što vidi?”³⁸ U tome stavku moguće je poznati već spomenutu uzajamnost promatrača i njegovog sudjelovanja u promatranom.

Dva luka mogu odgovarati dvjema stranama savršene kružnice – jednoj koja označava slaženje od jednosti kao potvrde suštine, preko najljepših imena u neograničenom i neograničljivom broju njihovih dvojina te potom imaginacijskog svijeta u njegovo osjetno pokazanje; i drugoj u obrnutom slijedu, natrag jednosti. Sve to sabire jastvo vjesnika Hvala, najljepšeg primjera i svijetleće lampe, jastvo neizmjerne veličine. U takvome jastvu, o kojem se u navedenome stavku govori kao vidiocu, sabrani su i slaženje i uzlaženje, i to u skladu s nužnim vraćanjem svega Počelu. Tako, u svakome slaženju jest i uzlaženje, u svakome razlučenju jest i sabiranje. U tome je obznana nestišljive dvojine ljudskosti, ali i vazdanja mogućnost njenog povezivanja s Jednim, Kojeg ona obznanjuje i Kojem se vraća.

U navedenom stavku o srčanome iskustvu vjesnika Hvala s tajnovitom i primičućom pojavom u obzorju pokazana je uzajamnost roba – što je ime za potpunu čovjekovu otvorenost i pripravljenost za primanje znakova kao otkrivanja vanjskog svijeta u unutarjastvu – i obzorja vanjskoga svijeta kao knjige koja se rastvara i čita u pojedinačnom jastvu. Iako je moguće govoriti o primicanju spomenutog promatrača obzorjima koja u njegovom vidiku postaju objava Bića, očita je i drukčija mogućnost: jastvo promatrača obuhvata svijet kao govor viđen i čüt u srcu.

Navedena uzajamnost jastva i svijeta koji progovara spuštanjem i podučavanjem može biti predstavljena ljestvama uzlaženja ili slaženja. Koliko god sišao u dubinu stvari, čovjeka nikada ne iscrpljuju njena obzorja prema singularnosti. Ali ni u uzlaženju prema krajnjim granicama svijeta nije moguće otkriti apsolutni kraj, jer je on mimo svake mjere i mjerljivosti. Tako se zatvaraju dva luka, i onaj slaženja i onaj uzlaženja, u

---

³⁸ Isto, 53:4–12.

cjelinu u tradicijskoj intelektualnosti imenovanu srcem, obuhvatanjem svega.

رسمير ماهموتشهايتش

حول مشاهدة الكون والمشاركة فيه

يبحث المؤلف في هذه المقالة في بعض أهم المسائل الخاصة بالعلاقة ما بين العقلية التقليدية وما يفترضه النظامان الحديثان - الديني والعلمي. وبالرغم من الرأي المألوف أنه من المستحيل إنجاز الاتفاق بين المعارف المكتسبة في النظم الافتراضية الحديثة والمعارف التقليدية وبالأخص ما تقدمه الكتب المنزلة منها، يرى المؤلف أنه من الممكن فتح وتطوير آفاق جديدة للعلم الحديث تكون مبنية على شهادة أن لا إله الا الله وأن محمدا رسول الله وأن الله هو الذي ترجع إليه الأمور كلها. ومما تأخذه البحوث المعروضة في عين الاعتبار اكتشافات معاصرة في فيزياء الذرات والكوزمولوجيا.

Rusmir Mahmutćehajic

On observing the world and participating in it

Summary

In this study "On observing the world and participating in it", Rusmir Mahmutćehajić reviews a number of major issues regarding the relationship between traditional intellectuality and the two modern propositional systems of theology and science. While current wisdom dictates that knowledge arrived at through these modern propositional systems is necessarily incompatible with traditional knowledge and a fortiori with the ideas handed down through revealed scripture, the author argues that it is possible to engage with and develop these new perspectives of modern science from the standpoint of witness to the unity of God, prophecy, and the return of all things to Him. In these meditations, the author pays particular attention to contemporary discoveries in the fields of particle physics and cosmology.

Astronomske opservatorije u klasičnoj islamskoj kulturi

mr.sci. Maksuda Muratović, prof. fizike

asistent na PMF u tuzli
maxymuratovic@hotmail.com

Sažetak

Interesovanje za astronomiju je jedna od značajnih odlika islamske civilizacije od osmog do šesnaestog stoljeća. Impozantan je broj naučnika koji su se bavili teorijskom astronomijom. Impozantan je i broj tekstova koji su napisani u toj oblasti, kao i broj opservatorija koje su bile aktivne u to vrijeme omogućavajući mnoštvo zabilježenih, preciznih opservacija. Naučni tekstovi iz astronomije indijskog, perzijskog i grčkog porijekla prevedeni su na arapski i bili su temelj na koji se nadograđivala arapska astronomija. Prva sistematska posmatranja su izvršena pod patronatom al-Mamuna u Bagdadu. Ubrzo su u mnogim drugim opservatorijama od Bagdada do Damaska bili mjereni stepeni meridijana, ustanovljeni solarni parametri i sprovedena detaljna posmatranja sunca, mjeseca i planeta. Malik Šah I je izgradio prvu veću opservatoriju u kojoj je formuliran perzijski solarni kalendar (jalali-kalendar). Najuticajnija opservatorija je bila osnovana od strane Hulagu Hana u trinaestom stoljeću u Maragi. Tu su se okupljali neki od najboljih astronoma tog doba i njihova saradnja je rezultirala modifikacijama Ptolomejevog sistema. Uluh Beg je 1420. osnovao još jednu veliku opservatoriju u Samarkandu. Taqi al-Din Muhammad ibn Ma'ruf je osnovao još jednu veliku opservatoriju u Istanbulu 1577. Postojala je kratko vrijeme jer su protivnici opservatorije i davanja prognoza na osnovu neba prevladali i srušili je 1580. Jednu od posljednjih opservatorija izgrađenih od strane muslimana izgradio je Jai Singh, maharadža Jaipura, u Delhiju, Jaipuru, Ujainu i još nekim indijskim gradovima.

Ključne riječi: astronomija, astronomske opservatorije, arapski učenjaci, islamska kultura.

Doprinos muslimana astronomiji

U historiji astronomije tradicija islamske arapske astronomije je bila jedna od najuspješnih i najdinamičnijih. Njen doprinos astronomskom znanju trajao je nekoliko stoljeća, od 8. do kraja 16. stoljeća. Pisane zbirke bile su većinom na arapskom jeziku a područja njihove proizvodnje su bila Bliski istok, Centralna Azija, Andaluzija i Sjeverna Afrika a kasnije Kina i Indija. Tradicija astronomije u islamskoj nauci je bliska drugim naukama po nastanku, tačnije u asimilaciji stranih, ranijih saznanja i njihovoj modifikaciji i nadogradnji, čime je nastajala autentična znanost. Ovo je naročito uključivalo sasanidska, helenistička i indijska djela, koja su bila prevedena i nadograđivana. Zauzvrat, islamska astronomija je poslije imala značajan utjecaj na indijsku, bizantijsku, kinesku i evropsku astronomiju.

Astronomija je usko povezana s mnogim vjerskim propisima muslimana tako da se pojavila potreba za njenim izučavanjem da bi se odredila vremena za namaz shodno geografskom položaju i godišnjem dobu. Također, potrebno je odrediti pravac Kible i pratiti kretanje Mjeseca kako bi se odredio početak posta, hadža itd. Objavljeni su mnogi kur'anski ajeti koji govore o astronomiji i kosmosu koji okružuje čovjeka i ajeti koji podstiču čovjeka na razmišljanje o nebesima i Zemlji. Jedan od tih ajeta je: *I noć im je dokaz: Mi uklanjamo dnevnu svjetlost i oni ostaju u mraku. I Sunce se kreće do svoje određene granice, to je odredba Silnoga i Sveznajućeg. I Mjesecu smo odredili položaj; i on se uvijek ponovo kreće kao stari savijeni palmin prut. Nit' Sunce može Mjesec dostići nit' noć dan preteći, svi oni u svemiru plove.* (Prijevod značenja sure Ja-Sin, 37- 40)

Najznačajniji muslimanski astronomi bili su Al-Battani, Al-Sufi, Al-Biruni i Ibn Yunus. Al-Battani (umro 929) poznat je u latinskom svijetu kao Albategni ili Albatenus. Autor je Sabijanskih tablica (*al-Zij al-Sabi*), djela koje je imalo veliki utjecaj na nasljednike, i muslimanske, i kršćanske.¹ Njegove poboljšane tablice Sunca i Mjeseca obuhvataju otkriće da se mijenja smjer i položaj Sunca, što je zabilježio i Ptolomej. Ovo u

¹ Regis Morelon: Eastern Arabic Astronomy, in Encyclopaedia of the History of Arabic Science, edited by Roshdi Rashed, Routledge, London, 1996, pp 20-57 at pp. 46-7.

modernoj astronomiji znači da se Zemlja kreće u promjenljivoj elipsi.² Također je radio na utvrđivanju ciklusa mjesečevih faza, dužine solarne i zvjezdane godine, predviđanju pomračenja i fenomenu paralakse, noseći nas na ivicu relativnosti i svemirskog doba, bilježi Wickens.³

Al-Battani je također popularizirao, ako i ne i otkrio, prve pojmove za trigonometrijske odnose koje i danas koristimo.⁴ Posmatranje u islamsko doba stiglo je puno dalje nego što im to priznaje današnje obrazovanje. Islamski astronomi su u mnogim stvarima bili začetnici, kao što se može vidjeti iz nekoliko citata iz djela Carra de Vaux-a, o životu i djelu Al-Battanija.⁵ Zasluga Al-Battanija, kako autor navodi, je u tome što je prvi koristio trigonometriju u svojim proračunima. Navodi se da je Al-Battani rekao: „Nakon što sam dugoročno izučavao ovu nauku, primijetio sam da su radovi o kretanju planeta značajno različiti jedan od drugog i da je mnogo autora napravilo greške preduzimajući svoja posmatranja i postavljajući svoja pravila. Također sam primijetio i da se s vremenom mijenja pozicija planeta prema skorijim i starijim posmatranjima; promjene su uzrokovane nagibom ekliptike, koji utječe na proračune vezane za godine i pomračenje. Konstantni fokus na ove stvari odveo me do savršenog i potvrđenog znanja.“

Značajnije, Al-Battani, ističući i demonstrirajući operacije, koristeći matematiku, pozvao je ostale da nastave njegovo djelo: „da nastave da posmatraju i tragaju“, govoreći da nije nemoguće da kako vrijeme prolazi, još više bude otkriveno, baš kao što je i on sebe nadogradio na svoje prethodnike. „Tako je veličanstvena nebeska nauka, tako velika da je niko ne može sam obuhvatiti.“

Al-Battani je također koristio širok dijapazon instrumenata: astrolabe, cijevi, gnomon podijeljen na 12 dijelova, nebesku sferu sa pet obručnih prstenova, kojima je on bio autor, uglomjer za paralaksu, muralni kvadrant, sunčeve satove, vertikalne i horizontalne. Razumljivo, opredijelio se za najveće instrumente; mjere uzete pomoću uglomjera za paralaksu

2 C. Singer: A short History of scientific ideas to 1900; Oxford University Press, 1959; p. 151

3 G.M Wickens: The Middle East as a world Centre of science and medicine, in Introduction to Islamic Civilisation, edited by R.M. Savory, Cambridge University Press, pp 111-118, pp 117-8.

4 P.K. Hitti: History of the Arabs, tenth edition, Mac Millan St Martin's Press, 1970, at p. 572.

5 Barron carra de Vaux: Les Penseurs de l'Islam, Paris; Geuthner, 1921. Vol 2; pp 208-13

zahtijevale su krugove ne manje od pet metara u prečniku i kvadrant nije bio manji od jednog metra.

De Vaux uočava da je tako veliki bio Al-Battanijev utjecaj, da su sva sljedeća posmatranja imala njegov pečat. Stoga, židovski naučnici, Ibn Ezra, Maimonides, Levi Ben Gerson i drugi, koji su stoljećima širili islamsko učenje u svim regijama Evrope, koristili su Al-Battanijeva računanja kao temelj za svoja. Među kršćanima, Robertus Cestrensis (Retinensis) je napravio tablice nebeskih kretanja za Londonski meridijan za godinu 1150. prema Al-Battanijevom djelu. Albertus Magnus, Alphonso X, Regiomontanus, Nicolas Cusanus, Copernicus i Tycho Brahe su, između ostalog, ljudi na koje je Al-Battani na neki način utjecao. Ostavljeno je Nallinu da uredi i objavi Al-Battanijeva djela prevedena s arapskog na latinski. U istom razdoblju, Yahija Ibn Abi Mansour je potpuno preradio tablice od *Almagesta* poslije temeljnih posmatranja i testova stvarajući poznati *Al-Zij al Mumtahan* (važće tablice). Pripadajući istoj eri, Abd-al Rahman al-Sufi (903-986) je posmatrao nagib ekliptike i kretanje Sunca.⁶ Postao je značajan po svojim posmatranjima i opisima zvijezda, njihovih pozicija, njihove svjetlosti i boje, zapisujući njegove rezultate za svako sazviježđe obezbjeđujući dva crteža, jedan iz perspektive van nebeske sfere i drugi unutar nje.⁷ Al-Sufi je također pisao o astrolabu, pronalazeći hiljade njegovih funkcija. Zajedno s ostalim obrazovanim muslimanima, istakao je nedostatke grčke astronomije. Ibn Yunus (umro 1009) u svojim posmatranjima je, između ostalog, koristio veliki astrolab promjera 1,4 metra i napravio je opservacije koje su uključivale više od 10.000 priloga o položaju Sunca kroz godine.⁸ Njegov rad, u francuskom izdanju⁹, je bio inspiracija Laplaceu u njegovom određivanju nagiba ekliptike i „nejednakosti Jupitera i Saturna“. Newcomb je također koristio njegova posmatranja pomračenja u svojim ispitivanjima kretanja Mjeseca.¹⁰

6 R. Morelon: *Eastern Arabic*, op cit, p. 50.

7 C. Ronan: *The Arabian Science*, in *The Cambridge Illustrated History of the World's Science*; Cambridge University Press, 1983, pp 201-244 at p. 213.

8 *Ibid*, p. 214.

9 Edition Caussin De Perceval, Paris, 1804.

10 S. M. Ziauddin Alavi: *Arab Geography in the ninth and tenth centuries*, Published by the Department of Geography, Aligrah Muslim University, Aligrah 1965, p. 36.

Izgradnja i instrumentarij opservatorija

Posmatranja neba su najranije počela u muslimanskom svijetu. Opservatoriji¹¹ kao posebna naučna institucija za posmatranje gdje su podučavani astronomija i slični predmeti, također nastaju zahvaljujući islamu.¹² Ibn Yunus bilježi da je krajem osmog stoljeća Al-Nihawandi sproveo prva astronomska posmatranja, no nažalost njegovo djelo je zagubljeno. Prva opservatorija je bila u bagdadskoj četvrti Shammasiyah. Nju je sagradio halifa Al-Mamun oko 828. Povezana je s naučnom akademijom Bayt al-Hikma (Kuća Mudrosti) koju je također izgradio Al-Mamun. Astronomi su posmatrali Sunce, Mjesec i planete a rezultati su prezentirani u knjizi pod nazivom *Mumtahan Zij*. Nedugo potom, opservatorij je izgrađen na brdu Kasijun u Damasku. Izgleda da se njihov rad nije nastavio nakon smrti Al-Mamuna. Osim numeričkih rezultata nađenih u tekstovima, vrlo malo se zna o ovim dvjema opservatorijama, o njihovom funkcioniranju, veličini i instrumentariju. Iz zabilješki Yahije Ibn Abi Mansoura, koji je bio nadležan za posmatranja u Bagdadu, znamo da je Al-Mamun zahtijevao da instrumenti budu što precizniji. Nema eksplicitnog spominjanja instrumenata, ali se iz forme rezultata i vrste posmatranja koja su bila identična kao Ptolomejeva, može zaključiti da su korišteni isti instrumenti koje je koristio i Ptolomej a koji su opisani u *Amalgestu*: ekvatorijalni armilarij, meridijanski armilarij, ekvatorijalni kvadrant, veliki gnomon, obručasta sfera, Hiparhova dioptra.

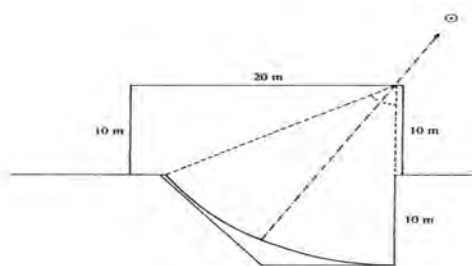
U istom stoljeću više posmatranja obavila su braća Banu Musa većinom u Bagdadu. Njihova dostignuća su uključivala studiju o Ursi Major (ili Velikom medvjedu). Također su mjerili maksimalne i minimalne visine Sunca i posmatrali su lunarna pomračenja. Ibn Sina, Al-Battani, Al-Fargani i drugi također su posvetili svoju pažnju posmatranju i izučavanju neba. U većini ovih slučajeva samo se spominje mjesto opservatorije (Bagdad, Damask, Samara, Nišapur) bez indikacija o tačnoj lokaciji i osobinama opservatorije. Radilo se, vjerovatno, o privatnim opservatorijama, van zvaničnih institucija.

11 For the most comprehensive study on Muslim observatories, see: Aydin Sayili: *The Observatory in Islam*, Turkish Historical Society, Ankara, 1960.

12 L.A. Sedillot: *Prolegomenes des tables Astronomiques d'Ouloug -Beg*, texte, Chrestomathie Persane, vol 1, 1847, p. CVII.

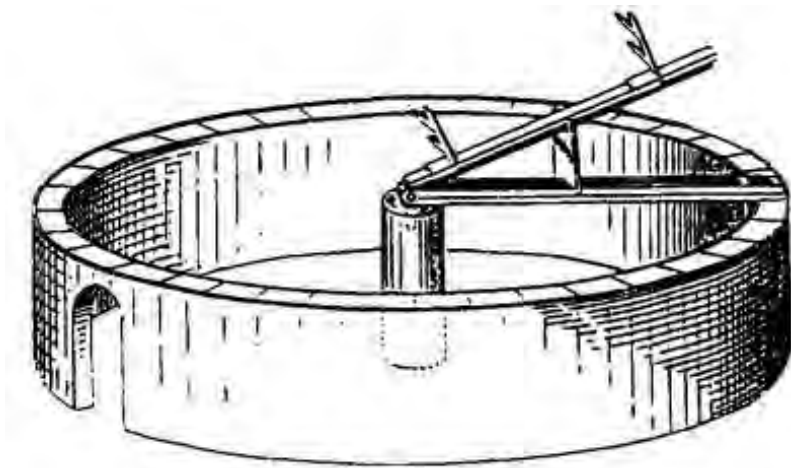
Zabilježeno je postojanje brojnih opservatorija tokom desetog stoljeća. Al-Quhi i Abu al-Wafa' al-Buzjani radili su u velikoj opservatoriji u vrtu palate Sharaf al-Dawle u Bagdadu. Abd al-Rahman al-Sufi (umro 986) je sistematski posmatrao fiksne zvijezde u Isfahanu, mjerio njihove pozicije i objavio čuveni katalog zvijezda koji je bio kompletna revizija Ptolomejevog i Ibn Yunusovog. Također je postojala i opservatorija u drevnom iranskom gradu Reju tokom vladavine Fakhr al-Dawla (977-97), koji je pomogao njenu izgradnju. Al-Khujandi je osmislio i izgradio ogroman sekstant za solarna posmatranja, baziran na principu crne kutije: tamna soba sa malim otvorom na vrhu¹³. Opservatorija je bila orijentirana u pravcu sjever-jug, duž meridijana. Sastojala se od dva paralelna zida, 3,5 m udaljena, duga 20 m i visoka 10 m. Bila je zaštićena od svjetla ali je imala mali otvor na krovu u njegovom centru. Zemlja između dva zida je bila iskopana kako bi sekstant prečnika 20 m mogao biti postavljen u ravni sa otvorom na vrhu. (slika 1.) Unutrašnja strana sekstanta bila je prekrivena bakrom i tu se formirao lik sunca kada je ono bilo na meridijanu a oznake su omogućavale mjerenje njegove visine iznad horizonta ili njegovu distancu od zenita. Svaki stepen je iznosio oko 35 cm i bio je podijeljen na 360 dijelova od kojih je svaki iznosio 10 sekundi. Lik sunca koje prolazi meridijanom bio je u obliku kruga prečnika 18 cm. Bilo je nekoliko aluzija na ranije instrumente većih dimenzija, kao konstrukciju sferičnog oblika, prečnika 12,5 m u opservatoriji Sharafa al-Dawle u Bagdadu, ali je opis velikog sekstanta u Reju prvi koji je dat sa preciznim detaljima.

Slika 1. Sekstant

¹³ Bruin, Fr. (1969) 'The Fakhri sextant in Rayy', *Al-Biruni Newsletter* 19, April, Beirut, pp. 1–12.

Drugi veći instrument, koji je postavljen u čvrstoj sazidanoj osnovi, opisao je Ibn Sina u tekstu *Maqala fi al-alat al-rasadiyya* (slika 2.). Po vrh kružnog zida prečnika 7 m postavljen je kompletno građuiran krug. U centru kruga je bio stup koji je nosio dvostruki, vertikalno zglobljeni uglomjer. Donji dio uglomjera je ležao na građuiranom krugu i omogućavao je mjerenje azimuta. Gornji dio je bio opremljen sistemom za posmatranje i ugao između ta dva dijela ukazivao je na visinu posmatranog objekta. Dva stoljeća kasnije, u Maragi, Ibn Sinin instrument je bio nadograđen dodatkom drugog zglobljenog uglomjera, što je omogućavalo simultano mjerenje visine i azimuta dva nebeska tijela.

Slika 2.

Oko 1074. godine, vjerovatno u Isfahanu, Malik Šaha I je osnovao veliku i dobro organiziranu opservatoriju u čijem se radu istakao al-Khayyam. Planirano je da posmatranja u njoj traju oko 30 godina, što je period Saturnove revolucije. Međutim, ona je funkcionirala 18 godina, do smrti njenog osnivača. Ipak, to je bila prva opservatorija koja je funkcionirala na preciznoj, planskoj osnovi. Po uzoru na nju bila je izgrađena, dobro dokumentirana, opservatorija u Maragi. Dva stoljeća kasnije, vjerovatno 1263. godine, izgrađena je opservatorija u Maragi u provinciji Istočni Azerbejdžan u Iranu. Finansirao ju je Hulagu Han (umro 1265) i obezbijedio poseban fond pa je opservatorija funkcionirala i nakon njegove smrti, što nije bio slučaj sa ranijim opservatorijama koje su listom

prestajale sa radom nakon smrti njihovog finansijera. Imala je veću biblioteku (preko 400.000 knjiga) i instrumente sposobne za veće performanse. Al-'Urđi je konstruisao instrumente koji su bili već poznati ali je poboljšao preciznost i veličinu. Vjerovatno je i jedan novi instrument konstruisan ovdje: azimutni krug, opremljen sa dva kvadranta, koji je omogućavao simultano mjerenje visina dvije zvijezde iznad horizonta. Maraga je vođena od strane Nasira Al-Dina Al-Tusija (umro 1274) i Qutba Al-Dina Al-Shirazija. Al-Tusi je bio autor Il-Khani tablica i kataloga zvijezda koje su vjekovima bile priznate širom svijeta. On je napravio kontinuirani program posmatranja koji je, slično opservatoriji Malik Šaha, trebao trajati 30 godina, ali je kasnije reducirana na 12 godina – vrijeme revolucije Jupitera. Upravo nakon tog perioda napravljene su spomenute tablice. Maraga je postala institucija za istraživanje i akademija za naučne kontakte i podučavanja. Trajala je do početka 14. stoljeća. Danas, međutim, postoje samo njeni temelji. Ipak, imala je značajan utjecaj, ne samo zahvaljujući naučnom djelu koji je omogućila već je i bila model za sve buduće opservatorije.

Dalji napredak u konstrukciji opservatorija je urađena u Samarkandu, 1424. godine, djelo Uluh Bega. To je bila monumentalna građevina opremljena ogromnim sekstantom.¹⁴ Rov od dva metra širine je iskopan na brdu, duž linije meridijana i u njega je postavljen dio luka instrumenta. Izgrađen za solarne i planetarne opservacije i opremljen najboljim dostupnim instrumentima, uključujući pomenuti „Fakhri sekstant“ s radiusom od 40,4 metra koji je bio najveći instrument te vrste. Glavna funkcija tog sekstanta je bila da odredi osnovne konstante astronomije, kao što je dužina tropske godine. Ostali instrumenti su uključivali armilarij i astrolab. Uluh Beg je također okupio najpoznatije matematičare svog vremena među kojima je bio i al-Khashi, koji je napisao elementarnu enciklopediju praktične matematike za astronome, istraživače, arhitekate i trgovce.¹⁵

Posmatranja su bila prilično napredna za njihovo vrijeme. Tako su otkrili da zvjezdana godina ima 365 dana, 6 sati, 10 minuta i 8 sekundi

¹⁴ A. Sayili: The Observatory, op cit, p. 271.

¹⁵ C.A. Ronan, op cit. p 223.

(samo 62 sekunde više od današnjih procjena). Na osnovu naprednih posmatranja Uluh Beg je sa saradnicima napisao *Zij-i Sultani*, astronomske tablice i katalog oko 1000 vidljivih zvijezdi. Opservatorija u Samarkandu je ostala aktivna do približno 1500 n.e. Kasnije je porušena i skoro je nestala sve dok arheolog V. L. Vyatkin nije pronašao njene ostatke 1908. Među¹⁶ ostacima je bio veliki fragment gnomona korišten za određivanje visine Sunca od dužine sjenke. Tu su također bili ostaci građevine cilindričnog oblika sa složenim unutrašnjim planom.¹⁷

Poznato je po Abd-al-Razaku da su se mogle vidjeti slike 10 nebeskih sfera sa stepenima, minutama, sekundama i desetinama sekundi, sfere rotacije, sedam pokretnih planeta, fiksirane zvijezde i terestrijalne sfere sa klimom, planinama, morima, pustinjama itd.¹⁸ Samarkand, u prvoj polovini 15. stoljeća, kako bilježi Krisciunas, bio je „astronomska prijestolnica svijeta“. I zbog toga, zaslužuje dalje studije.¹⁹ Krisciunas podsjeća da Uluh Beg treba biti zapamćen kao patron astronomije, astronom i graditelj opservatorija. Poznat je zbog toga što je jedan od prvih koji je zagovarao i gradio permanentno montirane astronomske instrumente. Važnost njegove opservatorije je uvećana velikim brojem astronoma, između šezdeset i sedamdeset, koji su bili uključeni u posmatranja i seminare. Od krucijalne važnosti je i to da su posmatranja održavana na sistematskoj bazi za dug vremenski period, od 1420. do 1437. Razlog tome, kako Krisciunas ističe, što su posmatranja dovršena za 10 ili 15 godina a ne za jednu godinu je: „Situacija je takva da postoje određeni uslovi prikladni za određivanje stvari koje se odnose na planete, i potrebno ih je posmatrati kada su ti uslovi prisutni. Potrebno je, npr., imati dvije eklipse gdje su u oba slučaja ekliptički dijelovi jednaki i sa iste strane i da se obje eklipse nalaze blizu istog čvora. Slično tome, drugi par eklipsi s odgovarajućim značajkama je potreban, i još su potrebni slučajevi slične prirode. Potrebno je posmatrati Merkur u vrijeme kada

16 Sedillot, 1853, in R. Morelon, General Survey of Arabic Astronomy, in Encyclopaedia, op cit, vol 1, pp 119; p14.

17 Francoise Micheau: The Scientific Institutions in the Medieval Near East, in Encyclopaedia, op cit, vol 3, pp. 985-1007. at pp. 1003-4.

18 Ibid.

19 Kevin Krisciunas: The Legacy of Uluh Beg; at <http://www.ukans.edu/~ibetext/texts/paksoy-2/cam6.html>

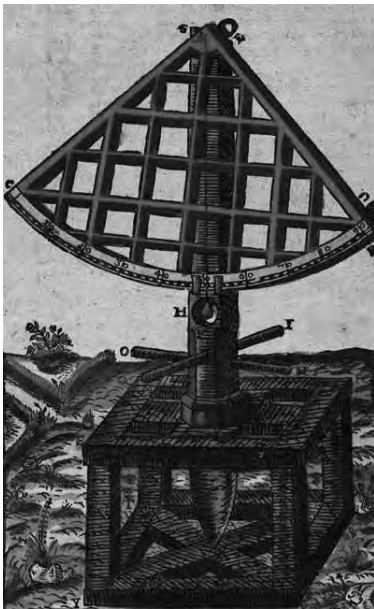
je u maksimalnoj jutarnjoj elongaciji i kada je u maksimalnoj večernjoj elongaciji, s dodatkom određenih drugih uslova, slična situacija je i s drugim planetama. Sada, svi ti uslovi se ne dešavaju unutar jedne godine, tako da posmatranja ne mogu biti završena u toku jedne godine. Neophodno je čekati dok se ne stvore potrebni uslovi, i ako postoji oblak na nebu u očekivano vrijeme, prilika je izgubljena za još jednu godinu ili dvije dok se ponovo ne stvore slični uslovi. Zbog toga je potrebno deset do petnaest godina. Neko može dodati da, pošto je Saturnu potrebno 29 godina da se vrati na istu poziciju među zvijezdama (vrijeme potrebno za revoluciju), period od 29 godina je možda bio projektirana dužina Samarqandovog programa posmatranja.“

Jednu od najvećih opservatorija u islamskom svijetu sagradio je Taqui al-Din 1577. u Istanbulu, na brdu koje gleda na evropski dio Istanbula. Glavna zgrada je posjedovala biblioteku i sobe za osoblje. Manja zgrada bila opremljena instrumentima koji su uključivali veliku obručastu sferu, mehanički astronomski sat za mjerenje brzine i pozicije planeta, zatim muralne kvadrante, sekstante, astrolabe itd. S ovim instrumentima Taqui al-Din je želio unaprijediti stare astronomske tablice koje su opisivale kretanje planeta, Sunca i Mjeseca. Međutim, opservatorija nije dovoljno bila aktivna da doprinese napretku astronomije. Nekoliko mjeseci po njenoj izgradnji na nebu se pojavila kometa i bilo je zahtijevano tumačenje značenja tog fenomena. Taqui al-Din je iznio prognoze koje se nisu obistinile pa su ojačali protivnici prognoziranja događaja na osnovu posmatranja neba što je dovelo do rušenja opservatorije 1580. godine.

Zadnju, ili jednu od zadnjih muslimanskih opservatorija izgradio je Jai Singh, maharadža Jaipura, koji je izgradio opservatorije u Delhiju, Jaipuru, Ujainu i ostalim indijskim gradovima. Ona u Delhiju, Džantar Mantar, je izgrađena 1724. godine na zahtjev Mughalskog vladara šaha Muhammada. Instrumenti koji su nađeni sličili su na one u Maragi i Samarkandu a u arhitektonskom smislu indijski opservatorij je predstavljao veliki napredak.

Zaključak

Muslimani su razvijali astronomiju. Dali su imena (koja i danas koristimo) zvijezdama i sazveždima. Stvorili su i mape i astronomske tablice koje su korištene i u Evropi i na Dalekom Istoku niz stoljeća. U 9. stoljeću, po naređenju halife Al-Mamuna (813-833), muslimanski astronomi su izmjerili i Zemljin obim od 40,253.4 km (tačnije, 40,068.0 km kroz ekvator i 40,000.6 km kroz polove). To je bilo 600 godina prije nego što je Evropa prihvatila da Zemlja nije ravna ploča. Izgradnja naprednog opservatorija je bila finansijski zahtjevna posebno u tom vremenu. Bilo je logično da je takav poduhvat zahtijevao patronat vladara i bogatih ljudi. Opservatorije su zato smatrane kraljevskim institucijama. Al-Mamun je započeo, Uluh Beg, stoljećima kasnije, bio je lično i u potpunosti uključen u poduhvat izgradnje opservatorije. Također i Bujidi su podupirali korištenje napredne, velike i teške opreme. Osim finansija, opservatorije su zahtijevale saradnju vještih astronoma i inženjera za uspjeh u njihovom djelovanju. U svim slučajevima, instrumenti su postepeno postajali bolji s ciljem minimiziranja grešaka što je više moguće. Svaki dio je posvećen određenoj klasi posmatranja.

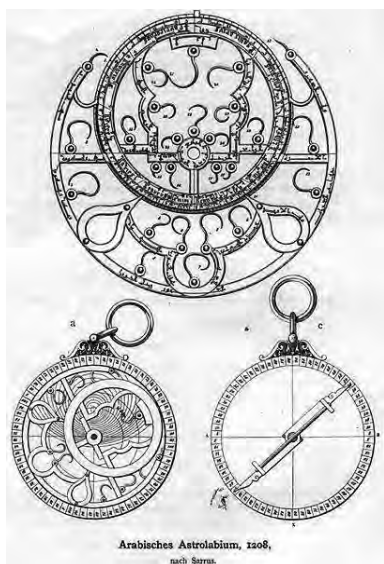
Slika 3. Kvadrant

Slika 4. Al-Birunijeva planisfera

Na sljedećim slikama prikazani su uređaji za mjerenje navigacije, uglova u astronomiji i geodeziji, određivanje položaja nebeskih tijela itd.

Na slici 3. je kvadrant, uređaj za mjerenje uglova u astronomiji i geodeziji. Prvi ga je opisao veliki matematičar i astronom Al-Khwarizmi, početkom 9. stoljeća. Taj instrument je usavršio i koristio Ticho Brache, 700 godina kasnije. Na slici 4. je astronomski instrument *planisfera* koji je prvi opisao Al-Biruni 1020. godine. *Planisfera* znači plan neba, odnosno mapa zvijezda, a koristio ga je i Kepler 1624. godine. Najpoznatiji andaluzijski astronom bio je *al-Zarqali* (latinski Arzachel, 1020-1087). Eksperimentalno je ustanovio da je kretanje planeta eliptično. Izumio je novi astronomski instrument, ravni astrolab. Tačno je izmjerio dužinu Sredozemnog mora. Njegov model eliptičnih putanja koristio je Kepler, 500 godina kasnije, a spominje ga i Copernicus u svom djelu *O obrtanju svjetova*.

Slika 5. Astrolab perzijskih astronoma iz 1208. godine

Na slici 5. je drevni astronomski instrument astrolab. To je instrument za određivanje položaja nebeskih tijela, za navigaciju, određivanje vremena iz poznate geografske dužine i obratno. Prvi mehanički astrolab za direktno očitavanje astronomskih podataka napravio je Al-Biruni, oko 1000. godine. Na slici 4. je sferni astrolab, jedna varijanta astrolaba napravljena od strane islamskih astronoma u 13. stoljeću.

Literatura

- Aydin Sayili: *The Observatory in Islam*, Turkish Historical Society, Ankara, 1960.
- Baron Carra de Vaux: *Astronomy and mathematics*, in *The Legacy of Islam*, ed. Sir Thomas Arnold and Alfred Guillaume, first edition, Oxford University Press, 1931., pp 376-397; at p. 396.
- C. Ronan: *The Arabian Science*, in *The Cambridge Illustrated History of the World's Science*; Cambridge University Press, 1983, pp 201-244 at p. 213.
- C. Singer: *A short History of scientific ideas to 1900*; Oxford University Press, 1959; p. 151.
- Francoise Micheau: *The Scientific Institutions in the Medieval Near East*, in *Encyclopaedia*, op cit, vol 3, pp. 985-1007. at pp. 1003-4.
- G.M Wickens: *The Middle East as a world Centre of science and medicine*, in *Introduction to Islamic Civilisation*, edited by R.M. Savory, Cambridge University Press, pp 111-118, pp 117-8.
- L.A. Sedillot: *Prolegomenes des tables Astronomiques d'Ouloug -Beg*, texte, *Chrestomathie Persane*, vol 1, 1847, p. CVII.
- P.K. Hitti: *History of the Arabs*, tenth edition, Mac Millan St Martin's Press, 1970, at p. 572.
- Regis Morelon: *Eastern Arabic Astronomy*, in *Encyclopaedia of the History of Arabic Science*, edited by Roshdi Rashed, Routledge, London, 1996, pp 20-57 at pp. 46-7.
- Sedillot, 1853, in R. Morelon, *General Survey of Arabic Astronomy*, in *Encyclopaedia*, op cit, vol 1, pp 119; p14.
- S. M. Ziauddin Alavi: *Arab Geography in the ninth and tenth centuries*, Published by the Department of Geography, Aligrah Muslim University, Aligrah 1965, p. 36.

مراصد فلكية في الحضارة الإسلامية القديمة

كان الاهتمام بعلم الفلك ميزة هامة من مميزات الحضارة الإسلامية في الفترة ما بين القرن الثامن والقرن السادس عشر للميلاد، وما أكثر عدد العلماء الذين كانوا يتعاطون علم الفلك تعاطيا نظريا وعدد النصوص التي حرروها في هذا المجال وعدد المراصد الفعالة في تلك الفترة وهي تمكّن من تسجيل الكثير من الملاحظات الدقيقة. كان تراث علم الفلك العربي الإسلامي من أنجح التراثات في تاريخ علم الفلك ومن أكثرها حركة، حيث استمر عطاءه للمعارف الفلكية على طوال الفترة ما بين القرن الثامن والقرن السادس عشر للميلاد. أما ما ألفه هؤلاء العلماء من الكتب فقد كان باللغة العربية وأما المناطق التي عاشوا فيها فهي كل من الشرق الأوسط وآسيا الوسطى والأندلس وبلاد المغرب وفي أواخر الفترة الصين والهند.

Maksuda Muratovic

Astronomical Observatories in the Classical Islamic Culture

Summary

The interest in astronomy has been one of the distinctive features of the Islamic civilization between the eighth and the sixteenth century. The number of scientists who have worked on theoretical astronomy is very impressive, there are, also, the number of texts which have been written in this field, as well as the number of observatories that were active at the time, allowing a multitude of recorded precise observations. In the history of astronomy, the tradition of Islamic Arabic astronomy was one of the most successful and dynamic. Its contribution to astronomical knowledge continued for over several centuries, from the 8th century to the late 16th century. Its written collections were mostly in Arabic, and the areas of their production are the Middle East, Central Asia, Andalusia, North Africa and, later, China and India.

Stara džamija u Poljicu

Dr. sc. Suadin Strašević

tuzla

suadinstrasevic@gmail.com

Uvod

Mjesto Poljice nalazi se u općini Lukavac. Smješteno je uz obale Modračkog jezera. U dokumentima se spominje 1533. godine, kao selo koje je administrativno pripadalo nahiji Donja Tuzla. U vrijeme Osmanlija imalo je status carskog hasa kojim su kao emini upravljali tuzlanski kapetani. Carski has je, pored Poljica, obuhvatao i Priluk te i ostala mjesta prostranog i plodonosnog Sprečkog polja.

U susjednom mjestu Priluk postoji Stara džamija sagrađena daleke 1735/36. godine. Njezini vakifi bili su šejh Hasan i šejh Mustafa. Šejh Hasan bio je tuzlanski kapetan. Bio je sin Topal Osman-paše koji je 1731. godine bio i veliki vezir sultana Mahmuda I.

Topal Osman-paša poginuo je u svojstvu seraskera za vrijeme osmansko-perzijskog rata 1733. godine. Njegov sin tuzlanski kapetan Derviš hadži Hasan-beg (*šejh El-Hasan efendi; kako je zapisano u tarihu o izgradnji Stare prilučke džamije*), zajedno sa šejhom Mustafom (šejhom iz tuzlanske tvrđave), sagradili su džamiju od drvenih talpi u Priluku 1735/36.

godine, koja je nedavno proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.¹

U Poljicu je također postojala džamija sagrađena od hrastovih talpi. Džamija je sagrađena 1804/05. godine. Međutim, nažalost, Stara džamija u Poljicu je do temelja izgorjela u požaru, u noći sa subote na nedjelju, 7. 11. 1993. godine. Ovaj rad govori o Staroj poljičkoj džamiji.

Stara džamija u Poljicu

Tarih o izgradnji Stare džamije u Poljicu nalazio se na srednjem stupu u džamiji. Kao njen vakif spomije se Mustafa-paša.

Ambrozije Benković je zabilježio kazivanje efendije u Poljicu Edhe-ma-ef. Žabića (koji je tada imao 71. godinu). Benković u svom djelu navodi sljedeće: „Hodža je vješt turskom pismu i jeziku, pa je čitao natpis na Poljičkoj džamiji, da je pravljena 1804. godine, i piše dalje, da je pri gradnji sudjelovao odred vojske.”²

Za nas je izuzetno važan podatak da je pri gradnji Stare poljičke džamije sudjelovala vojska, budući da je i Staru prilučku džamiju sagrađila vojska; tuzlanski kapetan šejh Hasan, i šejh Mustafa iz tuzlanske tvrđave.

Džamija se nalazila u mahali Ugar, uz obale istoimene rječice, u sjenci stoljetnog hrasta koji postoji i danas. Uz lokaciju na kojoj se nalazila Stara džamija sagrađena je nova džamija. Veoma značajne podatke o Staroj džamiji u Poljicu, u svom djelu, iznijela je M. Bećirbegović:

„Džamija u naselju Poljice, koje se nalazi u blizini Priluka, nešto je veća po dimenzijama, ali mlađa od one u Priluku. U enterijeru džamije, na kapitelu srednjeg drvenog stupa, postavljena je daska sa natpisom. Ispod prve rečenice natpisa navedeno je hadžibaba,³ a pri dnu natpisa na

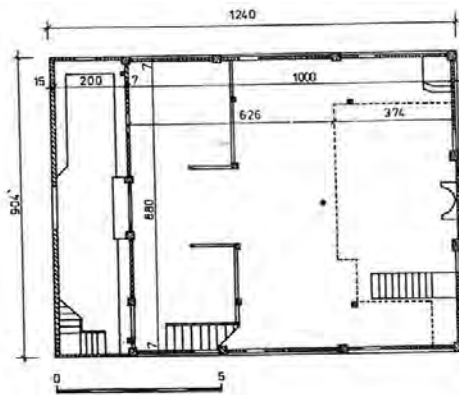
1 Vidjeti: S. Strašević, *Stara džamija u Priluku*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2014. (U djelu sam razmatrao i pitanja iz prošlosti Stare poljičke džamije, op. aut.). Derviš hadži Hasan-beg bio je rodonačelnik ugledne bosanske begovske familije Tuzlića iz Tuzle. Također smatra se rodonačelnikom još nekoliko bosanskih familija, op. aut.

2 A. Benković, *Tuzlansko područje negda i sada s posebnim osvrtom na vjerske prilike*, Županja-Đakovo 1971., 98.

3 *Baba* je titula koja se u sufijskoj praksi i tradiciji dodjeljuje šejhovima kao izraz posebnog poštovanja. *Hadži* označava osobu koja je obavila hadž. Ovdje se svakako misli na *hadžibabu*; po svemu sudeći istaknutog i znamenitog šejha. U vrijeme pisanja tariha o izgradnji Stare poljičke džamije, dakako bilo je poznato o kojem se šejhu hadžibabi radi, stoga je bilo dovoljno napisati *hadžibaba*. Prva rečenica tariha se bez sumnje odnosila na nekog šejha; da li je preuzeta njegova misao, poruka, posveta, ili je to izraz sjećanja na nekog šejha hadžibabu ostaje zagonetka. No, možda se odgovor krije u poglavlju o vakifu Stare poljičke džamije, op. aut.

desnoj strani navedeno je ime Mustafa-paša i ispod imena godina 1219. (1804/05). Interesantno je da je u natpisu izražena zahvalnost majstorima i kovačima a posebno majstoru koji je izradio srednja vrata.

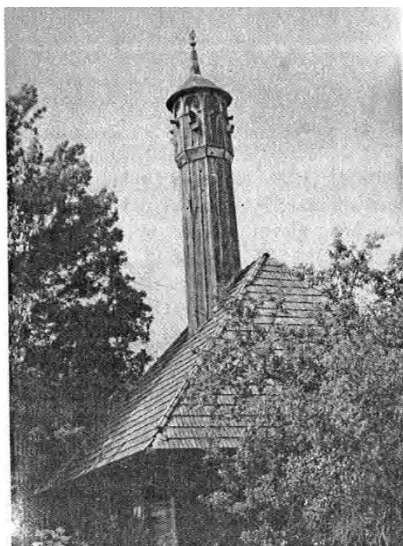
Po tlocrtno-prostornom rješenju spada u one sa mahvilom duž tri zida, pa je to jedina džamija sa drvenom munarom sa takvim mahvilom u ovom dijelu Bosne. Ulazni prostor dubine 2,15 m zatvoren je daskama i ima prizemlje i sprat kao i kod džamije u Priluku. Ranije je i ovdje ulazni prostor bio u vidu trijema, ali je imao jednovodan krov i manju visinu. Glavni prostor za molitvu je veličine 8,9 x 10 m i visine 4,6 m. Prednji mahvil je veoma dubok 6,26 m, dok je širina bočnih po 1,4 m, pa mahvil pokriva više od dvije trećine džamije. Mahvil je pridržan sa nekoliko drvenih stupova sa sedlima. Površina prostora za molitvu u prizemlju je 89 m², a na mahvilu 66 m², pa džamija ima ukupno 155 m² površine bez vanjskih mahvila. Da bi se olakšalo punjenje i pražnjenje džamije postavljen je poseban ulaz na mahvil, koji se nalazi u desnom uglu ulaznog prostora. Zidovi džamije su izvedeni od drvenih talpi i stupova na isti način kao i u džamiji u Priluku. Razlika je u tome što su ovdje temeljne grede podignute na kamenu temelj visine 50 cm. Time su drveni zidovi mnogo bolje zaštićeni od vlage. Džamija je pokrivena crijepom, a ranije je bila pokrivena šindrom.

Tlocrt Stare džamije od drvenih talpi u Poljicu (Izvor: M. Bećirbegović, 80.)

U vanjskom izgledu, izuzev trijema, džamija je zadržala izvorni izgled sa prozorima veličine 62 x 96 cm koji imaju profilirane okvire. Munara je osmougaona, opšivena je širokim daskama sa vertikalnim letvicama.

Galerija je malo proširena, a njen početak je naznačen profiliranom daskom. Otvori na galeriji su mali, polukružno završeni. Iako je munara skoro potpuno zatvorena, lijepo je oblikovana zahvaljujući raščlanjivanju letvicama i izraženoj strukturi drveta. Široka krošnja obližnjeg stabla nadvisuje džamiju i harmonira sa munarom.

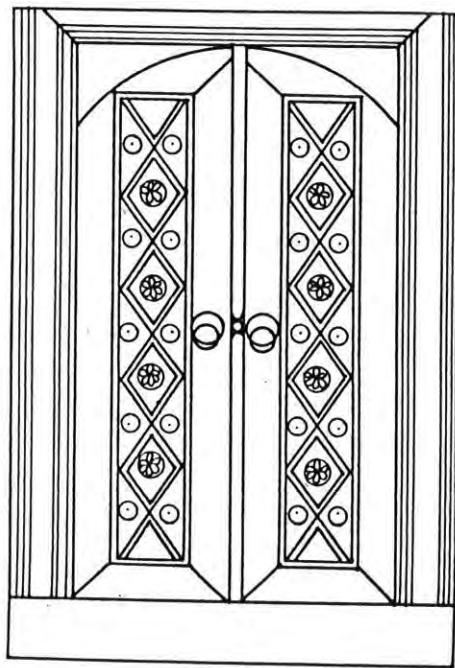

Na slici se vidi krov i munara Stare poljičke džamije (Izvor: M. Bećirbegović, 80.)

Pogled na raščlanjenu fasadu džamije. Na slici se vide i temelji, prozori, kao i ulazni prostor skroz desno, koji je u vrijeme izgradnje džamije bio otvorenog tipa i imao je funkciju trijema, sofe. (Izvor: M. Bećirbegović, 81.)

Kod džamija u Priluku i Poljicu zidovi su izvedeni istim postupkom kao kod džamije u Podzvizu, užljebljenjem kraćih horizontalnih talpi u drvene stupove visine oko 2 m, ali je dobivena potpuno drugačija arhitektura džamije. Pošto ove džamije imaju mahvil, visina je veća, pa su na fasadama dobivena dva odvojena pojasa koja odgovaraju prizemlju i spratu. Prozori su poredani u dva reda kao kod ostalih džamija, ali su svi pravougaonog oblika. Ovako fino raščlanjene fasade, izražena struktura drveta na horizontalnim talpama, harmoničan raspored prozora, te mularna kao visinski akcenat daju ovim džamijama reprezentativan izgled. Svi unutrašnji elementi su brižljivo dekorisani. Oba portala su ukrašena daščicama i rezbarijom, ali svaki na poseban način. Glavni portal ima drveni okvir širine 20 cm i ulazni otvor 105 x 185 cm završen segmentnim lukom. Na dvokrilnim vratima izveden je ukras od daščica koje formiraju rombove i trouglove, svaki romb je obrubljen profiliranom letvicom i ukrašen rozetom. Tome je dodata i središnja profilirana letva i dvije manje metalne rozete sa halkama. Vrata djeluju veoma dekorativno.

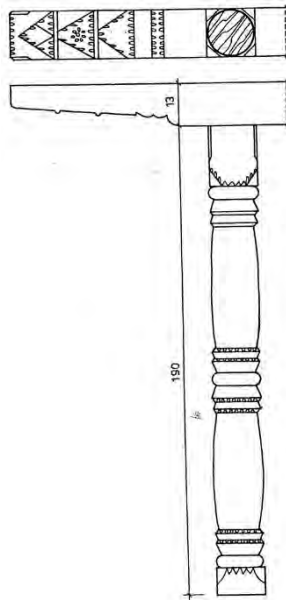
Ulazni portal Stare poljičke džamije (Izvor: M. Bećirbegović, 80.)

Mihrab je ukrašen na isti način kao kod džamije u Priluku sa cik-cak ukrasima, samo je niša nešto dublja, a okvir ima rezbarije. Stupovi koji nose mahvil su kvadratnog presjeka izuzev srednjeg koji je okrugao i posebno oblikovan. Taj stup u prizemlju ima ukrase na bazi, kapitelu i sredini stupa. Baza je kvadratna i u gornjem dijelu svedena na osmo-ugaonik. Iznad baze je torus, a zatim dva profilirana pojasa sa rezbarijama. Kapitel je isti kao baza ukupne visine 40 cm. Sredina stupa je ukrašena torusom, a ispod i iznad njega su po dva pojasa sa rezbarijama kao na bazi i kapitelu. Preostali dio stabla je vretenasto oblikovan. Iznad kapitela je profilirano sedlo, visine 13 cm i dužine 188 cm. Donja površina sedla ima ukras u vidu rezbarenih većih trouglova i rozeta. Ostali stupovi su kvadratnog presjeka. Stablo stupa ima zarezano uglove, tako da je naznačena kvadratna baza i kapitel visine oko 30 cm. Sedla iznad ovih stupova su nešto kraća, dužine 110 cm, ali je kod njih profilacija jače izražena. Donja površina sedla ima drugačije ukrase u vidu manjih trouglova, koji su naznačeni kao plastični ili su formirani pomoću urezane linije. U svemu, ova džamija je vrijedan arhitektonski objekt koji treba sačuvati u izvornom obliku kao primjer starog načina gradnje drvetom i ukrašavanja drveta.

Osim džamija u Priluku i Poljicu postoji i drveno turbe u Suhoj. U ovom kraju, u podnožju planine Konjuh, postojale su još tri džamije od drvenih talpi, u Džebarima, Puračiću i Banovićima. Pet džamija na relativno malom području svjedoči da je ovdje bilo dobrog drveta za gradnju, te da je postojala duga tradicija obrade i primjene drveta.

Prema predanju, džamija u Džebarima je najstarija, ali je prilikom posljednje obnove ozidana. Džamija od hrastovine u Puračiću u blizini Poljica bila je također veoma stara, izgrađena je 1672. godine, ali je porušena 1924. godine. Džamija u Banovićima je bila veća građevina 11,5 x 13,5 m sa drvenom munarom visine 16 m. Bila je građena od hrastovine i postavljena na kameni sokl. Nad ulaznim vratima i nad mihrabom je bio natpis o popravci sa godinom 1764. Jedna novija džamija u susjednom naselju Šerići iz 1926. godine, pruža primjer drugačije primjene drveta za gradnju. Džamija je izvedena u bondruk konstrukciji sa ispunom od cigle. Zanimljiva je drvena munara koja ima kapke na malim otvorima

galerije, koji treba da spriječe prodiranje kišnice u potkrovlje. U velikom haremu pored džamije nalazi se veća zgrada mekteba".⁴

Srednji stup mahvila u džamiji (Izvor: M. Bećirbegović, 82.)

Imami Stare džamije u Poljicu

Uz pomoć Muhamed-ef. Aganovića iz Poljica, uspio sam identifikovati sljedeće imame koji su službovali u Staroj džamiji u Poljicu:

1) Mustafa-ef. Imamović. Živio je u Tuzli, a spominje se i kao imam Jalske džamije u Tuzli.

2) Omer-ef. Imamović. Bio je sin Mustafe-ef. Poznato je, na temelju kazivanja, da je kao dječak sa svojim ocem posjećivao Staru džamiju u Poljicu, a poslije završetka školovanja postao je imam u džamiji.

3) Adem-ef. Žabić (1869-1932). Poznat je u predanjima kao Adem-hodža Žabić. Pored školovanja u medresi, posebno se istakao u poznavanju šerijatskog nasljednog prava koje je učio pred tuzlanskim kadijama.

4 M. Bećirbegović, *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990., 79-82.

4) Edhem-ef. Žabić bio je sin Adem-hodže Žabića.⁵ U Staroj džamiji u Poljicu, na mjestu imama naslijedio je svoga oca i službovao je od 1932. do 1949. godine. Ranije je bio na dužnosti u Trnovoj. Godine 1949. otišao je u penziju, a iste godine komunističke vlasti su zatvorile džamiju i zabranile obavljanje namaza u njoj. Takvo stanje je potrajalo do 1950. godine, kada je na izričit zahtjev Osmana Beganovića (koji je ranije bio muhtar) džamija ponovo otvorena za vjernike.

5) Hašim-ef. Žabić (1913-1993). Bio je sin Adem-hodže Žabića. Do 1949. godine službovao je u mektebu u Bikodžama. Na posao je, kao što je poznato, iz Poljica (Dublje) u Bikodže putovao pješice. U Staroj džamiji u Poljicu službovao je od 1950. godine do odlaska u penziju 1974. godine.

6) Taib-ef. Karić u džemaatu Ugar službovao je od 1974. do 2006. godine.⁶

Ispraćaj hadžija ispred Stare džamije u Poljicu (Izvor: kolekcija Mehmeda Saburovića iz Poljica)

5 Edhem-ef. Žabić, zajedno sa bratom Hašim-ef. Žabićem, bili su efendije, koji su u mektebu u Dublju (Donje Poljice) učili svoju majku hadži-hanumu Fatimu, op. aut.

6 Identifikacija imama Stare poljičke džamije izvršena je uz pomoć uvaženog Muhameda-ef. Aganovića, op. aut.

Stara džamija u Poljicu (Izvor: kolekcija Mehmeda Saburovića iz Poljica)

Vakif Stare poljičke džamije

Poljički efendija Edhem-ef. Žabić je na temelju tariha o izgradnji Stare džamije u Poljicu ustanovio „da je pri gradnji sudjelovao odred vojske”. Njegovo kazivanje je zabilježio A. Benković.⁷ Kao što je poznato, Poljice je bilo carski has kojim su upravljali tuzlanski kapetani. Prema tarihu o izgradnji džamije a koji se nalazio na stupu u džamiji, Staru poljičku džamiju sagradio je Mustafa-paša 1804/05. godine. Poznato je da je od 1794. godine aga azaba u Tuzli bio Mustafa.⁸ Neke činjenice ukazuju na mogućnost da je upravo ovaj vojni zapovjednik aga Mustafa, mogao biti vakif Stare poljičke džamije. Vojni zapovjednik Mustafa bio je, po svemu sudeći, šukununuk vakifa Stare prilučke džamije Derviša hadži

⁷ A. Benković, 98.

⁸ H. Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, drugo izdanje „Svjetlost”, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1980., 210. O imenovanju Mustafe za zapovjednika azaba u Tuzli sačuvan je sultanov berat. Berat se nalazi u kolekciji starih dokumenata uvaženog hadži Muhameda Azabagića u Tuzli. Razgovor sa hadži Muhamedom Azabagićem i uvid u sultanov berat imao sam 2014. godine, op. aut. U vrijeme Osmanlija *aga* je bio zapovjednik, a *azabi* rod vojske, uglavnom stražari u gradskim posadama i tvrđavama. *Ibid.*, 263.

Hasana-bega (šejha Hasana).⁹ Vakif Stare prilučke džamije šejh Hasan je ukopan u haremu Jalske džamije u Tuzli. Također, prvi imam Stare poljičke džamije Mustafa-ef. Imamović je, prije nego što je postao imam Stare poljičke džamije, službovao kao imam u Jalskoj džamiji. Posebne zasluge za izgradnju Stare poljičke džamije pripadaju, prema narodnim kazivanjima, i Mula Hajdariji¹⁰, čiji je, po svemu sudeći blizak srodnik, Hasan-ef. Hajdarević bio i prvi imenom poznati imam Stare prilučke džamije. Otuda je Mula Hajdarija, pretpostavimo, mogao održavati i nje- govati veze sa potomcima prilučkih vakifa i zapovjednicima kapetanije.

Zaključna razmatranja

Na temelju sačuvanih i raspoloživih podataka možemo konstatovati sličnosti Starih drvenih džamija u Priluku i Poljicu. Pri tome kao posebno značajno, uočavamo sličnosti sa izgledom mihraba što je primijetila svojevremeno i M. Bećirbegović. Tu su još sličnosti stupova koji drže konstrukciju mahvila, rezbarije na njima, općenito način gradnje, i sve drugo što na koncu upućuje na jedinstvenu graditeljsku školu, ali i trag koji vodi prema Tuzlanskoj kapetaniji. Stara džamija u Priluku i Stara džamija u Poljicu predstavljaju remek-djela domaćeg graditeljstva i neprocjenjivo kulturno-historijsko blago. Nažalost, moramo konstatovati: Stara džamija u Poljicu više ne postoji. Ovi redovi nastaju s ciljem da se dokumentuje i sačuva naša prošlost.

Stara džamija u Poljicu (Izvor: kolekcija Mehmeda Saburovića iz Poljica)

⁹ Vidjeti: S. Azabagić, *Porijeklo obavezuje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, Tuzla-Tešanj, 2001., 16.

¹⁰ Mezar Mula Hajdarije nalazi se u mezarju Okići (Poljice), džemat Dublje, a nad njegovim mezarom nedavno je podignuto turbe, op. aut.

Plan iz vremena Austro-Ugarske na kojem je (na sredini/desno) oznacena Stara džamija u Poljicu. (Izvor: Katastar Općine Lukavac)¹¹

Izvori i literatura

- Azabagić, Salih, *Porijeklo obavezuje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, Tuzla-Tešanj, 2001.
- Benković, Ambrozije, *Tuzlansko područje negda i sada s posebnim osvrtom na vjerske prilike*, Županja-Đakovo, 1971.
- Bećirbegović, Madžida, *Džamije sa drvenom munarom u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.

¹¹ Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove Općine Lukavac. Katastarski plan i Austro-Ugarskog razdoblja. Zahvalnost upućujem geometru Amiru Imamoviću iz Poljica na pomoći u identifikaciji i ustupljenom planu lokacije na kojoj se nalazila Stara džamija u Poljicu, op. aut.

- Kreševljaković, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, drugo izdanje „Svjetlost”, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1980.
- Strašević, Suadin, *Stara džamija u Priluku*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2014.
- Služba za geodetske i imovinsko-pravne poslove Općine Lukavac. Katastarski plan iz austrougarskog razdoblja. Pomoć u identifikaciji lokacije na kojoj se nalazila džamija; geometar Amir Imamović.
- Fotografije Stare džamije u Poljicu iz kolekcije Mehmeda Saburovića.
- Kazivanja i podaci zabilježeni od hadži hanume Fatime Strašević, majke autora, hadži Muhamed-ef. Aganovića iz Poljica i hadži Muhameda Azabagića iz Tuzle.

سعودين ستراشيفيتش

المسجد القديم في بولييتسا

قرية بولييتسا تابعة لبلدية لوكافاتس الواقعة بشمال البوسنة والهرسك. وهذه القرية كان فيها مسجد بني عام ١٨٠٥/١٨٠٤ من خشب البلوط ولكنه، وللأسف، قد انحرق كله ليلة يوم الأحد بتاريخ ١٩٩٣/١١/٧م. وقد أتى المؤلف في هذه المقالة بوصف دقيق لهذا المسجد القديم في بولييتسا.

Suadin Strasevic

The Old Mosque in Poljice

Summary

The Settlement Poljice is located in the municipality of Lukavac. In Poljice, there has, also, existed a mosque which was built of oak planks. The mosque was built in the year 1804/05. However, the old mosque in Poljice was, unfortunately, burned to the ground by the fire erupted on the Saturday night, November 7, 1993. This article talks about the Old Poljice Mosque.

Muhammed Tefvik Bošnjak (1785-1866)

150 godina poslije

Dženan Hasić

profesor islamske teologije
dzenan91_hasic@live.com

Sažetak

U radu se govori o životu jednoga prominentnog Bošnjaka koji je obilježio epohu svoga vremena u kojoj je živio i djelovao. Naime, spadao je u duhovnu avangardu XIX stoljeća. Muhammed Tefvik Bošnjak, kome se u tekućoj godini navršava stotinu i pedeseta godišnjica od „ispijanja smrtne kapi“, je bio veliki duhovnjak i asketa koji je pripadao šabanijskome ogranku derviškog reda halvetija. Što se tiče pisanih djela, istraživačima je poznata jedino njegova zbirka pisama koja je objavljena u Istanbulu 1981. Rukopisna zbirka tih pisama čuva se u: Millet Kütüphanesi (İstanbul), odj. Ali Emiri (br. 1173 i 1249). Ne zna se ni čime se bavio niti od čega je živio, ali se pouzdano može utvrditi da je posjedovao dobro obrazovanje iz muslimanskih teoloških disciplina te arapskoga i perzijskog jezika. Neka svoja pisma je djelimično pisao na arapskome jeziku. Na osnovu njegovoga citiranja kur'anskih ajeta i hadisa i njihovog tumačenja, može se reći da je bio vrstan poznavalac tefsirske, hadiske i tesavvufske nauke.

Uvod

U radu se govori o životu jednoga prominentnog Bošnjaka koji je obilježio epohu svoga vremena u kojoj je živio i djelovao. Spadao je u duhovnu avangardu XIX stoljeća. Muhammed Tefvik Bošnjak, kome se u tekućoj

godini navršava stotinu i pedeseta godišnjica od „ispijanja smrtne kapi“, je bio veliki duhovnjak i asketa. Pripadao je šabanijskom ogranku derviškog reda halvetija. U literaturi b/h/s. jezičkog areala ne nalazimo podrobnije informacije o halvetijskome redu i njegovim ograncima pa smo se odlučili u ovome radu, u kratkim crtama iz historijske perspektive, opisati derviški red halvetija i njegov šabanijski ogranak kako bismo zaimali potpuniju sliku životnoga puta Muhammeda Tevfika. Također, prema našim dojakošnjim saznanjima, ne nalazimo podatke o ovome velikanu u našoj literaturi, izuzev rada Fehima Nametka: *Muhammed Tevfik Bošnjak (1785-1866)*, (u povodu 120. godišnjice smrti) – *mutesavvif i pisac*, koji je objavljen 1986. godine u *Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ* (XLIX/1986, br. 5, str. 580-583)¹, povodom 120. godišnjice njegove smrti kako i stoji u samome naslovu rada. Pored navedenoga rada, Fehim Nametak je svoju pažnju sa desetak rečenica ukazao Muhammedu Tevfiku i u svome djelu: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*² (243. str.). Tursku kulturnu javnost je, ne tako davne 1981. godine, sa životom Muhammeda Tevfika upoznao Yaşar Nuri Öztürk. Naime, te godine je izdao knjigu pod naslovom: *Büyük Türk Mutesavvifi Muhammed Tevfik Bosnevi: Hayatı, Mektupları, Halifeleri*.³ No, ova knjiga ne nudi opširne podatke o njegovome životu (svega tridesetak strana, od kojih se polovina odnosi na kratke biografije njegovih učenika), ali zato u njenome drugom dijelu su *in extenso* sabrana pisma (njih devetnaest) koja je pisao svojim učenicima, prijateljima i drugim osobama s kojima je korespondirao, a koja odražavaju njegovu učenost, znanstvenu akribiju, jezičku minucioznost, krasnorječivost i pogled na svijet, život, vjeru, tesavvuf i književnost. Ova pisma su nastajala u periodu između 1847. i 1865.⁴ Predstavljaju u arhitektonici te-

1 Vidi: Zejnil Fajić, *Bibliografija Glasnika Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ i Rijasetu islamske zajednice u SFRJ (1983-1992)*, Sarajevo, 1995, str. 38. Rad Fehima Nametka je objavljen i u: *Kelamu'l Šif'a'* (X/2014, br. 40-41, str. 64-66), s jednom greškom u naslovu: *Muhammed Tevfik Bošnjak: 1785-1886 (sic!)* (u povodu 120. godišnjice smrti) – *mutesavvif i pisac*. Dakle, kako i vidimo, godina smrti je pogrešno navedena. Navedeni dvobroj *Kelamu'l Šif'a'* je tematski, a njegov sadržaj se sastoji od radova tesavvufske naravi, objavljenih u *Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ i Rijasetu islamske zajednice u BiH*.

2 Sarajevo: El-Kalem, 1989, 270. str.

3 (İstanbul: Fatih Yayinevi, 1981, 160 str). Naslov u prijevodu na bosanski jezik glasi: *Veliki turski mutesavvif Muhammed Tevfik Bošnjak: Njegov život, pisma i duhovni nasljednici*.

4 Fatima Omerdić: „Bibliografija štampanih djela arapskim pismom bosanskohercegovačkih autora u Gazi Husrev-begovoj biblioteci“, *Analı*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 2006/2007, knj. XXV-

savvufa, mogli bismo reći, konglomerat najprefinjenijih i najtanahnijih duhovnih spoznaja koje je baštinio introspektivno Muhammed Tevfik Bošnjak, a koje se mogu nazrijeti iz tog njegovog korespodentskog areala. Taj njegov korespodentski prosede nudi duhovne smjernice korespodentima, koji su uglavnom njegovi učenici i sljedbenici, kako da se ponašaju na duhovnome putu.

Mi smo se odlučili da u ovome radu donesemo još neke nove informacije o šejhu Muhammedu Tevfiku i da na taj način simbolično obilježimo 150. godišnjicu njegove smrti. Nadamo se da će ovaj naš rad predstavljati pozitivan dodatak istraživačkome poduhvatu posvećenom pisanom stvaralaštvu i djelatnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima koji je, uzgred rečeno, intenzivno započeo rahmetli dr. Safvet-beg Bašagić⁵ koji je, kako je to kazao dr. Amir Ljubović: „postavio temelje i zadatke budućim istraživanjima kulturne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima“.⁶ Nadamo se da ovaj rad ide u tome smjeru.

Halvetijski derviški red: geneza i osnivači

Prema istraživačima i historičarima tesavvufa, halvetijski red nije imao nekog posebnog osnivača koji je posjedovao neko sebi svojstveno učenje ili određeni centar, već se razvio kao zasebna škola kombiniranjem učenja više ličnosti, kao što su: Ebu Nedžib es-Suhraverdi (u. 1168. ili 1201), Ibrahim Zahid el-Gejlani (u. 1301. ili 1305), Ahi Muhammed Nur el-Harezmi el-Halveti, „Pir-i evvel“ (prvi pir⁷) Omer el-Halveti (u. 1397).⁸ Na

---

XXVI, str. 359.

- 5 Lejla Gazić: *Naučno i stručno djelo dr. Safvet-bega Bašagića*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2010, str. 7.
- 6 Amir Ljubović: *Logička djela Bošnjaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1996, str. 9.
- 7 Pir: starac, voda, šejh. Osnivač derviškoga reda/tarikata, ili njegov najvažniji predstavnik (Fehim Name-tak: *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2007, str. 202; Fejzullah Hadžibajrić: „Mali tesavvufsko-tarikatski rječnik“, štampano kao prilog u: *Šebi Arus*, 1988, str. 35).
- 8 Džemal Čehajić: *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1986, str. 79; Mehmet Rihtim: „Şirvan'dan Anadolu'ya Akan İrfan Nehri: Târikat-ı Aliyye-i Halvetiyye'nin Tarihî Kökleri“, *Keşkül*, (Sûfî Geleneke ve Hayat: Halvetiyye), tematski broj, 2012, br. 23, str. 10; Mehmed A. Köseoğlu: „Târik-i Halvetiyye ve Şubeleri“, *Keşkül*, (Sûfî Geleneke ve Hayat: Halvetiyye), tematski broj, 2012, br. 23, str. 97; konsultuj i: Dženan Hasić: „İsmail Hakkî Bursevî: Osvrt na život, tesavvufsku misao i djelo (povodom 290. godišnjice smrti: 1725-2015)“, *Znakovi vremena*, XVIII/2015, br. 67, str. 56, fn. 3.

učenje reda je dobroano utjecao i Sejjid Jahja eš-Širvani (u. 1464), poznat i kao „Pir-i sani“ (drugi pir)⁹, zbog svog doprinosa njegovu učenju.¹⁰

Posebna odlika ovoga reda je stavljanje ankcenta na individualnom asketizmu (*zuhd*), *melamijsku tradiciju*¹¹ i povlačenju u osamu (*halvet*).¹² Jedna od odlika ovoga reda jeste ta što je on najrasprostranjeniji derviški red, a ujedno broji najviše ogranaka i podogranaka od svih ostalih derviških redova. Tokom prve polovine XVI vijeka, halvetijski tarikata je prisutan i na prostorima naše domovine. Gazi Husrev-beg je 1531. izgradio jedan hanikah u Sarajevu za dervise halvetijskoga derviškog reda.¹³ Pretpostavlja se da je Gazi Husrev-beg bio halvetija. Njegov djed po majci, sultan Bajazit II, još dok je bio namjesnik u Amasiji, posebnu je sklonost gajio prema *piru* džemalijuskog ogranka halvetijskog tarikata Muhammedu Džemaluddinu. Kada je stupio na prijestolje, pozvao je šejha u Istanbul. Gazi Husrev-beg se školovao u Istanbulu kada je njegov djed bio sultan i to je sigurno utjecalo da mu se derviški red halvetija omili i postane blizak.¹⁴ Omer Nakičević tvrdi da je i Seldžuka, majka Gazi Husrev-bega i kćerka sultana Bajazita II, posjedovala sklonost ka sufizmu, te je u kompleksu koji je dala podići u Serezu egzistirala, kao njegov nezostavni dio, i tekija, hanikah.¹⁵

Mnogi Bošnjaci su tokom prošlosti pripadali redu halvetija, o čemu svjedoči brojna literatura koju ovdje navodimo tek instruktivno, u podnožnoj napomeni, jer nam to nije primarni cilj rada.¹⁶

9 *Pir-i sani*: najčešće se tako naziva obnovitelj derviškog reda/tarikata (Fehim Nametek: *Pojmovnik...*, str. 203).

10 Mehmet Ruhtim: op. cit., str. 10.

11 *Melamet* podrazumijeva skrivanje pripadništva tesavvufskom nauku. Osoba koja praktikuje *melamet* skriva od drugih ljudi svoja duhovna stanja i osobine. *Melametija* mora biti vezan samo za Uzvišenog Allaha. Ne nose nikakvu posebnu odjeću niti organizuju nekakve posebne svečanosti i ceremonije. Njihov cilj je postići permanentni zikir srcem. Shodno stavu *melametija*, robovanje Bogu ima dva osnovna principa: potrebitost za Istinom i slijeđenje Poslanika, alejhisselam. *Melametija* je neprestano zauzet borbom sa vlastitim *nefsom* (Vidjeti više u: Abdülbâki Gölpınarlı: "Melamet i melametije", u: *Znakovi vremena*, jesen-zima 2007, broj 37, str. 31; konsultuj i: Fejzullah Hadžibajrić, op. cit., str. 28).

12 Džemal Čehajić: op. cit., str. 79.

13 Ibid., str. 83.

14 Behija Zlatar: *Gazi Husrev beg*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2012, str. 129.

15 Omer Nakičević: *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka* (Sarajevo, Mostar, Prusac), Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1988, str. 134.

16 O pojedinim Bošnjacima koji su pripadali halvetijskome tarikatu pogledati: Saćir Sikirić: „Sarajevske te-kije“, *Nrodna starina*, sv. VI, br. 14, 1927; Safvet-beg Bašagić: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, (priredili: Džemal Čehajić i Amir Ljubović), „Svjetlost“, Sarajevo, 1986. (u djelu su integralno inkorporo-

Osim Gazi Husrev-begovoga hanikaha namijenjenog halvetijama, oni su egzistirali i u Višegradu, Rudom, Donjoj Tuzli, Bijeljini, Pruscu, Konjicu i nekim drugim mjestima.¹⁷ Pored Gazijinog hanikaha u Sarajevu je bio poznat i halvetijski hanikah Ibrahima Bistrigije¹⁸ kojeg je Šakir Sikirić pogrešno pripisao nakšibendijskome redu.¹⁹ Spomenuti hanikah je radio sve do Drugog svjetskog rata.²⁰ Svjedočanstvo o njemu donosi i glasoviti Evlija Čelebija u svojoj *Sejihatnami*.²¹ Jedno vrijeme je šejh Salih Iblizović vodio halvetijski zikr u Jediler turbetu (Čokadži hadži Sulejmanova mahala), gdje bio i turbedar. Posredstvom njegovoga za-

---

nirana dva djela Safvet-bega Bašagića: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti i Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*); Hazim Šabanović: *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1973; Evlija Čelebi: *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, (preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović), „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1979; Muhamed Ždralović: *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, sv. I-II, Svjetlost, Sarajevo, 1988; Mehmed Handžić: „Rad bosanskohercegovačkih muslimana na književnom polju“, u: M. Handžić: *Teme iz književne historije (Izabrana djela 1)*, priredio Esad Duraković, Ogdalo, Sarajevo, 1999, str. 308-452; M. Handžić: *El-Dževerul-esna fi teradžimi ulemai ve šuarai Busna*, Kairo, 1349. god. po H. (navedeno djelo pod naslovom *Blistavi dragulj [Životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne]*, u prijevodu Mehmeda Kice se pojavilo i na bosanskoj jeziku u: M. Handžić: *Teme iz književne historije (Izabrana djela 1)*, priredio Esad Duraković, Ogdalo, Sarajevo, 1999, str. 33-308); Smail Balić: *Kultura Bošnjaka*, 2. dopunjeno izdanje „PP R&R“, Tuzla, 1994; Omer Mušić: „Hadži Muhamed Sejfidin, šejh Sejfiya – pjesnik iz Sarajeva“, *Anali, Gazi Husrev-begova biblioteka*, Sarajevo, 1982, knjiga VII-VIII; Džemal Čehajić: *Derviški redovi u jugoslavenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1986; Muhamed Huković: *Alhamijado književnost i njeni stvaraoči*, „Svjetlost“, Sarajevo, 1986; O. Nakićević: *Arapsko-islamske znanosti i glavne škole od XV do XVII vijeka (Sarajevo, Mostar, Prusac)*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1988; Fehim Nametak: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989; Fehim Nametak, *Divanska poezija XVI i XVII stoljeća*, Institut za književnost i Svjetlost, Sarajevo, 1991; Mehmed Süreyya: *Sicill-i Osmani*, sv. I-VI, Istanbul, 1996; Mehmed Mujezinović: *Islamska epigrafika BiH*, sv. I-III, „Sarajevo-Publishing“, Sarajevo, 1998; Enes i Esad Duraković, F. Nametak (ur.): *Bošnjačka književnost u književnoj kritici: Starija književnost*, sv. I, Alef, Sarajevo, 1998; Ismet Kasumović: *Ali dede Bošnjak i njegova filozofsko-sufijska misao*, Sarajevo, El-Kalem, 1994; Ismet Kasumović: *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999; Mehmet C. Öztürk: „The Khalwati Sufi Order and Some Khalwati Tekkes in Bosnia“, *Mjesto i uloga derviških redova u BiH*, OIS – Ibn Sina, Sarajevo, 2011, str. 293-305; Jusuf Mulić: *Gazi Husrev-begov hanikah*, Sarajevo, 2012.

17 Džemal Čehajić: op. cit., str. 96.

18 Šejh Ibrahim Bistrigija je rođen oko 1599. godine u Sarajevu. Obavljao je dužnost sarajevskoga muftije. U halvetijski tarikat je primljen posredstvom šejha Muslihuddina Užičanina. Studirao je u Sarajevu i Istanbulu. Umro je 1075. hidžretske godine u Sarajevu (1664/65). Ukopan je u haremu Careve džamije. Priopadao je džemaljskome ogranku halvetijskog reda (Mehmed Mujezinović: *Islamska epigrafika BiH*, sv. I, „Sarajevo-Publishing“, Sarajevo, 1998, str. 19-24; Dž. Čehajić, op. cit., str. 91; Safvet-beg Bašagić: „Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini“, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, priredili: Džemal Čehajić i Amir Ljubović, Svjetlost, Sarajevo, 1986, str. 372).

19 Šaćir Sikirić: „Sarajevske tekije“, *Narodna starina*, VI/14, 1927, str. 79.

20 Dž. Čehajić: op. cit., str. 90.

21 Evlija Čelebi: *Putopis. Odlomci o jugoslavenskim zemljama*, (preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović), „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1979, str. 111.

laganja osnovale su se halvetijske tekije u Višegradu, Rudom, Donjoj Tuzli i Bijeljini.²² U Travniku je Elči Ibrahim-paša podigao halvetijski hanikah, zajedno sa medresom i bibliotekom, nešto prije 28. 3. 1706. kada je datirana njegova vakufnama²³. Posljednji šejh ovog hanikaha je bio Asim Korkut (u. 1939).²⁴ No, najpoznatija halvetijska tekija nakon Gazi Husrev-begovog hanikaha jeste zasigurno ona u Blagaju, podignuta kao tekija bektašijskog derviškog reda oko 1520. godine. Tokom XVIII vijeka, nakon što ju je obnovio mostarski muftija Zijauddin Ahmed b. Mustafa (umro oko 1679), prešla je pod upravu halvetija.²⁵ Spomenuti muftija je također, poput šejha Ibrahima Bistrigije, iniciran u red halvetija od šejha Muslihuddina Užičanina.²⁶ Tekija je obnovljena 1851. uz pomoć Omer-paše Latasa, a na molbu šejha Muhammeda Hindije (u. 1876), poznatog kao Ačik-paša. Današnji izgled tekija duguje uglavnom spomenutoj restauraciji²⁷. Posljednji šejh ove tekije je bio Sejdo Šehović (u. 1925), sin Ačik-paše.²⁸ Također je i u Pruscu, postojao halvetijski hanikah, kojeg je 1612. godine, što se da pročitati iz njezina kronograma, podigao Hasan Kafija Pruščak (u. 1615), u sklopu kompleksa koji je obuhvatao pored tekije i džamiju, medresu, han, imaret, česmu i banju.²⁹ Pruščak je i sahranjen zajedno sa svojom suprugom u (skromni) mauzolej koji se nalazi između tekije i medrese u istoj zgradi u kojoj je bila smještena i njegova sudnica.³⁰ Evlija Čelebi je posjetio ovaj kompleks i zapisao da se od tri

22 (Omer Mušić: „Hadži Muhamed Sejfudin, šejh Sejfija – pjesnik iz Sarajeva“, *Analni*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo, 1982, knjiga VII-VIII, str. 8). Hazim Šabanović je načinio pogriješku kada je ustvrdio da je šejh Salih Iblizović bio nakšibendija (Hazim Šabanović: *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 591).

23 O Elči-pašinom vakufu u Travniku, u čijem je sklopu bio i hanikah vidjeti više u: Alija Bejtić, „Elči Hadži Ibrahim pašin vakuf u Travniku“, *El-Hidaje*, V/1941-42, 7, 8-10, 11-12: 169-179, 227-240, 276-288.

24 Dž. Čehajić: op. cit., str. 96.

25 Nermina Mujezinović: „Blagaj kod Mostara“, *Hercegovina*, 11-12/2000, str. 64; Evlija Čelebi: op. cit., str. 460. O ovoj tekiji više vidjeti i u: Lamija Hadžiosmanović, „Tekija na Buni“, *Godišnjak*, BKZ Preporod, Sarajevo, 2001, str. 155-160. Prethodni rad Lamije Hadžiosmanović je također objavljen istoimeno i bez izmjena u: *Glasnik*, BANU, I/2015, br. 1, str. 157-163.

26 H. Šabanović: op. cit., str. 247.

27 Mehmed Mujezinović: *Islamska...*, sv. III, str. 335.

28 Nermina Mujezinović: op. cit., str. 64; Dž. Čehajić, op. cit., str. 100.

29 Dž. Čehajić: op. cit., str. 102; M. Handžić: „Blistavi dragulj (Životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne)“, prijevod s arapskog: Mehmed Kico, u: M. Handžić: *Teme iz književne historije (Izabrana djela 1)*, priredio Esad Duraković, *Ogledalo*, Sarajevo, 1999, str. 139; Ismet Kasumović: Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave, Islamski kulturni centar, Mostar, 1999, str. 220.

30 Omer Nakićević: *Hasan Kafija Pruščak, pionir arapsko-islamskih nauka u BiH*, Sarajevo, 1977, str. 41.

prusačke tekije najviše ističe ona Šejha Kafije, koja pripada halvetijsko-me tarikatu.³¹ Omer Mušić je zabilježio da je Hasan Kafija Pruščak bio učenik halvetijskog šejha Muslihuddina Užičanina (u. 1642).³²

Halvetijski tarikat se dijeli na četiri temeljna ogranka iz kojih su nastali još mnogi drugi podogranci, njih četrdesetak:

- *rušenije*: Osnivač im je Dede Omer Rušeni. Umro je 1486. u Tebrizu.
- *džemalije*: Osnivač im je Džemal el-Halveti³³. Umro je 1497. u Istanbulu. Iz ovog reda je nastao i šabanijski ogranak kojemu je pripadao Muhammed Tevfik.
- *ahmedije*: Osnivač im je Ahmed Šemsuddin Marmaravi iz Akhisara. Umro je 1504. u Manisi.
- *šemsije*: Osnivač im je Šemsuddin Ahmed Sivasi. Rođen je u Tokatu 1519, a umro je 1597. godine u Sivasu.³⁴

Šejh Šaban Veli – eponim šabanijskog ogranka derviškog reda halvetija

Eponim šabanijskoga reda kojem je pripadao Mehmed Teufik Bošnjak je bio šejh Šaban Veli iz Kastamona, tačnije iz mjesta Taškoprü (Taşköprü). Rođen je 1449., ali je u devetoj godini života izgubio roditelje i odrastao kod jedne pobožne žene.³⁵ Nakon završenog početnog obrazovanja kod šejha Osman-oğlu Hodže Velija u Kastamonu, odlazi za Istanbul, u Fatihovu medresu na daljnje školovanje i usavršavanje. Po okončavanju formalnoga obrazovanja u Istanbulu 1519., u snu je čuo glas koji mu je zapovijedio da se vrati u rodno mjesto. Šejh Šaban Veli je odmah po buđenju poslušao poruku koja mu je poslata u snu te krenuo na put za Kastamonu. Na putu je, u mjestu Konrap, naišao na halifu šejha Džemala el-Halvetija, šejha Hajruddina Tokadija. Zaplijenio mu je srce svojom

31 Evlija Čelebi: op. cit., str. 133.

32 Omer Mušić: op. cit., str. 6.

33 Bio je učitelj i duhovni mentor sultanu Bajazitu II (B. Zlatar, op. cit., str. 129).

34 Y. Nuri Öztürk: *Büyük Türk Mutasavvıfı Muhammed Tevfik Bosnevi: Hayatı, Mektupları, Halifeleri*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1981, str. 10-11.

35 Karabaş-ı Veli Ali Alaaddin, Ahmed Rif'at Nevrekobi, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravi: *Halveti Şabânî Yolunun Adâbi: Mıyar-ı Tarikat*, Hazırlayan: Mustafa Tatcı, H Yayınları, İstanbul, 2013, str. 3; Mustafa Tatcı: *Hazret-i Pir Şeyh Şaban-ı Velî ve Şabanîyye*, str. 4; Mustafa Tatcı – Cemal Kurnaz: „Şâbân-ı Velî“, *İslam Ansiklopedisi*, sv. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, str. 209; Çağhan Adar: „Halvetî Şâbânî İnançında Adetler ve Müziğe Yönelik İnanç ve Tutumların İncelenmesi“, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 2014, str. 152.

pojavom i duhovnom energijom koja je doslovno zračila iz njega. Kod dotičnog učitelja je proveo naredne dvije godine. U Kastamonu se vratio 937. godine po H. (1530/31), gdje je držao provovijedi po raznim džamijama. Nakon smrti šejha Sunnetija, halife Sejida Jahje Širvanije, dobio je njegovo mjesto propovjednika u šejhovoju džamiji koja je danas poznata kao Džamija šejha Šabana Velija. Često je boravio i propovijedao i u drugim džamijama.³⁶

Šejh Šaban Veli je preselio na ahiret 18. zu-l-kadea 976. god. po H.³⁷, 4. maja 1569. Posmrtno kupanje i zaodijevanje u posmrtnu halje izvršio je njegov duhovni zastupnik, šejh Muharem-efendija koji je obnašao funkciju vjerskoga propovjednika (*vaiiz*) u Sulejmaniji džamiji u Istanbulu. Posredstvom njegovih murida, šabanije su se proširile iz Istanbula na Balkan, Siriju, Hidžaz, Egipat, Sjevernu Afriku i Indiju.³⁸ Posljednjih sedam godina ovozemnoga života, šejh Šaban Veli je proveo u halvetu u svojoj tekiji.³⁹

Turbe nad mezarom Šejha Velija počeo je graditi šejh Omer Fuadi⁴⁰ uz potporu i pomoć princa Osmana, sina sultana Ahmeda I. Gradnja je završena 1611. uz materijalnu pomoć Omer-beja, ćehaje velikog vezira Murat-paše, koji je bio Himmet Dedeov sin. Himmet Dede je bio murid šejha Šabana Velija. U izgradnji turbeta su učestvovali mnogi državnici i vjerski službenici, poput kadije u nahiji Küre Akkaš Hibetullaha, kastamonskoga kadije Emin-efendije i velikog vezira sultana Ahmeda, Halil-paše. Svojevremeno su sultani Abdulaziz i Abdulhamid II izvršili značajne popravke. Također, turbe je restaurirano 1950. i u periodu od 2008. do 2009. godine.⁴¹

36 Mustafa Tatçı: *Hazret-i Pvlir Şeyh Şaban-ı Velî ve Şabanîyye*, str. 10, 13.

37 Osmanzade Hüseyin Vassaf: *Sefîne-i Evliyâ Evliyâ-yı – Şerhi Esmar-ı Esrâr*, sv. III, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, 2005, str. 380.

38 Mustafa Tatçı: „Şabanîyye“, *İslam Ansiklopedisi*, sv. XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2010, str. 211.

39 Mustafa Tatçı – Cemal Kurnaz: „Şâbân-ı Velî“, str. 209; Mustafa Tatçı: *Hazret-i Pîr Şeyh Şaban-ı Velî ve Şabanîyye*, str. 15; Mehmed Süreyya: *Siicill-i Osmani*, sv. III, yay. haz. Nuri Akbayar, İstanbul, 1996, str. 1554; Bursalı Mehmed Tahir Efendi: *Osmanlı Müellifleri*, hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, tom I, Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, str. 205.

40 Silsila šejha Omera Fuadija (u. 1636) seže do šejha Velija posredstvom sljedećih šejhova: šejh Muħjiddin (u. 1604) – šejh Abdalbaki (u. 1589) – šejh Hajruddin (u. 1579) – šejh Osman (u. 1569) – Šejh Šaban Veli (u. 1569). Vid: Karabaş-ı Veli Ali Alaaddin, Ahmed Rif'at Nevrekobi, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Mar-maravi: op. cit., str. 6, 7.

41 Mustafa Tatçı – Cemal Kurnaz: „Şâbân-ı Velî“, str. 209; Mustafa Tatçı: *Hazret-i Pîr Şeyh Şaban-ı Velî ve Şabanîyye*, str. 19.

Držimo iznimno važnim dodati i to da je biografiju šejh Šabana Velija prvi napisao šejh Omer Fuadi, pod naslovom: *Menakıb-ı şerif-i Pir-i Halveti Hazret-i Şaban-ı Veli* (مناقب شریف پیر خلوق حضرت شعبان ولی).⁴² Biografija je prvi put štampana 1877. u Kastamonu Vilayet Matbaası, pod pokroviteljstvom Šejha Said-efendije (str. 188). Na savremeni turski jezik ju je preveo Muhammed Bedirhan i objavio 2011. u istanbulskoj izdavačkoj kući Nefes Yayıncılık.⁴³

Što se tiče zajedničkog zikra, on se uglavnom obavlja tako što bi šejh naglas prouči prvo kur'ansko poglavlje, suru *El-Fatih*, a zatim 56. ajet sure *El-Ahzab*, nakon čega se horski prouči sedam ili jedanaest puta: *Allahumme salli 'ala sejjidina Muhammedin 'abdike ve nebijjike ve habibike ve resulike en-nebijji-l-umijji ve 'ala alihi ve sahbih* i *ve sellim*. Šejh potom izgovara naglas 19. ajet iz sure Muhammed. Derviši potom tri puta sporo izgovaraju *la ilahe illallah*, a zatim ubrzano 300 puta. Nakon toga svi zajedno i sporo izgovaraju šest puta *Hu*, a sedmi put naglašeno i brzo kako bi se prešlo na „zikr sedam imena“. Tokom zikra dozvoljeno je učiti ilahije, kaside, natove ili druge pobožne spjevove. Skup se završava prigodnom dovom koju prouči šejh. Što se tiče duhovnih eksercitija (*el-evrad*)⁴⁴ koje upražnjavaju derviši, one se uglavnom sastoje od učenja po 100 puta *istigfara* i *salavata*, te 300 puta *la ilahe illallah*, te *virdu settara*. Naglašavamo da se obavljanje grupnoga zikra i pojedinačni *virđovi* razlikuju u svim ograncima koji potpadaju pod šabanijski kol. Mnogi ogranci u sebi sadržavaju svakodnevno učenje i studiranje određenih kur'anskih poglavlja.⁴⁵

42 (İbrahim Hâs: op. cit., str. 67). Rukopisni primjerci se mogu naći u sljedećim bibliotekama: Kastamonu İl Halk Ktp. Nu. 3676/1, yp. 1b-90b; Süleymaniye Ktp. Reşit Efendi Bl., Nu. 478 (İstinsah: 1230/1814); Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba Bl., Nu. 583; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmt Efendi Bl., Nu. 4588; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmt Efendi Bl., Nu. 4682; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmt Efendi Bl., Nu. 2287; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmt Efendi Bl., Nu. 2332; Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi Bl., Nu. 35; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Bl., Nu. 634; Milli Ktp. Yz. Nu. 5535/1; Milli Ktp. Yz. Nu. A/3254-1-2; Atatürk Kitaplığı, OE., Nu. 782; Şaban-ı Veli Türbesi'ndeki Yz. Nüsha (hrekeli) (Kısaltması: K1); Şaban-ı Veli Türbesi'ndeki Yz. Nüsha (hreklesiz) (Kısaltması: K2).

43 Muhammed Bedirhan: „Takdim“, u: Ömer Fuâdi: *Hz. Pîr Şâbân-ı Velî Menkubeleri*, Nefes Yayınları, İstanbul, 2011, str. 9-10; Mustafa Tatcı: *Hazret-i Pir Şeyh Şaban-ı Velî ve Şabanîyye*, str. 20.

44 *Virđ* (mn. *evrad*): svakodnevni zadatak u obliku zikra koji, prema naročitim uputama duhovnoga učitelja preuzima učenik prilikom pristupanja derviškom redu. Virđ nije isti za sve muride jedne tarikatske grupe niti je stalne prirode, nego se mijenja sa stepenom napredovanja učenika i sa potrebama koje su prouokovane njegovim karakteristikama i drugim svojstvima (više: F. Hadžibajrić: op. cit., str. 47).

45 Mustafa Tatcı: „Şabanîyye“, str. 214.

Crtice iz biografije šejha Muhammeda Tevfika Bošnjaka

Prema Osmanzade Hüseyinu Vassafu⁴⁶ Muhammed Tevfik je umro 1866. u Istanbulu. Navedeni autor ne donosi godinu rođenja Muhammeda Tevfika, ali pouzdano znamo da je rođen 1785. negdje u Bosni.⁴⁷ Ukopan je na Uskudaru, u blizini dergaha Nalçacı Halil Efendije. Kako nam to slikovito prenosi spomenuti Osmanzade Hüseyin Vassaf, Muhammed Tevfik je bio veliki zaljubljenik u nauk šejha Muhjiddina Ibn 'Arebija (1165-1240). Osmanzade Hüseyin Vassaf donosi u svome djelu *Sefîne-i Evliyâ Evliyâ-yı – Şerhi Esmar-ı Esrâr* nekoliko strofa kao urnek njegovog poetskog stvaralaštva. Jako je malo podataka sačuvano o njegovom životu i djelu. Nemamo nikakvih podataka o njegovom životu od rođenja pa do vremena kada je postao čehaja Husrev-paše u Istanbulu. Ne zna se ni čime se bavio niti od čega je živio, ali se pouzdano može utvrditi da je posjedovao dobro obrazovanje iz muslimanskih teoloških disciplina te arapskoga i perzijskog jezika. Neka svoja pisma je djelimično pisao na arapskome jeziku. Na osnovu njegovog citiranja kur'anskih ajeta i hadisa te njihovog tumačenja, može se reći da je bio vrsni poznavalac tefsirske, hadiske i tesavvufske nauke.⁴⁸

Muhammed Tevfik je učio pred jedanaest šejhova, prije nego što se skrasio kod šejha šabanijskog ogranka derviškog reda halvetija, Ibrahima Kušadalija (1774-1845),⁴⁹ čije je zalaganje za reformu tesavvufskog nauka urodilo nastajanjem novog podogranka unutar šabanijskog ogranka, tj. podogranak *kušadalija* ili *ibrahimija*. Po smrti šejha Ibrahima, a prema njegovoj osobnoj zapovijesti, naslijedio je mjesto pročelnika (*postnišin*) u halvetijskoj tekiji kod Zejrekovog hamama na Fatihu u Istanbulu. Tu je dužnost obavljao sve do svoje smrti 1866. U literaturi se navodi da je živio veoma čednim i pobožnim životom te je uvijek hodao oborenoga pogleda. Bio je veoma blage naravi, dobrodušan, široke ruke i rado viđen sagovornik.⁵⁰ Zbog boravka u tekiji koja je bila stacionirana pored spo-

46 Osmanzade Hüseyin Vassaf: *Sefîne-i Evliyâ Evliyâ-yı – Şerhi Esmar-ı Esrâr*; sv. IV, Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul, 2005, str. 83.

47 Fehim Nametak: „Muhammed Tevfik Bošnjak (1785-1866), (u povodu 120. godišnjice smrti) – mutesavvif i pisac“, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, XLIX/1986, br. 5, str. 580.

48 Fehim Nametak: „Muhammed Tevfik Bošnjak (1785-1866)“, str. 581.

49 Y. Nuri Öztürk je objavio knjigu o životu i djelu šejha Ibrahima, pod naslovom: *Kuşadali İbrahim Halveti (Hayatı, Düşünceleri, Mektupları)*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1982. U toj knjizi, na str. 42-43. nalazi se biografija Muhammeda Tevfika Bošnjaka.

50 Fehim Nametak: „Muhammed Tevfik Bošnjak (1785-1866)“, str. 581; Nihat Azamat: „Mehmed Tevfik Boşnevi“, *İslam Ansiklopedisi*, sv. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2003, str. 538.

menutoga hamama, imao je i nadimak „Hamami“.⁵¹ Što se tiče njegova tesavvufskog naučavanja, slijedio je svoga šejha Ibrahima, tj. svoj nauk je bazirao strogo na učenju Kur’ana, a.š., i Muhammedovog, a.s., sunneta. Sljedeće tri tačke čine osovinu njegovog tesavvuskog mišljenja:

Obaviti se *rabitom*, što znači vezati srce za savršenog šejha koji je dospio do „stepena osvjedočenja“ (*mekam-i šuhud*);

Biti vjeran, odan i strpljiv;

Vjerovati bespogovorno u ono što se nalazi u Kur’anu i sunnetu i ne tumačiti te izvore po vlastitom nahođenju.⁵²

Što se tiče pisanih djela, istraživačima je poznata jedino njegova zbirka pisama koja je, kako smo i naveli, objavljena u Istanbulu 1981.⁵³ Ru-kopisna zbirka tih pisama se čuva u: Millet Kütüphanesi (İstanbul), odj. Ali Emiri (br. 1173 i 1249).⁵⁴

Zaključak

Halvetijski tarikati je jedan od najrasprostranjenijih tarikata, iz čijeg se temeljnog toka izdvojilo preko četrdeset ogranaka i podogranaka. Mnogo naših zemljaka i sinova naše domovine i samoga jugoistočnoevropskog regiona u širem smislu je bilo vezano za ovaj tarikati, o čemu govore brojne stranice iz pera naših stručnjaka koji su se zanimali prvenstveno za tesavvuf ovih podneblja, književno stvaralaštvo Bošnjaka ili općenito balkanskih muslimana na orijentalnim jezicima, te orijentalno-islam-sku ili uopće kulturnu historiju Balkana. Mnogi pripadnici halvetijskog reda, ili općenito derviških redova prisutnih na našim prostorima, bili su istaknuti naučni radnici i kulturni djelatnici koji su obogatili epohu u kojoj su djelovali te tako svojim djelom postali neodvojivi dio kulturnoga i civilizacijskog ambijenta. Neki od njih su bili plodni pisci, nadahnuti pjesnici, vješti kaligrafi, istaknuti vjeroučitelji i vjerski dostojanstvenici, dok su neki ostali manje poznati ili nepoznati jer su, kako to neka-da reče: „živjeli svoj život iznutra“ - u tarikatu su primarno tražili vlastiti

51 Y. Nuri Öztürk: *Büyük Türk Mutasavvıfı Muhammed Tevfik Bosnevi*, str. 3; Mustafa Kara: „Diplomat ve Fusûs Şârihi Yakup Han Kaşgarî“, *Tasavvuf*, X/2009, br. 23, str. 10.

52 Fehim Nametak: „Muhammed Tevfik Bošnjak (1785-1866)“, str. 581.

53 Fehim Nametak: *Pregled književnog stvaranja bosansko-hercegovačkih Muslimana na turskom jeziku*, El-Kalem, Sarajevo, 1989, str. 243.

54 Fehim Nametak: „Muhammed Tevfik Bošnjak (1785-1866)“, str. 580.

smiraj i introspektivno prosvjetljenje osobne nutrine. Naša je obaveza da to njihovo djelo istražimo i prikazemo kulturnoj javnosti.

Mehmed Tevfik Bošnjak je prvenstveno bio od onih koji su u tarikatu tražili samo vlastiti smiraj i introspektivno prosvjetljenje, a što zaključujemo iz činjenice da nije baštiniio pisanu riječ iako je posjedovao zavidan nivo teološkoga obrazovanja, što se da primijetiti iz zbirke njegovih pisma. Jedino je najtanahnije niti vlastite spoznaje utkivao mastilom i perom na bjelinu hartije u svojim pismima te tako omogućavao žednim putnicima duhovnog putovanja s kojima je korespondirao da imaju kvalitetne naputke i smjernice uz čije slijeđenje mogu i sami doći do vrela gnoze.

جنان هاسيتش

محمد توفيق بوشناق (1785-1866) بعد مضي 150 عاما

تتناول المقالة سيرة محمد توفيق بوشناق وهو بوشناقي مرموق ترك أثرا بارزا في عصره. وهذه السنة تقع الذكرى المائة والخمسون لارتحال هذا الزاهد الصوفي الكبير الذي كان من أتباع الطريقة الشعبانية وهي من فروع الطريقة الخلوتية الجامعة. أما الأعمال التحريرية لمحمد توفيق فلا يذكر الباحثون إلا مجموعة رسالاته المنشورة في إسطنبول عام 1981م وأما النسخ المخطوطة لتلك الرسائل فهي محفوظة في مكتبة Millet Kütüphanesi بإسطنبول، الشعبة Ali Emiri (رقم 1173 و1249). إنه من غير المعروف ما الذي اشتغل به محمد توفيق ولا مما أكل ولكن ما يمكن إثباته المؤكد هو أنه كان ذا معرفة جيدة في العلوم الإسلامية واللغة العربية والفارسية، وقد كانت بعض رسالاته مكتوبة بالعربية.

Dzenan Hasic

Muhammed Tevfik Bosnjak (1785-1866) - 150 Years Later

Summary

The article talks about the life of a prominent Bosniak who marked the time in which he lived and worked. Muhammed Tevfik Bosniak, whose one hundred and fiftieth anniversary of the "drinking his fatal stroke" was marked this year, was a great spiritual man and ascetic who belonged to the Shabani branch of the Khalwati dervish order. As for the written work, the researchers know of only one of his collection of letters published in Istanbul in 1981. The manuscript collection of these letters is kept in the Millet Library (Istanbul), Department Ali Emiri (No. 1173 and 1249). It is not known what was his occupation, nor what he lived on, but it could be determined with great certainty that he had possessed a good education in the Muslim theological disciplines and the Arab and Persian languages. Some of his letters were partly written in Arabic.

Suspenzija i materijalna odgovornost imama

Bekrić Adis*

pravnik; medžlis islamske zajednice doboj
bekricadis@gmail.com

Sažetak

U radu se daje prikaz dva instituta koja su povezana s disciplinskom i materijalnom odgovornošću imama uređenih Pravilnikom o imamima. Suspenzija je specifičan institut radnog prava, određenog privremenog karaktera, kojim se imam kao vjerski službenik u propisanim slučajevima može, ponekad i mora, udaljiti iz službe do okončanja disciplinskog ili krivičnog postupka. Direktna posljedica suspenzije je procentualno umanjenje plaće imama što se negativno odražava na njegov materijalni status. Cilj suspenzije je zaštititi najprije interes Islamske zajednice od eventualnog daljnjeg ponašanja uposlenika a ujedno zaštititi i integritet i dignitet imamske službe od njenog degradiranja i kompromitiranja. Suspenzija traje sve dok za to postoje opravdani razlozi. S druge strane, materijalna odgovornost imama podrazumijeva odgovornost za štetu koja nastane u radu ili u vezi s radom. Prema tome, imam će biti odgovoran za materijalnu štetu koju je u radu ili u vezi s radom, namjerno ili iz krajnje nepažnje, prouzrokovao Zajednici ili trećem licu. Pričinjenu štetu imam je dužan naknaditi.

Ključne riječi: *imam, suspenzija, plaća, materijalna odgovornost, šteta.*

Uvod

Imami kao vjerski službenici su obavezni u vršenju svojih svakodnevnih službenih dužnosti pridržavati se Ustava Islamske zajednice¹ i Pravilnika

---

¹* Autor je završio Gazi Husrev-begovu medresu, Pravni fakultet u Sarajevu, upisao je postdiplomski studij

o imamima² (u nastavku samo Pravilnik), kao *lex specialis* propisa, jer u suprotnom, ukoliko se na bilo koji način povrijede temeljni postulati službe, pokrenut će se pitanje njihove disciplinske odgovornosti. Ukoliko se, pak, u nekom konkretnom slučaju i pokrene pitanje disciplinske odgovornosti imama, osim predviđenih disciplinskih sankcija za učinjenu povredu, imamu se mogu izreći i druge mjere kao što je suspenzija ili privremeno udaljšavanje iz imamske službe do okončanja disciplinskog ili krivičnog postupka. Osim toga nadležni organ medžlisa može pokrenuti i pitanje materijalne odgovornosti imama i pri tome zahtjevati naknadu materijalne štete koju je imam učinio Zajednici ili trećim licima. U nastavku rada obradit ćemo pitanje suspenzije i materijalne odgovornosti imama analizirajući odredbe Pravilnika pri čemu ćemo se referirati i na normativna rješenja i uređenost državne službe te tako ukazati na eventualnu potrebu proširenja i dopune postojećih odredbi Pravilnika.

Suspenzija

Suspenzija je privremena preventivna mjera u vezi s povredama radnih dužnosti³, kojom se službenik u propisanim slučajevima može a ponekad i mora udaljiti iz službe do okončanja disciplinskog ili krivičnog postupka. Udaljenje radnika ili službenika s posla nije disciplinska mjera jer se ista izriče u periodu dok vlada presumpcija nevinosti⁴, odnosno dok se ne utvrdi odgovornost službenika ili radnika za povredu radnih dužnosti⁵. Iako prethodi vođenju disciplinskog postupka, suspenzija ne smije prejudicirati ishod samog postupka. Udaljenje imama iz službe

---

na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici - Katedra za građansko pravo, trenutno zaposlen na mjestu direktora pogrebnog društva pri Medžlisu IZ Doboj gdje ujedno obavlja i sekretarske poslove. Ustav Islamske zajednice u BiH - prečišćeni tekst (*Glasnik RIZ-e*, broj: 7-8/20014)

2 Pravilnik o imamima (*Glasnik RIZ-e*, broj: 5-6/2008)

3 P. Kunić, *Upravno pravo*, Pravni fakultet u Banjoj Luci i Visoka škola unutrašnjih poslova u Banjoj Luci, 2006. godine, str 157.

4 U obrazloženju presude Vrhovnog suda Federacije BiH navodi se između ostalog sljedeće:..."jer po svojoj prirodi suspenzija ne predstavlja disciplinsku sankciju, njezin cilj je zaštita interesa organizacije od eventualnog daljnjeg ponašanja radnika za vrijeme dok se ne okonča disciplinski postupak za povredu radne obaveze ili kao u konkretnom slučaju krivični postupak, a po njihovom okončanju prestaju razlozi za suspenziju kada zavisno od njihovog ishoda nastaju dalje pravne posljedice".(Presuda Vrhovnog suda FBiH, broj: 65 O P 192603 u Rev od 22.09.2011)

5 Z. Ivošević, *Radno pravo*, Beograd, 2005.

predstavlja isključivo preventivnu mjeru kojom će se ublažiti ili otkloniti eventualne negativne posljedice štetne radnje.⁶

Suspenzija se najčešće dijeli na obligatornu i fakultativnu.⁷ Obavezna ili obligatorna suspenzija postoji onda kada nastupe takvi razlozi koji dovode do toga da službenik mora biti privremeno udaljen s posla. S druge strane, fakultativna ili neobavezujuća suspenzija izriče se u onim slučajevima kada su nastupili takvi razlozi zbog kojih je moguće određivanje ove mjere i čije izricanje zavisi od specifičnih okolnosti svakog pojedinačnog slučaja što će opet procijeniti nadežni organ poslodavca.⁸

Prema Pravilniku, vjerski službenik protiv kojeg je pokrenut disciplinski postupak bit će udaljen s posla ukoliko bi, zbog okolnosti zbog kojih je postupak pokrenut, bilo štetno po interes službe da imam i dalje nastavi s vršenjem službe (čl. 92).⁹ Kao što vidimo Pravilnik nije precizirao u kojim se slučajevima povreda radnih dužnosti izriče mjera suspenzije, već je samo naveden razlog zbog kojeg se izriče a to je degradiranje kredibiliteta imamske službe. S tim u vezi, prema navedenoj formulaciji bilo koja povreda radnih dužnosti, težih ili lakših, ukoliko bi predstavljale razlog narušavanja interesa službe mogla bi se izreći mjera suspenzije. Mišljenja smo ipak da bi bilo opravdano ograničiti mjeru suspenzije samo u slučaju kada je protiv imama pokrenut disciplinski postupak zbog nekih od težih povreda radnih dužnosti iz čl. 61 Pravilnika, jer se može pretpostaviti da bi tada i mogla nastupiti šteta po interes službe, ili ukoliko je protiv imama pokrenut krivični postupak iz istih razloga zbog kojih je pokrenut i disciplinski postupak.

6 A. Drmić, Vrste povreda službene dužnosti i disciplinske sankcije, *Hrvatska javna uprava*, br. 3, 2010, str. 771-797.

7 Takvu podjelu predviđa npr. Zakon o državnoj službi u institucijama BiH (*Službeni Glasnik*, broj: 19/02, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07, 43/09, 8/10, 40/12), slično rješenje je i u FBiH kao i u RS.

8 Više o ovome vidjeti u: R. Lale, Udaljenje radnika sa posla (suspenzija), *Godišnjak Pravnog fakulteta*, I. Sarajevo, godina III, 1/2012, str. 133-144; D. Juras, Udaljenje iz službe policijskih službenika, *Policijska sigurnost*, godina 22, broj 3/2013, str. 395-411.

9 Citirani član 92. Pravilnika ne navodi da se mjera suspenzije može izreći i u slučaju pokretanja krivičnog postupka protiv imama, iako je to pravni standard gotovo u svim općim propisima kojima se tretira disciplinska odgovornost službenika. Takvu odredbu sadrži npr. čl. 59 Zakon o državnoj službi u FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 29/03) istu odredbu sadrži i čl. 73 i 74. Uredbe o pravilima disciplinskog postupka za disciplinsku odgovornost državnih službenika u organima državne službe FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 72/04). Prema tome, smatramo da bi navedeni čl. 92 Pravilnika trebalo dopuniti na način kako je to prethodno pojašnjeno.

Smatramo da bi Pravilnikom trebalo precizirati u kojim konkretnim slučajevima će se obavezno izreći preventivna mjera suspenzije prije okončanja disciplinskog ili krivičnog postupka. U tom slučaju moglo bi se odrediti da će imam biti udaljen iz službe ukoliko npr. protiv njega bude pokrenuta istraga ili ako je pokrenut krivični postupak za krivično djelo za koje se izriče kazna zatvora u trajanju od najmanje pet godina odnosno ako je zatečen u vršenju takvog djela ili u slučaju ako je imamu određena mjera pritvora. Sve su ovo razlozi kojima se narušava integritet i dignitet imamske službe pa bi bilo i opravdano izreći mjeru suspenzije. Odluku o suspenziji donosi organ kod kojeg se imam nalazi na službi i gdje ostvaruje svoja radna prava, a to je zapravo nadležni medžlis.¹⁰

U obrazloženju odluke nije dovoljno navesti samo pravnu normu koja ovlašćuje nadležni organ medžlisa da samostalno odluči o suspenziji imama, nego je potrebno navesti razloge o tome čime bi i na koji način imam mogao naštetiti interesima imamske službe. Protiv odluke o suspenziji može se izjaviti žalba u roku od osam dana višem organu Islamske zajednice, pri čemu žalba ne odlaže izvršenje odluke. S obzirom da žalba ne odlaže izvršenje odluke, bilo bi dobro ograničiti rok u okviru kojeg bi viši organ Islamske zajednice bio dužan odgovoriti na uloženu žalbu, npr. u roku od 15 dana od dana podnošenja žalbe, jer bi se na ovaj način spriječilo da dođe do eventualne „šutnje“ uprave što bi se moglo negativno implicirati na radnopravni status imama.¹¹

Za vrijeme suspenzije imamu pripada pravo na naknadu - 50 % njegove mjesečne plaće. Ovdje treba napomenuti da Pravilnik ne sadrži odredbe o pravima imama nakon prestanka suspenzije ako bi disciplinski postupak pravosnažnom odlukom bio obustavljen ili ako pravosnažnom odlukom bude oslobođen od odgovornosti za povrede službenih dužnosti. U ovom slučaju trebalo bi odrediti da imam ima pravo na razliku između primljene plaće i plaće koju bi ostvario da nije bio uda-

10 M. Karadža, „Normativno-pravni prikaz statusa imama u strukturi Islamske zajednice“, *Muallim*, br.45. Sarajevo, 2011.

11 Slično pravno rješenje sadrži npr. Zakon o državnim službenicima RS, gdje je odredbom čl. 77 precizirano da je Odbor za žalbe dužan dostaviti odgovor u roku od 30 dana od dana podnošenja žalbe na izrečenu mjeru suspenzije. S druge strane, Zakoni o državnim službenicima BiH i FBiH ne sadrže ovakvo pravno rješenje.

ljen iz službe¹². Osim toga, udaljenjem iz službe imam ne gubi svojstvo vjerskog službenika, on zadržava svoje radno mjesto, s tim da ne obavlja svoje redovne obaveze. Pravilnik, također, ne navodi vremensko trajanje suspenzije.¹³

S tim u vezi pretpostavlja se da bi suspenzija imama trebala trajati dok za to postoje razlozi, a najkasnije do: konačnosti odluke o disciplinskoj odgovornosti, nastupanja zastarjelosti pokretanja i vođenja disciplinskog postupka, okončanja krivičnog postupka, odnosno do nastupanja zastarjelosti njegovog vođenja ako je osnov suspeznije izvršenje krivičnog djela na radu ili u vezi s radom, ili do ukidanja suspenzije od strane nadležnog Medžlisa donijete prije okončanja disciplinskog, odnosno krivičnog postupka.

Materijalna odgovornost

Materijalna odgovornost imama podrazumijeva odgovornost za štetu koja nastane na radu ili u vezi s radom. Prema tome, imam će biti odgovoran za materijalnu štetu koju je na radu ili u vezi s radom, namjerno ili iz krajnje nepažnje prouzrokovao Zajednici ili trećem licu, pri čemu je pričinjena šteta imam dužan naknaditi (čl. 95). Kao što vidimo, osnov odgovornosti imama za prouzročenu štetu jeste postojanje krivice, što znači da imam ne odgovra za običnu nepažnju (*culpa levis*), već samo ako je imao namjeru (*dolus*) da pričini štetu ili je šteta rezultat njegove krajnje nepažnje (*culpa lata*). Šteta koju imam prouzroči može biti rezultat krivičnog ili disciplinskog djela ili se šteta može javiti kao posljedica građanskog delikta. Ukoliko je šteta prouzrokovana izvršenjem krivičnog ili disciplinskog djela, u tom slučaju postoji mogućnost utvrđivanja štete i isticanja zahtjeva za naknadu iste. Disciplinski organi ne mogu u okviru disciplinskog postupka donijeti obavezujuću odluku o

12 Slično pravno rješenje sadrži npr. Uredba o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti u republičkim organima uprave RS, čl 49, (*Službeni glasnik RS*, broj: 104/2009).

13 Zanimljivo je da novelirani Zakon o radu FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 62/15) uopće ne spominje ovaj institut suspenzije odnosno udaljenje radnika s posla. Samo se posrednim tumačenjem može zaključiti da Zakon tretira ovaj institut (čl. 23 i 81.). Vjerovatno će ovo pitanje biti detaljnije razrađeno kolektivnim ugovorom ili normativnim aktom poslodavca.

naknadi štete koja bi onda bila izvršna. S druge strane, sud može u okviru krivičnog postupka presuditi, između ostalog, i o naknadi štete¹⁴.

Iako disciplinski organ ne može donijeti obavezujuću odluku, to ga ne sprečava da utvrditi visinu štete kao i okolnosti pod kojima je šteta nastala. Prema Pravilniku pričinjenu štetu, okolnosti pod kojima je učinjena i visinu štete utvrđuje posebna komisija koju formira medžlis u kojem je imam zaposlen. U složenijim slučajevima, komisija može angažirati vještaka ili stručnu komisiju radi utvrđivanja nastanka štete i da bi se utvrdilo ko je štetu prouzrokovao. Prema Zakonu o radu FBiH¹⁵ ako se naknada štete ne može utvrditi u tačnom iznosu ili bi utvrđivanje njenog iznosa prouzrokovalo nesrazmjerne troškove, onda se u tom slučaju kolektivnim ugovorom ili pravilnikom o radu može predvidjeti da se visina naknade štete utvrđuje u paušalnom iznosu. U slučaju da je prouzrokovana šteta mnogo veća od utvrđenog paušalnog iznosa naknade štete, poslodavac može zahtijevati naknadu u visini stvarno prouzrokovane štete. Komisija koju je formirao Medžlis donijet će odluku o odgovornosti imama za prouzrokovanu štetu i obavezat će imama da je nadokandi. U slučaju da imam odbija da nadoknadi utvrđenu štetu ili istu ne naknadi u određenom roku, Medžlis će pokrenuti postupak pred nadležnim sudom¹⁶.

Medžlis će pokrenuti postupak pred nadležnim sudom i u slučaju kad imam odbije da naknadi štetu koju je prouzrokovao trećem licu a Medžlis je istu već ranije isplatio. Kolektivnim ugovorom ili pravilnikom o radu mogu se utvrditi uvjeti i način smanjenja ili oslobađanja radnika od obaveze naknade štete.¹⁷

Pravilnik ne sadrži odredbu kojom bi se utvrdila materijalna odgovornost Medžlisa kao poslodavca za eventualnu štetu koja bi bila pričinjena imamu kao zaposleniku. U ovom slučaju ako bi imam pretrpio štetu na radu ili u vezi s radom, Medžlis bi onda bio dužan imamu naknaditi štetu prema općim propisima obligacionog prava.¹⁸

14 S. Dedić, J. Gradašćević- Sijerčić, *Radno pravo*, Sarajevo, 2005.

15 Čl.90. Zakona o radu FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 62/15)

16 Prethodno provođenje disciplinskog postupka nije propisano kao pretpostavka za utvrđivanje odgovornosti zaposlenika za štetu koju zaposlenik na radu ili u vezi s radom, namjerno ili iz krajnje nepažnje, prouzrokuje poslodavcu; Vidjeti presudu Vrhovnog suda FBiH, broj: 70 o P 000541 10 Rev od 10.07.2011.

17 Čl.92. Zakona o radu FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 62/15)

18 Čl. 93 Zakona o radu FBiH (*Službene novine FBiH*, broj:62/15)

Zaključak

Budući da je imamska služba primarna misija IZ, veoma je bitno adekvatno je pravno regulirati i zaštititi njen integritet i dignitet. U tom smislu mišljenja smo da bi postojeće odredbe Pravilnika, kojima se regulira pitanje suspenzije i materijalne odgovornosti trebalo proširiti i detaljnije razraditi. Postoje određene nejasnoće i nedorečenosti koje bi trebalo urediti kroz buduće izmjene i dopune, na što smo prethodno ukazali. Prilikom eventualne izmjene i dopune postojećih odredbi, moguće je referirati se na normativna rješenja kojima je uređena državna služba uzimajući pri tome u obzir svu specifičnost imamske službe i autonomnost unutrašnjeg uređenja i ustrojstva IZ koja se garantira Zakonom o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH.

Literatura

- Drmić, *Vrste povreda službene dužnosti i disciplinske sankcije*, Hrvatska javna uprava, br. 3, 2010, str. 771-797.
- D. Juras, *Udaljenje iz službe policijskih službenika*, Policijska sigurnost, godina 22, broj 3/2013, str.395-411.
- M. Karadža, Normativno-pravni prikaz statusa imama u strukturi Islamske zajednice, *Muallim*, br.45. Sarajevo, 2011.
- P. Kunić, *Upravno pravo*, Pravni fakultet u Banjoj Luci i Visoka škola unutrašnjih poslova u Banjoj Luci, 2006. godine, str 157.
- R. Lale, Udaljenje radnika sa posla (suspenzija), *Godišnjak Pravnog fakulteta*, I. Sarajevo, godina III, 1/2012, str. 133-144.
- S. Dedić, J. Gradaščević- Sijerčić, *Radno pravo*, Sarajevo, 2005.
- Z. Ivošević, *Disciplinska i materijalna odgovornost*, Pravno-ekonomski centar, Beograd, 1991.

Propisi

- Pravilnik o imamima (*Službeni glasnik RIZ-e*, broj: 5-6/2008)
- Uredba o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti u republičkim organima uprave RS, čl 49, (*Službeni glasnik RS*, broj: 104/2009)

- Uredbe o pravilima disciplinskog postupka za disciplinsku odgovornost državnih službenika u organima državne službe FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 72/04)
- Ustav Islamske zajednice u BiH - prečišćeni tekst (*Službeni glasnik RIZ-e*, broj: 7-8/20014)
- Zakon o državnim službenicima RS (*Službeni glasnik RS*, broj: 118/08, 117/11, 37/12)
- Zakon o državnoj službi u FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 29/03)
- Zakona o radu FBiH (*Službene novine FBiH*, broj: 62/15)
- Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH (*Službeni glasnik BiH*, broj: 5/04)
- **Ostali izvori**
- Odluka Vrhovnog suda FBiH, broj: 65 O P 192603 11 Rev od 22.09.2011.
- Odluka Vrhovnog suda FBiH, broj: 70 o P 000541 10 Rev od 10.07.2011.

آدس بكريتش

حرمان الإمام من الوظيفة ومسؤوليته المادية

تمثل المقالة في حقيقتها التقديم لقانونين من القوانين المتصلة بالمسؤولية الانضباطية والمادية للأئمة وهي منصوصة باللائحة الخاصة بشؤون الأئمة. أما الحرمان من الوظيفة فهو عبارة عن قانون نوعي من القوانين الخاصة بحقوق العمل وله صفة مؤقتة وموجه يتم في الحالات المعينة إبعاد الإمام بصفته الموظف الديني عن الوظيفة حتى تنتهي الدعوى القضائية الانضباطية أو الجنائية، ويستمر الحرمان ما دامت أسبابه. وأما المسؤولية المادية للإمام فتعني مسؤوليته عما سببه من الأضرار المتصلة بعمله. وعلى هذا فيكون الإمام مسؤولاً عن الأضرار المتصلة بعمله والتي سببها بحق الجماعة الإسلامية أو شخصية ثالثة سواء كانت ناتجة عن قصده أو عن فرط لامبالته، وعند ذلك على الإمام التعويض عن الضرر الملحق.

Adis Bekric

Suspension and Financial Responsibility of Imams

Summary

The paper gives an overview of the two institutes that are associated with the disciplinary and material responsibilities of Imams, regulated by the Rules on imams. The suspension is a specific institute of labor law, of a temporary nature, by which an Imam as a religious official, in prescribed cases, can and some times must be removed from service until the completion of disciplinary or criminal proceedings. The suspension lasts as long as there are reasonable grounds for that. On the other hand, financial liability of an imam entails responsibility for any damage at work or in connection with work. Therefore, imam will be responsible for the damage at work or in connection with work which he, intentionally or through gross negligence, caused to the Community or a third party, where such imam is obliged to compensate the damage.

Nepoznati Muḥammed Abduhū

(prema memoarima Wilfrida Scawena Blunta i drugim izvorima)

Kompilirao i priredio: Enes Karić

redovni profesor tefsira na fakultetu islamskih nauka u sarajevu
eneskarić@yahoo.com

Sažetak

Muḥammed ‘Abduhū (1849.-1905.) najvažniji je egipatski, arapski i muslimanski reformator u drugoj polovini XIX i sprva XX stoljeća. U našoj javnosti o njemu je objavljen veliki broj oglada, rasprava i članaka. Pa ipak, o njemu se malo zna iz specifičnih izvora, poglavito memoara iz pera njegovih engleskih savremenika koji su boravili u Egiptu i koji su se sa njim družili.

Ovom prilikom ćemo donijeti jedno veoma detaljno, značajno i neobično svjedočanstvo o Muḥammedu Abduhūu iz jednog dnevnika koji je na engleskom jeziku objavio Wilfrid Scawen Blunt (1840.-1922.),¹ Englez

¹ Djelo *Secret History of the English Occupation of Egypt*, iz pera Wilfrida Scawena Blunta pojavilo se za života svoga autora dva puta. Prvi put 1895., u Londonu, a drugo prerađeno izdanje (2nd edition), pojavilo se također u Londonu 1907. godine. U pripremi ovog našeg rada (kompilacije) koristimo se engleskim izdanjem djela *Secret History of the English Occupation of Egypt*, zatim djelom *Silsilatu l-a'māli l-maḡhūlah, Muḥammad 'Abduhū* (سلسلة الأعمال المصحوبة) od Ali Šalaša (علي شلش), London, 1987., zatim višetomnim djelom *Tārīhu l-ustādi l-imām* (تاريخ الأستاذ الإمام) iz pera Rašida Riḏāa (1865.- 1935.). Djelo *Tārīhu l-ustādi l-imām* zapravo je opsežna biografija koju je napisao Rašid Riḏā o svome profesoru Muḥammadu Abduhūu. Napominjemo da u ovoj našoj kompilaciji često pribjegavamo predočavanju ove zanimljive (i do sada kod nas neobjavljene) bio-bibliografske građe o Muḥammadu Abduhūu. Kompilirajući ovaj rad najviše ćemo se oslanjati na arapsku prerađu djela *Secret History of the English Occupation of Egypt* koju je sačinio Ali Šalaš.

koji je boravio u Egiptu skoro četvrt stoljeća (od 1881. do 1905. godine), a to je period kad se intenzivno družio sa Muḥammedom Abduhūom.

U engleskoj javnosti Wilfrid Scawen Blunt je poznat mnogo više kao književnik i pjesnik, te diplomata, nego kao proučavatelj islama. Ipak, njegove rasprave o islamu, te uspomene i pogledi o muslimanskim autoritetima njegova vremena, iznimno su vrijedni kako po vremenu kad su nastali, tako i po njegovim stavovima o nemirnom Istoku toga vremena. Blunt je bio zaljubljenik u Istok, također je bio protiv kolonijalizma i, kako tvrde svjedočanstva o njemu, bio je liberalan za svoje vrijeme. I sam je bio protjeran iz Egipta 1882. godine jer se solidarizirao sa pobunom protiv Engleza koju je predvodio Aḥmed Urābī.

Kako kaže Ali Šalaš (koji je na arapskom opsežno prokomentirao ove memoare ili *dikrayāt* Wilfrida Scawena Blunta), ovaj Englez je poznao Muḥammeda 'Abduhūa tokom skoro četvrt stoljeća.² Povezivalo ih je duhovno prijateljstvo (*ṣadāqah rūḥiyyah*) koje je ostavilo dubok trag na obojicu, potrajalo je sve do smrti Muḥammeda Abduhūa 1905. godine. Ali Šalaš dodaje da je ovo prijateljstvo sa istaknutim muslimanskim reformatorom i ālimom prvog ranga ostavilo veliki utjecaj na samoga Wilfrida Scawena Blunta, to je on priznao u više prilika,³ a posebno je to učinio u svojoj knjizi poznatoj i po svome arapskom naslovu *At-Tārīḥu s-sirriyyu li l-iḥtilālī l-inglīziyyi li maṣr*.⁴ Naime, „da nije bilo Muḥammeda Abduhūa i njegovih uputstava [koja je davao Bluntu], ova knjiga se ne bi pojavila na način kako se pojavila u svome drugom dopunjenom i prečišćenom izdanju.”⁵ Imajući to na umu, Ali Šalaš kaže:

Wilfrid Scawen Blunt u svome predgovoru za ovo izdanje [svoje knjige *Secret History of the English Occupation of Egypt*] iz 1907. godine, to jest dvije godine nakon smrti svoga prijatelja [Muḥammeda 'Abduhūa], da jesa Muḥammedom Abduhūom, godine 1904., preradio prvo izdanje ove svoje knjige (koje se pojavilo 1895. godine). Oni su se radi toga sastajali svakoga dana, raspravljali su o bližoj povijesti i njezinim događajima.⁶

2 سَلْسِلَةٌ) Ali Šalaš, *Silsilatu l-a'māli l-maǧhūlah, Muḥammad 'Abduhū* (الأعمال المجهولة), London, 1987., §. 78.

3 'Ali Šalaš, isto, §. 78.

4 To je doslovni prijevod engleskog naslova *Secret History of the English Occupation of Egypt*.

5 Ali Šalaš, isto, §. 78.

6 Prema Aliju Šalašu (isto, 78.), Muḥammed Rašid Riḏā u svome djelu *Tārīḥu l-ustādi l-imām* (تاريخ الأستاذ)

Blunt o svome prijatelju [‘Abduhūu] kaže: „O ovoj temi [da on, Abduhū, napiše svoju biografiju] on mi je često govorio, izražavajući žalost da za to nema slobodna vremena koje bi mu omogućilo da završi svoju povijest (ovih događaja), a kad sam mu kazao za ove moje memoare, zdušno me je podsticao da ih objavim, ako ne na engleskom onda barem na arapskom jeziku – uz njegovu pomoć – barem tako. Obećao mi je da će moje memoare pregledati sa mnom, te uskladiti mjesta iz njih sa činjenicama koje on poznaje. Bili smo prisni prijatelji i politički saveznici⁷ skoro sve od moje prve posjete Egiptu. Budući je [u kvartu Kaira gdje sam stanovao] njegov vrt gledao na moj vrt, bilo je lahko da radimo skupa i da uspoređujemo naša sjećanja koja smo znali o ljudima i stvarima. Na ovaj način ova moja povijest je, tokom jednog nezaboravnog perioda⁸ koji se ticao nas, poprimila svoj konačni oblik. Smogao sam snage (o, kako sam zbog toga sretan!) da ovo djelo završim, i da od njega (Abduhūa) dobijem saglasnost i privolu da je štampam prije nego je on umro.⁹

Ali Šalaš nastavlja tvrdnjom da Wilfrid Scawen Blunt, u tužnom i elegičnom uvodu o Muḥammedu Abduhūu, svoga prijatelja opisuje kao „filozofa i velikog domoljuba” (*al-faylasūfu wa l-waṭaniyyu l-kabīru* – (الْفَيْلَسُوفُ وَالْوَطَنِيُّ الْكَبِيرُ) koji je umro na godišnjicu napada na Aleksandriju (artiljerijski napad Engleza na Aleksandriju se zbilo 11. jula 1882. godine, a Abduhū je umro 11. jula 1905. godine, ovim Blunt ističe ovu koincidenciju, jer njegov prijatelj nije krio da je patio zbog ove okupacije).

”Smrt muftije [‘Abduhūa] žestok je udarac za mene i također za Egipt, ona je dovela do odgađanja na nepoznat rok našega plana da se ova knjiga [*Secret History of the English Occupation of Egypt*] objavi na arapskom.” – kaže W. S. Blunt.¹⁰

Ali Šalaš navodi da je od svega ovoga važnije to da „čitatelj ove knjige, po kojoj je Blunt postao poznat, snažno osjeća, nakon što je pročitao, da je Muḥammed Abduhū imao istaknutu ulogu u bilježenju događaja iz tog opasnog perioda u povijesti Egipta koji je potrajao skoro dvije godine

---

(الإمام) navodi kako je Wilfrid Scawen Blunt ohrabrivao Muḥammeda Abduhūa da „napiše svoju biografiju i iskustva” (*šaḡḡa ‘Abdahū ‘alā tadwini siratihī wa taḡaribihī* - سَهْجَةُ عَبْدَهُ عَلَى تَدْوِينِ سِيرَتِهِ وَ تَجَارِبِهِ). Usp. Ali Šalaš, s. 78.

7 *Wa ḥalīfayni siyāsīyayni* (و خَلِيفَتَيْنِ سِيَاسِيَيْنِ). Usp. Ali Šalaš, s. 78.

8 *Ittahaḡa tārihi li ḥiqbatin lā tunsā* (إِتْخَذَ تَارِيخِي لِحِقْبَتِهِ لَا تُنْسَى). Usp. Ali Šalaš, s. 78.

9 Ali Šalaš, s. 78.

10 *إِنَّ وَقَاةَ الْمُفْتِي ضَرْبَةً قَاسِيَةً لِي وَ لِمِصْرَ أَيْضًا . وَ قَدْ أَذْتُ إِلَى تَأْجِيلِ خَطْبَتِنَا لِتَبَشِيرِ الْكِتَابِ بِالْعَرَبِيَّةِ إِلَى أَجَلٍ غَيْرِ مُسَمًّى* - Ali Šalaš, s. 79.

(1881.-1883.), kad se zbilja 'Urābijeva'¹¹ revolucija i kad je došlo do engleske okupacije."¹²

Islamski entitet treba imati pravu vjersku reformu

Zanimljivo je pratiti riječi iz knjige Wilfrida Scawena Blunta kojima on opisuje svoj prvi susret sa Muḥammedom Abduhūom, do njega je došlo 28. januara 1881. godine:

"Pronalazim jedan list među mojim zabilješkama, upućuje na datum 28. januar 1881. godine, tada me je prvi put jedan revnosni azharski ālim¹³ pratio do male kuće u kojoj je stanovao Muḥammed Abduhū u četvrti Al-Azhara. Ovaj dan ja posebno smatram naročitim znakom, jer taj dan je bio svjedokom rađanja jednoga prijateljstva koje je potrajalo sve do danas (1904.), blizu četvrt stoljeća, sa jednim od izuzetnih ljudi, najmudrijih i najupućenijih. Ne treba se ni pomisliti da moje korištenje ovih riječi u karakteriziranju tog čovjeka označavaju neki kurtoazni sud ili pretjerivanje. Ne, jer ja svoj sud o njemu temeljim na ličnom poznavanju koje sam stekao u mnogim okolnostima, u krajnje teškim i prijekim uvjetima. Upoznao sam ga [Abduhūa] kao vjerskog učitelja,¹⁴ prvo to, zatim kao lidera jednog društvenog reformskog pokreta,¹⁵ te kao kulturnog pregaoca na čelu jedne političke revolucije,¹⁶ zatim kao zatvorenika u rukama njegovih neprijatelja i kao prognanika u nekoliko stranih zemalja. Potom sam ga poznao kad je - tokom niza godina - bio stavljen pod policijsku prislotru u Kairu nakon što se okončao period njegova izgnanstva, zatim sam ga poznao kad je sebi u svojoj zemlji osigurao

11 Aḥmad Urābī Paša (1841.-1911.) je vodio ovu narodnu pobunu ili revoluciju, na arapskom poznatu kao *aṭ-ṭawratu l-'urābīyyatu* (الثورة العرابية), pobuna je trajala od 1879. do 1882. godine. Aḥmad Urābī je bio premijer Egipta, ali je, istovremeno, bio protiv egipatskog kediva (خدوي) Tawfiqa Paše kao i protiv prevlasti Francuza i Engleza u Egiptu. Pobuna ili revolucija Aḥmada Urābija završila se porazom njegove vojske, a 1882. godine Englezi su učvrstili svoju vlast u Egiptu koja je potrajala sve do iza Prvog svjetskog rata (Egipt je stekao nezavisnost 1922. godine).

12 Ali Šalaš, š. 79.

13 Prema našem važnom izvoru Aliju Šalašu (š. 79.), ovdje je riječ o šayḥu Muḥammedu Ḥalīlu, njega je Bluntu predložio neki engleski službenik da ga podučava arapskom jeziku (1881. godine). Šejh Muḥammed Ḥalīl umro je od kolere nakon dvije godine. هُوَ الشَّيْخُ مُحَمَّدُ حَلِيلٍ، وَكَانَ قَدْ قَدَّمَهُ لِيَلْتَمُطَّ الْإِنْجِلِيزِيُّ لِتَعْلِيمِهِ. ... اللِّقَّةُ الْعَرَبِيَّةُ سَنَةَ 1881 ثُمَّ مَاتَ بِالْكَولِيرا بَعْدَ عَامَيْنِ

14 *Ka mu'allimin dīniyyin* (كَمُعَلِّمٍ دِينِيّ) - Ali Šalaš, š. 79.

15 *Ka za'imin li ḥarakati islāhin ijtīmā'iyyin* (كَرْزَعِيمٍ لِحَرْكَةِ إِصْلَاحِ إِجْتِمَاعِيّ) - Ali Šalaš, š. 79.

16 *Muṭaqqafin 'alā ra'si ṭawratin sīyāsīyyatin* (مُتَّقِفِبْ عِلْمِي رَأْسِ ثَوْرَةِ سِيَّاسِيَّةٍ) - Ali Šalaš, š. 79.

utjecaj zahvaljujući svojoj oštroumnosti i snazi svoje ličnosti, te u doba kad je nastavio predavati na Al-Azharu, te potom kad je bio imenovan za sudiju u Žalbenom sudu, te, napokon, kad je ovih dana imenovan muftijom za egipatske pokrajine,¹⁷ a to je najviši sudski i vjerski položaj u Egiptu.”¹⁸

Potom Wilfrid Scawen Blunt nastavlja:

”Kad sam prvi put 1881. godine vidio šejha Muḥammeda Abduhūa, bio je to čovjek blizu trideset i pete godine života, srednje visine, smeđ, energičan u hodu, njegove prodorne oči odražavale su oštroumnost, po naravi je bio otvoren, ljubazan, zračio je neposrednim pouzdanjem. Odjećom je odavao pravoga istočnjaka, nosio je bijelu ahmediju i džubu tamne boje kakvu oblače šejhovi Al-Azharu. Do tog vremena (1881. godine) nije znao niti jedan evropski jezik, zapravo nije znao nijedan drugi osim svoga [arapskog] jezika. Uz pomoć Muḥammeda Ḥalīla, koji je znao nešto francuskog i koji je meni pomagao u učenju arapskog jezika, koji sam nedovoljno znao, raspravljao sam s njim [Muḥammedom Abduhūom] o većini pitanja o kojima sam prethodno raspravljao sa njegovim učenicom [Muḥammedom Ḥalīlom]. Od njih dvojice stekao sam, prije odlaska iz Kaira (1881.), široko znanje o pogledima jedne slobodne islamske škole mišljenja¹⁹ koju su njih dvojica slijedili, upoznao sam njihove strahove od sadašnjosti, njihove nade u budućnosti. Sve to sam potom zapisivao u svoju knjigu koju sam objavio krajem te godine [1881.], pod naslovom „Budućnost islama”.²⁰ Šejh Muḥammed Abduhū potencirao je jednu tačku: To što islamski politički entitet²¹ potrebuje nisu samo puke reforme, već on treba pravu vjersku reformu.²² A kad je posrijedi pitanje ḥilāfeta, njegovo se mišljenje podudaralo u tom vremenu sa mišljenjem većine prosvijećenih muslimana,²³ to jest da ga je nužno iznova uspostaviti na većem duhovnom temelju. Objasnio mi je da šerijatsko i zakonito prakticanje ḥalīfske vlasti pobuđuje i podstiče

17 *Hīna 'uyyina muftīyyan li d-diyāri l-miṣriyyati* (حينَ عيُنُ مُفْتِيًا لِلدِّيَارِ المِصْرِيَّةِ) - 'Ali Šalaš, š. 79.

18 Ali Šalaš, š. 79.

19 *Bi āra'ī madrasati l-fikri l-islāmīyyi l-ḥurri...* (إِراءِ مَدْرَسَةِ الفِكرِ الإسلاميِّ الحُرِّ) - 'Ali Šalaš, š. 80.

20 *Mustaqbalu l-islām* (مُسْتَقْبَلُ الإسلامِ). Usp. Ali Šalaš, š. 80.

21 *Al-Kiyānu s-siyāsīyyu l-islāmīyyu* (الكيانُ السِّيَاسِيُّ الإسلاميُّ). Usp. Ali Šalaš, š. 80.

22 *Al-İslāḥu d-dīnīyyu s-ṣaḥīḥu* (الإصلاحُ الدِّينِيُّ الصَّحِيحُ). Usp. Ali Šalaš, š. 80.

23 *Mu'zamu l-muslimīna l-mustanīrina* (مُعْظَمُ المُسْلِمِينَ المُسْتَنِيرِينَ). Usp. Ali Šalaš, š. 80.

kulturni napredak.²⁴ Ipak, malo ih je koji su nosili titulu „ḥalife” tokom mnogih stoljeća, a koji su uistinu zaslužili da budu duhovni predvodnici muslimana. [Prema Abduhūovom mišljenju] vladarska kuća Ālu Ut̄mān²⁵ nije se brinula za vjeru tokom dvjesto godina, ona više ne traži nikakvu lojalnost izvan prava sablje.²⁶ A Osmanlije su bile, i još uvijek su, najjači muslimanski vladari, najmoćniji da služe općem dobru. Međutim ne budu li revnosni u vršenju svoga položaja na ozbiljan način, narod će slovom zakona nastojati da nađe novoga vladara vjernika. Nema sumnje da ovo pitanje zahtijeva novi politički osnov na jedan hitan način, i to radi duhovnih potreba muslimana.²⁷ O svemu ovome Abduhū je govorio jednim umjerenim tonom, iznosio je svoje poglede koji su bili dokraja uvjerljivi, koji su nosili praktičnu mudrost...”²⁸

Te godine (1881.), kako navodi Alī Šalaš, sam Wilfrid Scawen Blunt našao se u masi egipatskog nacionalnog pokreta. Stanje egipatske ekonomije pogoršalo se potkraj vladavine kediva Ismāʿīla, a ni keditv Tawfiq,²⁹ kad je 1879. godine naslijedio svoga oca Ismāʿīla, nije mogao popraviti to što je njegov otac (keditv Ismāʿīl)³⁰ upropastio svojim rasipništvom i tiranijom.

Posmatraču sa strane kakav je bio Wilfrid Scawen Blunt postalo je jasno da se može očekivati izbijanje pobune u zemlji, ili, pak, da će Egipat pasti plijenom i žrtvom strane vlasti i okupacije. Ta dva nagovještaja uslijedila su jedan za drugim, ali se sama Urābījeva pobuna postupno probrazila iz jednog pokreta koji je tražio reformu³¹ u vojni otpor prijetnjama i okupaciji Engleza. Kako su ova zbivanja uslijedila jedno za drugim, početkom te godine na površinu su isplivala imena mnogih oficira, službenika i intelektualaca. Na njihovom čelu su bili Aḥmed Urābī, zatim

24 *At-taqaddumu t-taqāfiyyu* (التقدم الثقافي). Usp. Alī Šalaš, š. 80.

25 *Ālu ʿUt̄mān* (آل عثمان), to jest vladarska kuća Osmanlija. Usp. Alī Šalaš, š. 80.

26 *Wa lam yaʿud yuṭālibu bi ayyi walāʾin ḥarīja ḥaqqi s-sayfi* (وَلَمْ يَعُدْ يُطَالِبُ بِأَيِّ وَلاءٍ حَارِجِ حَقِّ السَيْفِ). Usp. Alī Šalaš, š. 80.

27 *Al-ḥāgātu r-rūḥiyyatu li l-muslimīna* (الاحتياجات الروحية للمسلمين). Usp. Alī Šalaš, š. 80.

28 Alī Šalaš, š. 80.

29 Keditv Tawfiq je vladao u Egiptu (kao i nad Sudanom) u periodu 1879. – 1892.

30 Keditv Ismāʿīl je vladao u Egiptu od 1863. do 1879. godine.

31 *Min ḥarakatin tuṭālibu bi l-iṣlāḥi* (من حركة تطالب بالإصلاح). Usp. Alī Šalaš, š. 81.

Al-Bārūdī,³² Abdullāh an-Nadīm³³ i Muḥammed Abduhū. Wilfrid Scawen Blunt je nastojao da se sretne sa Aḥmadom Urābījem, koji je u svojim rukama držao mnoge konce ovog narodnog pokreta u to vrijeme. Naravno, Bluntu je to pošlo za rukom prvi put 12. decembra 1881. godine.³⁴

Tokom ovog susreta Blunt je dugo slušao Urābīja, od njega je izišao pod utjecajem razgovora koji je s njim imao o tome da je nužno učiniti sljedeće:

- a. Da se Egipat administrativno osamostali³⁵ od Visoke porte (Osmanske države), s tim da se prizna osmanski sultan za ḥalifu muslimana,³⁶
- b. da Nacionalna stranka (*al-Ḥizbu l-waṭanī*) podrži kediva s tim da se uporno traži vladavina/vlast *šūre* (dogovaranja) i sloboda javnoga izražavanja,³⁷
- c. da se nastoji da se Egipat oslobodi svojih dugova i vladavine stranaca,³⁸
- d. da se izjednače stranci i domaći ljudi u pravima i dužnostima.

Nadalje, Aḥmed Urābī je tražio da njegov pokret kao svoje polazište usvoji ohrabrenje sekularne politike ove njegove stranke prema pripadnicima drugih vjera koji nisu muslimani itd.

Wilfrid Scawen Blunt spominje da je, nakon što je susreo Urabīja, otišao svome prijatelju Muḥammedu Abduhūu i njemu predložio da za piše poglede i mišljenja koja je čuo od Urābīja, te da ih oblikuje u formi jednog programa ili memoranduma³⁹ koji bi se podnio engleskoj vladi. Potom je ovu ideju Blunt iznio i tadašnjem engleskom konzulu [u Kairu] Edwardu Maletu,⁴⁰ koji se s tim složio. Blunt o ovome kaže sljedeće:

32 Muḥammed Sāmī Al-Bārūdī (1839.-1904.), tokom 1882. godine bio predsjednik vlade Egipta. Simpatizirao Aḥmada al-Urābīja.

33 As-Sayyid Abdullāh an-Nadīm (1845.-1896.), poznati egipatski novinar, narodni tribun i pristalica Urābījeve pobune protiv Engleza.

34 Usp. Ali Šalaš, š. 81.

35 *Istiqlāl al-miṣra l-idāriyyu* (إستقلال مصر الإداري). Prema: Ali Šalaš, š. 81.

36 Kako se iz ovoga vidi, Aḥmed Urābī je smatrao da se njegov pokret treba odrediti ne samo prema Englezima, već i prema Osmanskoj državi. Naravno, ovo je samo jedan od brojnih tadašnjih pogleda na ḥalifu iz Egipta i arapskog svijeta. Vidjeli smo maloprije kako je sam Abduhū smatrao da ḥalifa treba biti jedna više duhovna institucija muslimana.

37 *Ḥurriyyatu t-ta'bīr* (حرية التعبير). Usp. Ali Šalaš, š. 81.

38 *Saytaratu l-aḡānīb* (سيطرة الأجانب). Usp. Ali Šalaš, š. 81.

39 *Barnāmaǧ aw bayān* (برنامج أو بيان). Usp. Ali Šalaš, š. 81.

40 Sir Edward Baldwin Malet (1837.-1908.), generalni engleski konzul u Egiptu u periodu 1879. - 1883. go-

„Na temelju toga [moga razgovora sa ‘Urābījem] ja sam zajedno sa šejhom Muḥammedom Abduhūom i drugim uglednim građanima pristupio pripremi jednoga memoranduma (*bayān*) koga smo izdiktirali Šābungīju,⁴¹ sadržajem je to bio rezime ideja Nacionalne stranke (*al-Ḥizbu l-waṭānī*). Potom je Abduhū odnio memorandum do Maḥmūda Paše Sāmīja, koji je tada bio po drugi put imenovan za ministra odbrane,⁴² on se složio sa sadržajem memoranduma, također memorandum je predodčen i Urābīju koji ga je odobrio.”⁴³

Ovaj memorandum je nazvan „Programom Nacionalne stranke”,⁴⁴ a Šābungī ga je preveo na engleski, Blunt je redigirao prijevod i potom memorandum poslao Gladstoneu,⁴⁵ predsjedniku britanske vlade. Blunt je, također, jedan prijepis ovog memoranduma poslao i Cheneryju, glavnom uredniku *The Timesa*, koji ga je tada objavio. Slijedimo li naredne Bluntove podatke koje vjerno donosi ‘Alī Šalaš,⁴⁶ uloga Muḥammeda Abduhūa nije išla dalje od sudjelovanja u oblikovanju memoranduma i, možda, predlaganja nekih ideja, te se ovaj memorandum ne može smatrati samo njegovim.

Memorandum „insistira na nužnosti postojanja ustava (*dustūr*) za vršenje vlasti u Egiptu”,⁴⁷ kako bi se sredile stvari u toj zemlji i kako bi se preporod⁴⁸ usmjerio pravim putem. Muḥammed ‘Abduhū i njegovi prijatelji umjerenih stavova izražavali su svoje mišljenje o ustavu. Tako je (kako navodi ‘Alī Šalaš) Muḥammed ‘Abduhū rekao Bluntu:

لَقَدْ إِنْتَظَرْنَا مِمَاتِ السَّنِينَ مِنْ أَجْلِ أَنْ تَتَحَقَّقَ حُرِّيَّتُنَا . وَ هَذَا كَفَيْلٌ بَأَنَّ نَنْتَظِرَ بِضَعَةِ أَشْهُرٍ أُخْرَى .

---

dine. Iz riječi Alija Šalaša (š. 81.) posve se jasno vidi da su i Blunt i Abduhū živo učestvovali u tadašnjoj egipatskoj politici, kao i to da je Blunt bio u statusu istaknute i poznate ličnosti koja je mogla engleskoj vladi upućivati određene sugestije, prijedloge, mišljenja itd.

41 Ovaj čovjek po imenu Šābungī (صَابُنْجِي) bio je sekretar Wilfrida Scawena Blunta. Usp. Ali Šalaš, š. 81.

42 *Wazīrun li l-ḥarbīyah* (وَزِيرٌ لِلْحَرْبِيَّةِ), ministar rata, ministar odbrane.

43 Usp. Ali Šalaš, š. 81.

44 *Barnāmiḡu l-ḥizbi l-waṭānī* (بَرْنَامِجُ الْحِزْبِ الْوَطَنِيِّ). Usp. Ali Šalaš, š. 81.

45 William Ewart Gladstone (1809.-1898.), bio je premijer britanske vlade u nekoliko mahova, između ostalog i u periodu 1880. - 1885. godine.

46 Usp. Ali Šalaš, š. 81.

47 *...Kāna l-bayānu yu‘akkidu ‘alā darūirati wuḡūdi dustūrin li l-ḥukmi fi maṣr.* (... كَانَ الْبَيَانُ يُؤَكِّدُ عَلَى ضَرُورَةِ وُجُودِ دُسْتُورٍ (... (لِلْحُكْمِ فِي مِصْرَ

48 *Nahḡa, nahḡah* (نَهْمَةٌ) znači *preporod*. Usp. Ali Šalaš, š. 82. Ova riječ *nahḡah* je već tada postala termin za svekoliku „islamsku i arapsku obnovu” koju su zagovarali reformski intelektualci u drugoj polovini devetnaestog i tokom dvadesetog stoljeća.

„Stotinama godina čekali smo da se ostvari naša sloboda, tako da sebi možemo priuštiti da čekamo još nekoliko drugih mjeseci.”⁴⁹

‘Ali Šalaš nastavlja prepričavati memoare Wilfrida Scawena Blunta, te kaže da je od samog početka [svoga poznanstva sa Abduhūom] Blunt naginjao njegovim idejama. Od početka ih je, jednu po jednu, zapisivao. Blunt sugerira i otkriva čitateljstvu da se on sa tim idejama mnogo ne razilazi, zapravo se može kazati da ih podržava. Štaviše, Blunt je te godine posve podržavao pitanja hitne ekonomske reforme na polju privrede koja je propadala, zatim reformu spoljnjih dugova Egipta, prevlasti Engleske i Francuske nad finansijama te zemlje, problem tiranske vlasti itd. Blunt je počeo braniti Aḥmeda Urābija i njegove drugove među simpatizerima Nacionalne stranke, pokušavao je više puta da se umiješa u kritične situacije koje su izbile između egipatskih nacionalista i finansijskih nadzornika nad Egiptom, Engleza i Francuza.

Dakako, Muḥammed Abduhū je Bluntu bio glavni izvor u pogledu svega što se odnosilo na egipatsku stranu, bio mu je autoritet i izvor u vezi sa razumijevanjem događaja i njihova razvijanja.⁵⁰

Prema Šalašovoj interpretaciji Bluntovih sjećanja, prva kriza je izbila između uglednih egipatskih nacionalista, članova skupštinskog vijeća zakonodavaca, s jedne, i engleskih i francuskih kontrolora egipatskih finansija, s druge strane. Povod ovoj velikoj krizi bio je zahtjev članova skupštine da se na raspolaganje egipatskom parlamentu stavi pola godišnjeg budžeta, a da se trošenje druge polovine budžeta prepusti finansijskoj kontroli [to jest Englezima i Francuzima]. Jasno je da je ovaj zahtjev uslijedio kao izraz narasle želje u osjećanjima za nezavisnošću i slobodom volje.⁵¹

Međutim dva evropska finansijska kontrolora [jedan Englez i jedan Francuz] nisu bili voljni da se umanje njihova ovlast, oni su pokušali da posreduju kod Blunta koji je bio u vezi sa engleskim finansijskim kontrolorom Colvinom.⁵² Blunt je pokušao sa svoje strane otupiti oštricu na-

49 Usp. Ali Šalaš, š. 82. (Na engleskom izvorniku ove Abduhūove riječi su navedene ovako: „We have waited so many years for our freedom that we can well afford now to wait some months.” Usp. *Secret History*, p. 137.)

50 Usp. Ali Šalaš, š. 82.

51 Usp. Ali Šalaš, š. 82. (تَغْيِيرًا عَنِ الرَّغْبَةِ الطَّاعِنَةِ فِي الشُّعُورِ بِالْإِسْتِقْلَالِ وَ حُرِّيَّةِ الْإِرَادَةِ).

52 Puno ime mu je Sir Auckland Colvin.

petosti između dva bloka, te se obratio svome prijatelju Muḥammedu Abduhū tražeći od njega savjet.

Wilfrid Scawen Blunt o tome piše sljedeće:

„Nakon savjetovanja sa šejhom Muḥammedom Abduhūom, koji je po svom običaju bio s onima koji su za razboritost i obostrano razumijevanje, on mi je uredio da se u njegovoj kući sretnem sa njihovom delegacijom [egipatskih nacionalnih prvaka] kako bih s njima raspravljao o ovom problemu, te kako bih im objasnio moguće posljedice njihova opiranja – time mislim na oružanu intervenciju [Engleza].”⁵³

Međutim prema analizama Alija Šalaša,⁵⁴ ovaj susret nije donio plemenite rezultate, iako je sam Blunt razumio stav egipatskih prvaka i podržavao ih. Engleski konzul Edward Malet stavio je do znanja Bluntu da je egipatski budžet državno pitanje. Nema pravo predsjednik vlade Egipta (tada je to bio Muḥammed Šarīf), a niti parlament, da se bave budžetom bez dobijene saglasnosti vlada dviju država kojima je povjeren kontrola nad egipatskim budžetom i trezorom, a te dvije države su Engleska i Francuska.⁵⁵

Wilfrid Scawen Blunt o ovome susretu dodaje: „Na temelju toga (neovisnosti budžeta), uz prevodilačku pomoć Šabunġija i Muḥameda Abduhūa, ja sam sa egipatskim prvacima raspravljao o ovom pitanju na jedan obuhvatan način. Bio sam uvjeren da nije moguće da egipatski prvaci popuste, ali su se, zapravo, i oni složili da promijene član tri ili član četiri kojima su se u osnovi protivila dva finansijska kontrolora, kao što je davanje parlamentu prava ili ovlasti na održavanje „konvencija”. Tako su narodni predstavnici pristupili unošenju promjena u dokument koje sam ja predložio u jednoj objavljenoj brošuri nakon toga. Ali narodni prvaci su ostali pri svome mišljenju kad se radilo o suštini članka koji se ticao budžeta, usprkos Abduhūovoj podršci mojim prijedlozima [da i tu popuste].”⁵⁶

Kako tvrdi Ali Šalaš, Blunt se nakon ove svoje teške dužnosti da posreduje između dva bloka osjetio potištenim. Uvidio je da je revolucionar-

53 Usp. Ali Šalaš, š. 82. (*Secret History*, str. 147.)

54 Usp. Ali Šalaš, š. 82-83.

55 Usp. Ali Šalaš, š. 83.

56 Usp. Ali Šalaš, š. 83.

na struja (*at-tayyāru t-tawriyyu* – التَّيَّارُ التَّوْرِيُّ) u nacionalnom pokretu Egip-ta bila žešća i zadrtija od umjerene struje (*at-tayyāru l-mu'tadilu* – التَّيَّارُ الْمُعْتَدِلُ) koju je predstavljao Muḥammed Abduhū i neki drugi Azharovci.⁵⁷

Prema Bluntovom dnevniku, dana 31. januara 1881. godine, samo nekoliko dana nakon što je pokušao posredovati između Evropljana i nacionalnih vođa Egipta, Blunt je otišao da se sretne sa Sir Aucklandom Colvinom, engleskim kontrolorom budžeta. Na drugom mjestu u svojim memoarima Blunt ističe da je ovaj Colvin bio od onih engleskih [kolonijalnih] službenika koji su stasali u Indiji, „izrasli su na mržnji prema istočnjacima” (*wa naša'u 'alā karāhiyyati š-šarqiyyina* – وَ نَشَأُوا عَلَى كَرَاهِيَّةِ الشَّرْقِيِّينَ), o tome Blunt bilježi toga 31. januara 1881. sljedeće:

”Dok sam se bavio ovim pitanjem [posredovanja između Evropljana i nacionalnih vođa Egipta] u njegovoj ranoj fazi, poveo sam nekom prilikom Muḥammeda Abduhūa da se sretne sa Sir Aucklandom Colvinom, pretpostavljao sam da ću tako ostvariti veće razumijevanje između dvije strane. To sam pokušavao i sa službenicima [iz nacionalnog pokreta Egipta], međutim Colvinovo ponašanje pogodilo je Abduhūa, a egipatski predstavnici su se stidjeli da sa mnom idu kod Colvina, jer on je, ponekada, govorio bezobzirno, mrzilački.”⁵⁸

Wilfrid Scawen Blunt je uvidio da je Colvin bio uvjeren da Engleska neće napustiti Egipat, niti će odustati od svoje uloge u njemu. Colvin je smatrao da se Nacionalna stranka treba uništiti po svaku cijenu! Takva mišljenja on je otvoreno i grubo iznosio, tako da je Blunt upozorio svoje prijatelje Egipćane da spram Colvina budu na oprezu. Štaviše, Blunt se pokajao kad se Colvinu opirao riječima: „Protivim se tome da se ostvari ulazak Engleza u Egipat i da Englezi ovladaju njime!” Zbog ovog suprotstavljanja ludom i bezobzirnomo čovjeku Blunt je zažalio, te veli: „Kajem se zbog toga jer vjerujem da je moje opiranje bilo motiv za kasnije Colvinovo lično i političko držanje.” Ovim Blunt cilja na ponašanje Colvina u podsticanju i huškanju svoje [engleske] vlade da okupira Egipat.⁵⁹

Ali Šalaš nastavlja prepričavati memoare Wilfrida Scawena Blunta, te kaže: Bilo kako bilo, te godine [1881.] Blunt nije dugo ostao u Egiptu,

57 Usp. Ali Šalaš, š. 83. (*Ba'du l-azhariyyina l-āḥarīna* - نَعُشُّ الْأَزْهَرِيِّينَ الْأَخْرَبِينَ).

58 Usp. Ali Šalaš, š. 83.

59 Usp. Ali Šalaš, š. 83.

vratio se u Englesku potkraj zime 1881. godine, ali je odatle nastavio pratiti problem Egipta. Svoga sekretara Šābungīja poslao je da prati sve izbliza u Kairu i Aleksandriji, dok je on u Londonu razgovarao sa generalom [Garnetom] Wolseleyem,⁶⁰ inače zapovjednikom engleske kampanje osvajanja Egipta (*qā'idu ḥamlati l-iḥtilāl* – قَائِدُ حَمَلَةِ الْاِخْتِلَالِ).⁶¹ Ovaj razgovor je obavljen 15. januara 1882. godine, Blunt je od generala Wolseleya doznao buduće korake engleske vlade. Odmah je poslao jedno pismo Muḥammedu Abduhūu upozoravajući njega i druge ljude u nacionalnom taboru (*al-mu'askaru l-waṭani* – الْمُعَسِّكُرُ الْوَطَنِيِّ) na mogućnost engleskog napada na Egipat. U okolnostima vojne intervencije iz pravca grada Ismā'iliyye, dana 19. januara 1882. godine, sekretar Šābungī je iz Kaira napisao pismo Bluntu u kojem kaže:

مُحَمَّدَ عَبْدَهُ قَرَّرَ جَمَعَ كُلَّ الْوَتَائِنِ الَّتِي بِحَوْزَتِهِ مَعَ غَيْرِهَا مِمَّا يَتَعَلَّقُ بِالْمَسَائِلِ الْمِصْرِيَّةِ
لِلسَّفَرِ بِهَا إِلَى اِنْجِلْتَرَا، وَ عَرَضَهَا عَلَى الْمُسْتَرِ جِلادستون وَ الْبِرْكَمَانِ الْاَنْجَلِيْزِيِّ

„Muḥammed 'Abduhū je odlučio sabrati sve dokumente koje posjeduje, uz druge koji se tiču pitanja Egipta, te sa njima putovati u Englesku i predočiti ih gospodinu Goldstoneu i engleskom parlamentu.”⁶²

Dana 4. maja 1882. godine, to jest dva mjeseca prije napada [engleske mornarice] na Aleksandriju, Blunt je primio telegrafsku vijest na francuskom⁶³ od Muḥammeda Abduhūa, za koju je smatrao da je zbunjujuća. Na arapskom vijest glasi:

لَا يُوْجَدُ خِلَافٌ بَيْنَ سُلْطَانِ بَاشَا وَ الْبِرْكَمَانِ . الذُّنْبُ (يَقْضُدُ الْخَدِيْوِ الْمَعْرُوْلَ اِسْمَاعِيْلَ)
الَّذِي رَزَعَمْتُ اِسْتِرَاكِهِ فِي الْمُوَامَرَةِ الشَّرْكَسِيَّةِ فِي خِطَابِي لِصَابُنْجِي هُوَ فِي الْحَقِيْقَةِ شَرِيْكَ
فِي الْجَرِيْمَةِ . هُنَاكَ خِلَافٌ مُتَبَايِنٌ بَيْنَ اَعْضَاءِ الْبِرْكَمَانِ . الْاَمْنُ الْعَامُّ لَا يَهْدُدُهُ خَطْرٌ .

„Nema razilaženja između Sultan Paše i Parlamenta. Vuk (tom riječju Abduhū misli na svrgnutog kediva Ismā'ila), za koga sam mislio da su-

60 General Garnet Wolseley (1833. – 1913.) je istaknuti kolonijalni oficir britanske krune, borio se u sjevernoj Africi, kao i u Sudanu protiv mehdističkog pokreta, zatim u Indiji, Burmi itd.

61 Usp. Ali Šalaš, š. 84.

62 Usp. Ali Šalaš, š. 84.

63 Telegram u Bluntovim memoarima glasi ovako: „*Il n'y a pas de discord entre Sultan Pasha et le Parlement. Le loup (meaning the ex-Khedive Ismail) don participation dans le complot Circassian est supposé dans ma lettre a Sabunji, est en effet complice. Différend principal est deféré aux délégués. Tranquilité publique n'est pas menacé.*” (Secret History, pp. 205-206.). Ali Šalaš, (usp. š. 84.) tvrdi da 1882. godine Muḥammed Abduhū nije znao francuski jezik, te da je njegovo pismo Bluntu koje je došlo telegrafom neko prilagodio za takav način dostave. Usp. Ali Šalaš, š. 84. (لَمْ يَكُنْ مُحَمَّدَ عَبْدَهُ يَعْرِفُ الْفَرَنْسِيَّةَ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ).

djeluje u čerkeskoj zavjeri [i to rekao] u mom pismu Šabunġīju, uistinu je saučesnik u ovom zločinu.

Postoji oštar raskol među članovima parlamenta. Ali ne prijeti opasnost po opću sigurnost.⁶⁴

Kako tvrdi Alī Šalaš, to su ti odlomci o pobuni Aḥmeda Urābīja koji su spomenuti u memoarima Wilfrida Scawena Blunta, a koji su u vezi sa Muḥammedom Abduhūom.⁶⁵

Iz tih pasaža vidimo da je Muḥammed Abduhū bio istaknuti učesnik u Urābījevom pokretu (*al-ḥarakatu l-'urābiyyatu* – الأحرارُ العُرابيَّةُ), blizak njihovom vodstvu, pogotovo Urābīju i Al-Bārūdīju. Ipak, Abduhū je u svojim mišljenjima bio sklon umjerenosti, obostranom razumijevanju, taktičnosti – kako je to Blunt s pravom primijetio. Istovremeno je Muḥammed Abduhū bio glavni izvor za Blunta u pogledu kretanja među pripadnicima nacionalnoga tabora, koji je Urābīja uzdigao na čelo (nakon što je ostavku na prvi ministarski položaj podnio Šarīf Paša⁶⁶ u februaru 1882. godine. Vođenje vlade preuzeo je tada Al-Bārūdī.) Treba, također, dodati da je Muḥammed Abduhū ispravljao Blunta u mnogim njegovim saznanjima do kojih je dolazio i potom ih zapisivao, napose o ovom napetom periodu koji je prethodio okupaciji Egipta od Engleza i koji je posvjedočio poraz nacionalnog pokreta nakon okupacije.⁶⁷

Alī Šalaš navodi da među najvažnije korekcije (*min ahammi t-tašḥihāti* – مِنْ أَهَمِّ التَّصْحِيحَاتِ) koje je Abduhū proveo u knjizi Wilfrida Scawena Blunta spada ispravljanje onoga što je spomenuo o razmišljanju Urābīja i ljudi iz vojske o tome kako se otarasiti kediva Ismā'ila prije negoli je udaljen sa vlasti. Abduhū je rekao Bluntu:

„U vezi s tim što Urābī govori o svome prijedlogu tada da se svrgne Ismā'īl, nema sumnje da je tu bilo govora koji je krišom kolao o ovoj temi. Urābīja je u ovome podržavao i šejh Ğamāluddīn al-Afgānī.⁶⁸

64 Usp. Alī Šalaš, š. 84.

65 Usp. Alī Šalaš, š. 84. i dalje.

66 Muhammed Šarīf Paša (1826.-1887.) bio je predsjednik vlade u Egiptu. Njega je na ovom položaju naslijedio Al-Bārūdī.

67 Usp. Alī Šalaš, š. 84-85.

68 Ğamāluddīn al-Afgānī (1839.-1897.), porijeklom iz Afganistana, bio je reformator, prosvjetitelj, revolucionar. Dugo je živio u Kairu, gdje je imao svoj krug ljudi kojem je pripadao i Muḥammed Abduhū. (Prema originalu Bluntove knjige *Secret History*... vidi se da je Ğamāluddīn Al-Afgānī bio duboko involviran u tadašnje događaje u Egiptu. U knjizi *Secret History*... stoji sljedeće: Sheykh Jemal-ed-Din proposed

Ġamāluddīn al-Afgānī predložio mi je da se izvrši atentat na Ismā'īla u danu kad njegova kola budu prolazila kod Kobrī Qašri n-Nīla (Mosta koji vodi do palate Nīl). Ja sam se s ovim zdušno složio, ali ova stvar među nama dvojicom ostala je samo na riječima među nama. Naime, nedostajala nam je osoba koja je u stanju provesti ovo što smo govorili. A da smo tada znali Urābīja, mi bismo sa njim to mogli urediti, i to bi bilo najbolje što bi se desilo, jer bi spriječilo intervenciju Evrope. Ipak, nije bilo moguće da osnujemo republiku u tadašnjem stanju stvari zbog toga što je narod bio politički neupućen.⁶⁹

Također, po svjedočenju Alija Šalaša,⁷⁰ među najvažnije korekcije Bluntovih memoara od strane Muḥammeda Abduhūa spada i onaj dio koji se odnosi na pobunu čerkeskih oficira i uloge kediva Ismā'īla u njoj. Blunt je već saznao od Ibrāhīma al-Muwayliḥija⁷¹ da je kediv Ismā'īl smislio i isplanirao ovu zavjeru iz egzila u Napulju, i to posredstvom svojih kolaboracionista u Egiptu na čijem je čelu bio Rātib Paša, koji je bio neprijatelj nacionalne grupacije i samog Urābīja. Cilj ove zavjere i pobune je bio da se ubije Urābī sa svojim drugovima, te da se zamoli kediv Ismā'īl [iz egzila] i pozove da [opet] bude kediv u Egiptu.

Muḥammed Abduhū je spomenuo Bluntu, u jednom pismu datiranom 25. aprila 1882. godine, da su zavjerenici pohvatani i utamničeni. Također, on u drugim pismima spominje mnoge događaje koji su u vezi sa onim što se naziva „nemirima” (*ḥawādītu š-šagab* – حَوَادِثُ الشَّغَبِ) u Aleksandriji, za vrijeme iskrcavanja Engleza i pokolju do koga je tamo

---

to Mohammed Abdu to kill Ismail at the Kasr-el-Nil Bridge and Mohammed Abdu approved” (Šayḥ Ġamāluddīn Al-Afgānī je predložio Muḥammedu 'Abduhūa da se ubije Ismail kod Mosta Qasru n-Nīl, i Muḥammed 'Abduhū se složio”.), usporedi *Secret History...* p. 369.)

69 (Engleski original *Secret History...* ove Abduhūove riječi navodi ovako: „As to what Arabi says of his having proposed at that time to depose Ismail, there was certainly secret talk of such action. Shaykh Jemal-ed-Din was in favour of it, and proposed to me, Mohammed Abdu, that Ismail should be assassinated some day as he passed in his carriage daily over the Kasr el Nil bridge, and I strongly approved, but it was only talk between ourselves, but we lacked a person capable of taking lead in the affair. If we had know Arabi at that time, we might have arranged it with him, and it would have been the best thing that could have happened, as it would have prevented the intervention of Europe. It would not, however, have been possible to establish a republic in the then state of political ignorance of the people.” Vidjeti p. 375.)

70 Usp. Ali Šalaš, š. 85.

71 Ibrāhīm Al-Muwayliḥī (1846.-1906.) je porijeklom iz trgovačke porodice koja se bavila obrtom i trgovinom svile. Bio je jedan od najvećih egipatskih književnika svoga vremena. Također, bio je učitelj djece kediva Ismā'īla. I po ovome se vidi da je Wilfrid Scawen Blunt kontaktirao najvažnije ljude u Egiptu toga vremena.

došlo. Povrh toga, tu su i njegove napomene o događajima nacionalnog otpora protiv Engleza, zatim o padu grada At-Tallu l-Kabīra, porazu [egipatske] vojske i Urābījevom zarobljavanju. Između ostalog, Abduhū spominje da je kediv Tawfiq naredio svojim evnusima da odu u zatvor u kojem je bio zatočen Urābī i njegovi drugovi, govori o poniženju kojem su bili podvrgnuti vođe pobune, psovali su ih i pljuvali u lice. Štaviše, Blunt u svoje dvije knjige⁷² o engleskoj okupaciji Egipta i problemima koje je imao general Gordon⁷³ u Kartumu [Sudan] navodi mnoge tekstove sa pojašnjenjima ili kratkim govorima koje je dobio od Muḥammeda Abduhūa tokom Urābijeve pobune i perioda njegova izgnanstva nakon toga. Do nas je glavnina tih objašnjenja došla u Abduhūovim pismima koja je slao Bluntu, i koja su do sada bila nepoznata.

Sve ovo upućuje na ulogu koju je Muḥammed Abduhū imao u tom periodu nakon kojeg je uslijedio izgon iz Egipta njegovog profesora Al-Afgānija, 24. augusta 1879. godine, pa do samog njegova izгона 24. decembra 1882. godine. Također, ovo upućuje i na jednu drugu ulogu koju je u zapisivanju o ovim događanjima igrao njegov prijatelj Wilfrid Scawen Blunt tokom ovog perioda. Naime, da nije bilo Muḥammeda Abduhūa zapisi W. S. Blunta ne bi izišli u formi u kojoj su izišli, a pogotovo to ne bi bio slučaj s njegovom knjigom o engleskoj okupaciji Egipta, kako to, uostalom, i kaže Blunt u svome elegičnom uvodniku.⁷⁴

Muḥammed Abduhū u izgnanstvu – od Šāma do Evrope, između novinarstva i politike

Ali Šalaš nastavlja svoju arapsku redakciju memoara Wilfrida Scawena Blunta, te kaže da su Englezi okupirali Egipat 11. jula 1882. godine. Otpor Urābija i njegovih snaga je propao nakon što su Englezi uspjeli da se uvuku u njegove redove mitom i huškanjem (*bi r-rišwati wa l-igrā'i – بِالرِّشْوَةِ وَ الْغَرَاءِ*).⁷⁵

72 Radi se o dva izdanja knjige, drugo je bilo znatno revidirano i prošireno zahvaljujući, kako smo vidjeli, Muḥammedu Abduhūu.

73 General Charles George Gordon (1833.-1885.), zapovjednik britanske vojske u Sudanu sredinom sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća, također stvarni upravitelj Sudanom.

74 Usp. Ali Šalaš, š. 86.

75 Ali Šalaš, š. 87.

Za skoro šest mjeseci sve se okončalo progonstvom vođa pobune i njezinih intelektualaca, među njima je bio i Muḥammed Abduhū, kojem je presuđeno 24. decembra 1882. godine izgnanstvom na tri godine.

Muḥammed Abduhū je otišao za Bejrut sa desecima izgnanih intelektualaca. Iz Bejruta je ostao u vezi sa Wilfridom Scawenom Bluntom putem dopisivanja. Sam Blunt je u to vrijeme sakupljao svjedočanstva i informacije o engleskom osvajanju Egipta, o ulozi kediva u svemu tome, kako bi sve to znao „radi okretanja engleskog javnog mnjenja protiv njehove vlade [u Londonu] i njezine politike”,⁷⁶ kako se to vidi po pismima koje mu je poslao Muḥammed Abduhū u to vrijeme.

Ipak, Muḥammed Abduhū nije dugo ostao u Bejrutu. Njega je u januaru 1884. godine u Pariz pozvao njegov profesor Al-Afgānī da bi izdavali časopis „Neraskidiva veza” (*al-urwatu l-wuṭqā – الأُرْوَةُ الْوُثْقَى*).⁷⁷ Iz Pariza je Abduhūu bilo lakše da bude u kontaktu sa svojim prijateljem Wilfridom Scawenom Bluntom. Inače, Blunt se već vratio sa svoga putovanja po Indiji tokom kojeg je posjetio Urābīja i njegove prognane drugove na otoku Cejlon.⁷⁸ Na putu za London Blunt je kratko svratio do Pariza, o tome on piše u svojoj knjizi „Gordon u Kartumu”⁷⁹ i kaže:

”U Parizu smo proveli nekoliko sati u društvu sa našim protjeranim prijateljima: Šejhom Abduhūom, Sayyidom Ğamāluddīnom [Al-Afgānījem], Džejsom Šanū’om.⁸⁰ Što se tiče Abduhūa, njega nisam vidio od rata [u Egiptu], jer je prvu godinu [1883.] proveo u izgnanstvu u Damasku⁸¹ gdje su ga lijepo pazili sinovi Abdulqādira [protjeranog alžirskog emira], tu je Abduhū živio tegoban život, ali u sigurnosti sa velikim brojem prognanih egipatskih nacionalnih prvaka. Zapazili smo da se Abduhū [u Parizu] donekle evropeizirao,⁸² nakon što je tu proveo

76 Ali Šalaš, š. 87. (في تأييب الرأي العام الأنجليزي على حكومتهم و سياستهم).

77 Ali Šalaš, š. 87. Ime ovog časopisa (*al-urwatu l-wuṭqā – الأُرْوَةُ الْوُثْقَى*) preuzeto je iz Kur’āna (vidi: *Al-Baqarah/Krava*, II:256; također *Luqmān*, XXXI:22).

78 Engleske (britanske) vlasti u Egiptu su 1882. godine protjerale vođu pobune Ahmeda Urābīja i njegove saradnike na Cejlon. Urābī se sa Cejlona vratio 1901. godine.

79 Na engleskom *Gordon at Khartoum* (جوردون في الخرطوم). Djelo je izišlo na engleskom u Londonu 1911.

80 Ime ovo ličnosti navodi se kao Yaqub Sanu (يعقوب صنوع - *ya’qūb sannū’*) ponekada i kao James Sanua (جيمس سانوا) - rođen je u Kairu 1839. a umro u Parizu 1912. godine. Bio je iz sloja obrazovane jevrejske elite Kaira, poliglota, pridružio se nacionalnom pokretu Egipta i Urābīju.

81 Ovdje se radi o Bluntovoj omašci, Abduhū je ovo vrijeme izgnanstva [1883.] proveo u Bejrutu. Usp. Ali Šalaš, š. 87.

82 *Wağadnāhu qad ta’awraba ilā ḥaddin mā* (وَجَدْنَاهُ قَدْ تَأَوَّرَبَ إِلَى حَدِّ مَا). Usp. Ali Šalaš, š. 87.

dva mjeseca, zanemario je brijanje glave, oblačio je fes umjesto ahmedije, što je umanjilo njegovu šejhovsku pojavu, iako je on oblačio, i još uvijek oblači, dostojanstveniogrtač od sukna. Sada je Abduhū govorio otvoreno protiv Sultana i Turaka, žalio se na tiraniju u Siriji [Šāmu], nije vjerovao da će Šerīf 'Awn [Emir od Mekke]⁸³ biti sljedeći ḥalīfa. Govorio je da bi Al-Mahdī⁸⁴ mogao biti prethodnica pojave arapskog ḥalīfe, ubrzo će on postati ḥalīfa, nakon toga.⁸⁵ Prenio sam Abduhū i Ğamāluddīnu [Al-Afgānīju] sve što sam radio u Indiji, upoznao sam ih o mojoj ideji da idem u Carigrad, ali su me oni upozorili da to nije ozbiljno, kazali su mi: Ako pokušam da odem njih dvojica ne očekuju od toga ništa dobro. Sva vlast u Carigradu je u rukama Osmana Paše [predsjednika vlade ili *aṣ-ṣadrul-a'zama*], koga brine jedino to kako će parama navršiti svoju kesu! Što se tiče Sirije [Šāma], ona je uzburkana idejama slobode, usprkos tiraniji [sultanovih] špijuna i policije, a u Carigradu se ne može ništa učiniti. Potom smo govorili o Al-Mahdīju [ustaničkom vođi iz Sudana] koji je sada postao glavna tema pažnje muslimana, također smo govorili i o Gordonu koji je otišao za Kartum. Ğamāluddīn se složio sa pismom koje sam napisao Gordonu i rekao: „Gordon je osuđen na propast sve dok drži pogrešnu stranu.”⁸⁶

Ali Šalaš se potom vraća Bluntovom djelu *Secret History of English Occupation of Egypt* i dijelovima u njemu koji govore o njegovoj posjeti [Parizu i] sjedištu lista „Neraskidiva veza”,⁸⁷ ta je posjeta obavljena 27. marta 1883. godine. Wilfrid Scawen Blunt je nakon toga napustio Pariz i zaputio se u London, već 8. aprila 1883. godine, samo dvije sedmice nakon boravka u Parizu, Blunt je napisao pismo Muḥammedu Abduhūu u kojem objašnjava svoje poglede o Indiji i njezinim muslimanima. U

83 Aṣ-Šarīf 'Awn Amīru Makkah (الشريف عون أمير مكة). Usp. Ali Šalaš, s. 87. Služio je kao Veliki Šerif od Mekke u periodu 1882.-1905. godine. Kako vidimo, muslimanski autoriteti u egzilu živo su se bavili temama propasti ḥilāfeta i ḥalīfe, kao i raspravama ko bi mogao biti „naredni ḥalīfa”.

84 Al-Mahdī (المهدي) je ime za Muḥammada Aḥmada bin Abdillāha, ustaničkog vođu u Sudanu, borio se od 1880. godine protiv tursko-egipatskih snaga koje su tada bile stacionirane u Sudanu, proglasio se *Mehdijem* ili *Spasiteljem*, naročito tog uspjeha je imao od 1881. do 1885., tada je iznenada umro. Njegov nasljednik Abdullāhi Muḥammada proglasio se ḥalīfom.

85 Nije ovdje posve jasno na šta Blunt misli, odnosno da li Abduhū misli da će ḥalīfa postati sam Al-Mahdī, ili misli na Al-Mahdījeva nasljednika Abdullāhija Muḥammada (njega su zvali ḥalīfom).

86 Navedeno prema Ali Šalašu, s. 88. (إِنَّهُ مَقْضِي عَلَيْهِ مَا دَامَ يَتَّخِذُ الْجَانِبَ الْخَاطِئَ).

87 Podsjećamo još jednom da je list „Neraskidiva veza” (*Al-'Urvatu l-Wuṭqā*) izlazio u Parizu 1883.-1884., kad je ugašen.

ovom dugom pismu datiranom 7. aprila 1883. godine Blunt ukazuje da ga je napisao kao odgovor na pismo koje je primio od Muḥammeda Abduhūa u kojem se Abduhū izvinjava jer ne može doći u London. Čini se da to znači da je Blunt – kako tvrdi Alī Šalaš⁸⁸ - pozvao Abduhūa da posjeti London sa Bluntom koji je bio na prolasku kroz Pariz, a sve to radi konsultacija sa engleskim zvaničnicima o problemu Egipta nakon okupacije.

Alī Šalaš nam pokazuje da je Blunt u cjelini donio svoje pismo Muḥammedu Abduhūu, ono glasi: „Mome plemenitom prijatelju, ālimu Muḥammedu Abduhūu, šahīdu slobode,⁸⁹ neka Bog učini trajnim njegovo znanje. Tvoje pismo me je puno usrećilo, moja žena sad mi ga je prevela u cijelosti.⁹⁰ U vezi sa onim što spominješ da još ne možeš doći u Englesku, ja ti, ipak, šaljem novac koji ti je potreban za putovanje nadajući se da ćeš me izvijestiti kad ti stigne. Prije četiri dana pisao sam gospodinu Šanū‘u,⁹¹ prenio sam mu ponešto od javnoga mnjenja ovdje [u Londonu], potom sam napisao jedno pismo koje će biti objavljeno u listu *Times* sutra ili u srijedu, u pismu sam predložio rješenje za neprilike i sadašnje poteškoće u Egiptu. Nadam se da se to slaže s onim što ti misliš, jer ja sam, naime, predložio da se egipatsko pitanje⁹² iznese na jednom evropskom kongresu, te da se iz Egipta povuče engleska vojska, kao i da se Egipat stavi pod zajedničku zaštitu od velikih država/sila. Tako bi Egipat upravljao sobom po svojoj volji. Također predlažem da se postigne nagodba sa Mahdijem [u Sudanu], te da se general Gordon opozove iz Kartuma. Nisam zaboravio preporučiti da se ukinu mjere izgonu za egipatske nacionalne lidere. A što se tiče Egipta, Sirije i arapskog hilāfeta,⁹³ ti, gospodine [Abduhū], znadeš moja mišljenja o tome jer su

88 Usp. Alī Šalaš, š. 88.

89 Blunt oslovljava Abduhūa riječima *šahīdu l-ḥurriyah* (شَهِيدُ الْحُرِّيَّةِ). Usp. Alī Šalaš, š. 88.

90 Usp. Alī Šalaš, š. 88. (أَسْعَدَنِي كَثِيرًا خَطَابُكَ الَّذِي فَرَعْتَ حَرَمَنَا الْآنَ مِنْ تَرْجَمَتِهِ فِي كَابِلَا).

91 Vidjeli smo ranije da je ovaj Šanū‘ bio u egzilu u Parizu zajedno sa Al-Afgānijem i Muḥammedom Abduhūom.

92 Wilfrid Scawen Blunt spominje „egipatsko pitanje“ (*al-mas’alatu l-miṣriyyatu* – الْمَسْأَلَةُ الْمِصْرِيَّةُ). Usporedi Alī Šalaš, š. 88.

93 Kako vidimo, tada se već uveliko, kako u Egiptu i arapskom svijetu, tako i na Zapadu, raspravljalo o mogućnosti da se uspostavi „arapski hilāfet“ (*al-hilāfatu l-arabiyyatu* – الْخِلَافَةُ الْعَرَبِيَّةُ).

objavljena u knjizi koju sam napisao prije tri godine i koju sam utemeljio na tvojim korisnim smjernicama i pogledima...⁹⁴

Knjiga koju ovdje spominje Wilfrid Scawen Blunt nosi naslov *The Future of Islam*,⁹⁵ i objavljena je 1881. godine.

Prema Aliju Šalašu,⁹⁶ Wilfrid Scawen Blunt je potom u ovom pismu zabilježio svoja viđenja i poglede o muslimanima Indije, na temelju onoga u što se osvjedočio i šta je čuo tokom svoje posjete Indiji. Ukratko, njegovi se pogledi sumiraju u sljedećem:

Blunt smatra da bi bilo lijepo da muslimani Indije uredi svoju političku kulturu tako da se ne odvajaju od ostatka hindusa, zatim da osnuju univerzitet da bi se marljivo zanimali obrazovanjem kako bi učvrstili svoje jedinstvo, potom da pristupe učenju engleskog jezika kako bi se povećao njihov interes za javne stvari (službe).

Ali Šalaš dodaje kako se [iz ove korespondencije] čini da je Muhammed Abduhū u prethodnom pismu tražio od Blunta da pomogne izdavanje lista «Neraskidiva veza», koji je već izlazio mjesec dana. Blunt u svome pismu⁹⁷ kaže sljedeće:

أَمَّا فِيمَا يَتَعَلَّقُ بِصَحِيفَتِكُمْ فَيَسْعِدُنِي أَنْ أَبْذُلَ كُلَّ مَا يَوْسَعِي لِمُعَاوَنَتِكُمْ.
وَ لِكَيْتِي أَنْصَحُكُمْ بِكُلِّ قُوَايَ أَنْ تَلْزَمُوا الْأَعْتِدَالَ فِي لِعَيْتِكُمْ حِينَ تَكْتُبُونَ
عَنِ الْحُكُومَةِ الْأَنْجَلِيزِيَّةِ ، لَا يَمَعْنَى أَنْ أَى شَيْءٍ تَقُولُونَهُ حَوْلَ تَصَرُّفَاتِهَا فِي مِصْرَ
يُمْكِنُ أَنْ يَتَجَاوَزَ غَضَبِي وَ نِقَادَ صَبْرِي ، وَ إِهْمَا لِأَيِّ أَرَى فِي صِدَاقَةِ إِجْلِزَا
حَيْزٍ أَمَلٍ لِلْمُسْلِمِينَ . وَ صَدَّقْنِي أَنَّهُ بِالرَّغْمِ مِنْ سُلُوكِ إِجْلِزَا خِلَالَ هَذَا الْمَوْضُوعِ
كُلُّهُ مَسَلَّكَ عَدُوَّ الدِّينِ فَمَا زَالَ بَيْنَ الْأَنْجَلِيزِ مَنْ يَتَعَاطَفُونَ مَعَ أَمَالِنَا لِأَمِّ الشَّرْقِ .

„A što se tiče vašeg lista [„Neraskidiva veza“],⁹⁸ čini me sretnim da uložim trud koliko je u mojoj moći da vam pomognem. Ali vas odlučno savjetujem da se pridržavate umjerenosti u vašem jeziku kad pišete o engleskoj vladi – ovo ne znači da ono što govorite o ponašanju engleske vlade u Egiptu može prevršiti moju srdžbu i pobrisati moje strpljenje – nego [vam ovo velim jer] smatram da je prijateljstvo Engleske najbolja nada za muslimane. Uvjeravam te da, bez obzira na ponašanje Engleske

94 Prema: Ali Šalaš, š. 88-89.

95 *Mustaqbal al-Islām* (مُسْتَقْبَلُ الْإِسْلَامِ).

96 Usp. Ali Šalaš, š. 89.

97 Usp. Ali Šalaš, š. 89.

98 Na arapskom *Al-Urwatu l-wuṭqā* (الْعُرْوَةُ الْوُطْقَى).

u ovom svemu o čemu govorimo [osvajanju Egipta] na način neprijatelja vjere, još uvijek ima Engleza koji saosjećaju sa našim nadama za narode Istoka.”⁹⁹

Kako kaže Alī Šalaš, uz sve ove savjete njihovoga prijatelja Wilfrida Scawena Blunta, ipak ni Al-Afgānī a ni Abduhū nisu postupili po njima, nisu se pridržavali umjerenog diskursa u svojim novinskim analizama o engleskoj vladi, štaviše je list „Al-‘Urwatu l-wuṭqā” nastavio da razotkriva tajne nakane engleske politike, posebno u Egiptu, tako da je egipatska vlada naredila da se ovom listu zabrani ulazak i rasturanje, a isto je uradila i vlada Indije. List „Al-Urwatu l-wuṭqā” se ni u toj zemlji nije smio više rasturati.¹⁰⁰

Usprkos savjetima koje je Wilfrid Scawen Blunt spomenuo u svome pismu Abduhūu, njemu je Abduhū odgovorio pismom datiranim od 11. aprila 1884. godine, to jest – kako kaže Alī Šalaš – samo četiri dana nakon što je napisao prvo pismo. „Čini se da je u tom vremenu pošta bila brža negoli je danas u vrijeme aviona. Abduhu je zahvalio svome prijatelju – kako vidimo iz teksta – na njegovim savjetima i rekao da će Al-Afgānī pisati svojim prijateljima u Indiji o ovome na šta je Blunt skrenuo pažnju.”¹⁰¹

nastaviće se -

---

99 Usp. Alī Šalaš, š. 89.

100 Usp. Alī Šalaš, š. 89.

101 Alī Šalaš, š. 90.

أنس كاريش

ما لم يشع لحد الآن من أخبار محمد عبده
(حسب ذكريات WILFRID SCAWEN BLUNT وغيرها من المصادر الغربية)

يعد محمد عبده من أهم مصلحي مصر والعرب والمسلمين في النصف الثاني من القرن التاسع عشر ومستهل القرن العشرين. وقد نشر عنه لدينا عدد كبير من البحوث والمناقشات والمقالات ومع هذا فقليل ما يعرف عنه مما تأتي به بعض المصادر المميزة وبالأخص ما ورد في ذكريات معاصريه من الإنجليز الذين قضوا فترة من الزمان في مصر وهم يعاشره. إن كثيرا من المعطيات التي اعتمد عليها مؤلف هذه المقالة عند عرضه لهذه المادة الشيقة والمتصلة بالمصادر الخاصة بمحمد عبده (وهي غير منشورة لدينا لحد الآن) مستمد من النسخة العربية المهدبة لكتاب Secret History of the English Occupation of Egypt والتي أعدها علي شلاش. وأتى المؤلف هذه المرة بشهادة مفصلة هامة وغربية حول محمد عبده استمدتها من إحدى اليوميات التي نشرها باللغة الإنجليزية السيد Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922) وهو إنجليزي قضى بمصر فترة تقرب ربع قرن من الزمان (من 1881 إلى 1895م)، وهي فترة عاش خلالها محمد عبده معاشرة كثيفة.

Enes Karić

Unknown Muhammad Abduh

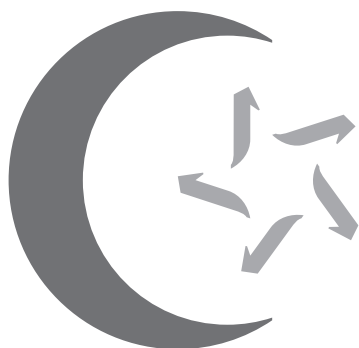
(According to the Memoirs of Wilfrid Scawen Blunt and Other Sources)

Summary

Muhammad Abduh (1849-1905) was the most important Egyptian, Arab and Muslim reformer in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. In our public, a large number of essays, discussions and articles were published about him. Yet, little is known about him from specific sources, in particular the memoirs written by his English contemporaries who stayed in Egypt and who had spent time with him. In this compilation its author is often resorted to presenting this interesting (and so far unpublished in Bosnia) bibliographic material about Muhammad Abduh by relying on Arab adaption of the work called Secret History of the English Occupation of Egypt, made by Ali Salas.

On this occasion, we bring you a very detailed, significant and unusual testimony about Muhammad Abduh from a diary that was published in English by Wilfrid Scawen Blunt (1840-1922), an Englishman who had lived in Egypt almost quarter of a century (from 1881 to 1905), and this is the period when he was hanging out with Muhammad Abduh.

Službeni dio

Aktivnosti Rijaseta

Broj: 03-2-81/15

Datum, 15. rebiu-l-evvel 1437. h.g.

26. decembar 2015. godine

Na osnovu člana 68. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini-prečišćeni tekst i člana 14. Poslovnika o radu, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na trećoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 15. rebiu-l-evvela 1437. h.g., odnosno 26. decembra 2015. godine, donio je sljedeći:

PRAVILNIK

o izmjenama i dopunama Pravilnika o radu u Rijasetu Islamske zajednice i njegovim ustanovama u Sarajevu

Član 1.

Naziv „Pravilnik o radu u Rijasetu Islamske zajednice i njegovim ustanovama u Sarajevu“ od 26. aprila 2003. godine, mijenja se i glasi:

„Pravilnik o radnim odnosima u Rijasetu Islamske zajednice u BiH i njegovim ustanovama“

Član 2.

Član 2. mijenja se i glasi:

„Rijaset i njegove ustanove u smislu ovog Pravilnika odnosi se na Kancelariju reisu-l-uleme, uprave i druge organizacione jedinice Rijasetu, Fakultet islamskih nauka, Gazi Husrev-begovu medresu, Gazi Husrev-begovu biblioteku, Vakufsku direkciju, Gazi Husrev-begov vakuf, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka i Centar za dijalog - Vesatiju“.

Član 3.

Član 10. mijenja se i glasi:

„Odluku o prijemu i rasporedu zaposlenika u upravama i drugim organizacionim jedinicama Rijasetu donosi Rijaset, a u ustanovama nadležni organ ustanove uz prethodnu saglasnost Rijasetu.“

Član 4.

U članu 11. stav 2. umjesto riječi „dvije“ dodaje se riječ „tri“.

Član 5.

U članu 13. stav 2. mijenja se i glasi:

„Ugovor sa zaposlenikom u Rijasetu i njegovim ustanovama u Sarajevu potpisuje reisu-l-ulema, odnosno, nadležni rukovodilac.“

Član 6.

Član 14. mijenja se i glasi:

„Zaključivanjem ugovora o radu zaposleniku se povjeravaju poslovi utvrđeni sistematizacijom za radno mjesto na koje se zaposlenik raspoređuje.“

Član 7.

Član 17. mijenja se i glasi:

„Dnevno radno vrijeme zaposlenika Rijaseta i njegovih ustanova u Sarajevu traje 8 sati.“

Član 8.

U članu 18. stav 1. mijenja se tačka 5. i glasi:

“Iznenadnog povećanja obima posla kao i u drugim slučajevima utvrđenim zakonom, i općim aktom Rijaseta i njegovih ustanova.”

Član 9.

U članu 19. umjesto broja „10“ dodaje se broj „8“.

Iza stava 1. dodaje se novi stav 2. koji glasi:

„Prekovremeni rad zaposlenika ne može trajati duže od tri sedmice neprekidno, odnosno više od 10 sedmica u toku kalendarske godine.“

Član 10.

Član 22. mijenja se i glasi:

“Evidencija o prekovremenom radu vodi se u Kancelariji reisu-l-uleme, upravama i drugim organizacionim jedinicama i ustanovama Rijaseta.”

Član 11.

U članu 23. stavu 1. umjesto riječi „kada rade puno radno vrijeme“ dodaju se riječi „koji rade duže od šest sati dnevno“.

Član 12.

Član 26. mijenja se i glasi:

“Zaposlenik ima pravo u okviru petodnevne radne sedmice na odmor koji se koristi, u pravilu, subotom i nedjeljom.”

Ako zbog potrebe obavljanja poslova i zadataka zaposlenik radi na dan sedmičnog odmora, osigurat će mu se odmor u neki drugi radni dan u periodu određenom prema dogovoru zaposlenika i neposrednog rukovodioca koji ne može biti duži od dvije sedmice.”

Član 13.

U članu 27. stavu 2. umjesto riječi „osam” dodaju se riječi „petnaest”.

Član 14.

U članu 29. stavu 1. umjesto broja „18” dodaje se broj „20”.

U stavu 3. umjesto riječi „nedjelja” dodaju se riječi „dani vikenda”.

Član 15.

U članu 30. stavu 1. umjesto broja „18” dodaje se broj „20”.

U stavu 1. tačka 1. mijenja se i glasi:

Prema dužini radnog staža

od navršenih 3 do navršenih 5 godina radnog staža dodatna 2 radna dana;

od navršenih 5 do navršenih 10 godina radnog staža dodatna 4 radna dana;

od navršenih 10 do navršenih 15 godina radnog staža dodatnih 6 radnih dana;

od navršenih 15 do navršenih 20 godina radnog staža dodatnih 8 radnih dana;

preko navršenih 20 godina radnog staža dodatnih 10 radnih dana.”

Član 16.

Član 31. „briše se”.

Član 17.

U članu 44. iza stava 2. dodaje se novi stav 3. koji glasi:

“Za vrijeme korištenja porodajnog odsustva, zaposlenica ima pravo na naknadu plaće, u skladu sa posebnim zakonom, a razlika do pune plaće se isplaćuje na teret Rijaseta.”

Član 18.

U članu 46. stavu 2. umjesto riječi „računovodstveno-financijska služba Rijaset” dodaju se riječi „Uprava za ekonomske i financijske poslove”.

Član 19.

Član 59. „briše se”.

Član 20.

“Ovaj Pravilnik stupa na snagu danom donošenja”

Predsjednik Sabora
Hasan Čengić

Broj: 03-2-78/15

Sarajevo, 18. rebiu-l-evvel 1437. h.g.

29. decembar 2015. godine

Na osnovu člana 68. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst i člana 14. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na trećoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 15. rebiu-l-evvela 1437.h.g., odnosno 26. decembra 2015. godine, donio je:

ODLUKU

Član 1.

Utvrđuje se prečišćeni tekst Izbornih pravila za provođenje izbora u Islamskoj zajednici.

Član 2.

Prečišćeni tekst Izbornih pravila obuhvata: tekst Izbornih pravila – prečišćeni tekst, broj: SIZ-39/10 (*Glasnik RIZ* BiH br. 11-12/2010) i Odluku o izmjenama i dopunama Izbornih pravila, broj: 68/14 (*Glasnik RiZ* BiH br. 11-12/2015).

Član 3.

Prečišćeni tekst Izbornih pravila objavit će se u *Glasniku Rijaseta Islamske zajednice u BiH*.

Član 4.

Ova Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Predsjednik Sabora
Hasan Čengić

IZBORNA PRAVILA -prečišćeni tekst-

Član 1.

Ovim pravilima uređuje se organizacija i način provođenja izbora u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini za: džematske odbore, skupštine medžlisa, izvršne odbore medžlisa i Sabor Islamske zajednice.

Član 2.

Odluku o raspisivanju izbora u Islamskoj zajednici donosi Sabor, a izbore organizira i provodi Glavna izborna komisija u skladu sa Izbornim pravilima.

Sredstva za provedbu izbora osigurat će se u budžetima Rijaseta, muftijstava i medžlisa, u zavisnosti za koji nivo organizacije Islamske zajednice se provode izbori.

Član 3.

Aktivno biračko pravo u Islamskoj zajednici ima svaki njezin član koji je navršio osamnaest godina života.

Pasivno biračko pravo u Islamskoj zajednici ima svaki njezin član koji je navršio osamnaest godina koji je član Islamske zajednice najmanje tri godine prije izbora i koji izvršava svoje obaveze u džematu.

Aktivno i pasivno pravo glasa muslimani ostvaruju u skladu sa odredbama ovih pravila.

Aktivno i pasivno biračko pravo ostvaruje se prema mjestu prebivališta, a prema potrebi prema mjestu boravišta o čemu odlučuje Glavna izborna komisija.

Član 4.

Sabor Islamske zajednice, na prijedlog Rijaseta, imenuje *članove* Glavne izborne komisije na mandat od *četiri* godine tako da se sa područja svakog muftijstva imenuje po jedan *član*.

Glavna izborna komisija na prijedlog muftijstva imenuje *članove* okružne izborne komisije koja broji pet *članova* na mandat od *četiri* godine i komisije za provođenje izbora za *članove* izvršnih odbora medžlisa, te komisije za provođenje izbora za izbor sabornika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Okružne izborne komisije imenuju biračke odbore za provođenje izbora u džematima.

Lica koja budu imenovana u izborne organe ne mogu biti kandidati na izbornim listama.

Svi izborni organi koji učestvuju u sprovođenju izbora dužni su čuvati izborne materijale u sigurnom i sređenom stanju do njihove predaje.

Član 5.

Izbori u Islamskoj zajednici vrše se tajnim glasanjem između više kandidata. Komisija za izbore dužna je odbiti kandidaturu lica za koje se utvrdi da ne ispunjava uvjete za izbor u organe Islamske zajednice.

Jedna osoba ne može istovremeno obavljati dužnost u predstavničkim tijelima i izvršnim organima na istom nivou organizovanja Islamske zajednice.

U predstavničkim organima Islamske zajednice ne može biti više od jedne trećine zaposlenih u Islamskoj zajednici.

Član 6.

Mandat članova svih kolegijalnih organa u Islamskoj zajednici traje četiri godine.

Izabrani organi Islamske zajednice obavljaju svoju dužnost i poslije isteka mandata, sve do izbora, odnosno konstituiranja novih organa.

Odluku o raspisivanju izbora u Islamskoj zajednici donosi Sabor najmanje šest mjeseci prije isteka mandata organima Islamske zajednice.

Izbori za džematske odbore, skupštine medžlisa, izvršne odbore medžlisa i članove Sabora trebaju se provesti prije isteka njihovog mandata.

Član 7.

Skupština džemata bira članove džematskog odbora, zastupnike džemata u skupštinu medžlisa i delegate džemata za izbornu tijelo koje bira sabornike Islamske zajednice.

U medžlisu koji čini jedan džemat nadležnost džematske skupštine vršit će skupština medžlisa.

Član 8.

U džematski odbor biraju se četiri člana u džematima koji imaju do 200 domaćinstava i šest članova u džematima s više od 200 domaćinstava.

Džematski imam član je džematskog odbora po položaju.

Član 9.

U medžlisima koji imaju do 10 džemata, džemati do 300 domaćinstava u skupštinu medžlisa biraju 3 zastupnika, a džemati preko 300 domaćinstava biraju 4 zastupnika.

U medžlisima koji imaju više od 10 džemata, džemati do 300 domaćinstava u skupštinu medžlisa biraju 2 zastupnika, a džemati preko 300 domaćinstava biraju 3 zastupnika.

U medžlisima koji imaju do 5 džemata, zastupnici u skupštinu medžlisa i delegati za izbornu tijelo za izbor sabornika Islamske zajednice, na način kao u prethodnom stavu, biraju se po rejonima koje odredi medžlis a potvrdi nadležno muftijstvo, s tim što skupština medžlisa ne može imati manje od 15 zastupnika.

Član 10.

U izbornu tijelo za izbor sabornika biraju se po dva delegata svakog džemata u izbornom okrugu.

Član 11.

Izbori koje provodi džematska skupština shodno članu 7. ovih pravila provode se istoga dana u svim džematima Islamske zajednice.

Na dan zakazanih izbora izborna mjesta se otvaraju u 9,00 sati, a zatvaraju u 19,00 sati.

Član 12.

Na dan provođenja izbora glasanje se provodi po odvojenim izbornim listama i odvojenim glasačkim kutijama za članove džematskog odbora, zastupnike džemata u skupštinu medžlisa i delegate džemata za izbornu tijelo koje bira sabornike Islamske zajednice.

Član 13.

Izbore na svakom izbornom mjestu na području jednog medžlisa sprovođi tročlani birački odbor koji na prijedlog izvršnog odbora medžlisa imenuje okružna izborna komisija.

Član 14.

Biranje članova džematskog odbora i zastupnika džemata u skupštinu medžlisa i delegata džemata za izbornu tijelo koje bira sabornike Islamske zajednice, vrši se na temelju kandidatskih lista koje sadrže najmanje dvostruki broj kandidata od broja koji se bira.

Član 15.

Kandidatske liste iz prethodnog člana sačinjava izvršni odbor medžlisa.

Inicijalni prijedlog kandidatskih listi sačinjava džematski imam i predsjednik džematskog odbora uz konsultaciju sa članovima džemata.

Ukoliko u džematu nema imama, izborne liste sačinjit će izvršni odbor medžlisa na prijedlog glavnog imama i predsjednika džematskog odbora.

Prilikom sačinjavanja kandidatskih listi obavezno se vodi računa o teritorialnoj zastupljenosti.

Član 16.

Glasanje se provodi putem glasačkih listića.

Glasački listići moraju biti ovjereni pečatom izvršnog odbora medžlisa.

Član 17.

Na glasačkim listićima glasač zaokružuje redne brojeve pod kojim su upisani kandidati kojima on daje svoj glas.

Glasački listić neće biti važeći ukoliko je zaokruženo više kandidata od broja koji se bira.

Član 18.

Glasački listići za izbore na svim nivoima na kojima nije izvršeno zaokruživanje prilikom glasanja u skladu sa prethodnim članom, ili na kojima je vršeno bilo kakvo prepravljavanje, dopisivanje ili potpisivanje smatrat će se nevažećim.

Član 19.

Brojanje glasačkih listića po zatvaranju glasačkog mjesta vršit će birački odbor.

Brojanje se, na svim nivoima, vrši javno, odmah po zatvaranju glasačkog mjesta.

Prebrojani glasački listići se sa zapisnikom potpisanim od članova biračkog odbora predaju okružnoj komisiji u roku od 24 sata.

Član 20.

Za članove džematskog odbora, zastupnike džemata u skupštini medžlisa, delegate džemata u izbornom tijelu za izbor sabornika izabrani su kandidati sa lista koji dobiju najveći broj glasova.

Izabrani članovi džematskog odbora na prvoj konstituirajućoj sjednici koju saziva najstariji član, biraju između sebe predsjednika džematskog odbora.

Član 21.

Članove izvršnog odbora medžlisa biraju izabrani zastupnici u Skupštinu medžlisa, a glasački listić neće biti važeći ukoliko je zaokruženo više kandidata od broja koji se bira u izvršni odbor.

Broj zaposlenika u izvršnom odboru medžlisa, uključujući i imame, ne može biti veći od jedne trećine ukupnog broja članova izvršnog odbora medžlisa.

U izvršni odbor medžlisa bira se: od 4-6 članova 1 zaposlenik, od 8-10 članova 2 zaposlenika, od 12 članova 3 zaposlenika i od 14 članova 4 zaposlenika, ne računajući glavnog imama.

Član 22.

Kandidatsku listu za članove izvršnog odbora medžlisa sastavlja okružna izborna komisija.

Izborna lista sadrži najmanje dvostruki broj kandidata od broja koliko se članova bira u izvršni odbor medžlisa.

U medžlisima koji pokrivaju područje više općina prilikom sastavljanja kandidatske liste za članove izvršnog odbora obavezno se vodi računa o teritorijalnoj zastupljenosti.

Član 23.

Brojanje glasačkih listića vrši komisija koja provodi izbore za članove izvršnog odbora medžlisa.

Izbrojane glasačke listiće zajedno sa potpisanim zapisnikom o rezultatima prebrojanih glasova komisija u zapečaćenoj koverti dostavlja okružnoj izbornoj komisiji, najkasnije u roku od 24 sata.

Član 24.

Za članove izvršnog odbora medžlisa izabrani su kandidati sa izborne liste koji dobiju najveći broj glasova.

Članovi izvršnog odbora medžlisa na prvoj konstituirajućoj sjednici, koju saziva najstariji član, biraju između sebe predsjednika izvršnog odbora medžlisa.

Glavni imam kao ni drugi zaposlenici medžlisa koji su izabrani u izvršni odbor ne mogu biti birani za predsjednika izvršnog odbora medžlisa.

Izuzetno, Rijaset može, ukoliko interesima Islamske zajednice ocijeni opravdanim, dati saglasnost da imam bude verificiran kao predsjednik medžlisa ukoliko bude prethodno izabran na tu poziciju.

Član 25.

Verifikaciju izabranih članova džematskih odbora, delegata za izbornu tijelo za izbor sabornika i izabranih zastupnika u skupštine medžlisa vrši Okružna izborna komisija, a verifikaciju izabranih članova i predsjednika izvršnih odbora medžlisa, te izabranih sabornika vrši Glavna izborna komisija.

Član 26.

Provođenje izbora za članove Sabora zakazuje glavna izborna komisija istovremeno na cijelom području Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Član 27.

Sabor Islamske zajednice ima 87 sabornika, koji se biraju u izbornim okruzima. Izborni okruzi biraju:

Sarajevo	13 sabornika,
Tuzla.....	10 sabornika,
Bihać	7 sabornika,
Banja Luka.....	7 sabornika,
Goražde.....	7 sabornika,
Mostar.....	7 sabornika,
Travnik.....	7 sabornika,
Zenica	7 sabornika,
Novi Pazar.....	5 sabornika,
Zagreb.....	5 sabornika,
Ljubljana	3 sabornika,
Njemačka.....	2 sabornika,
Sjeverna Amerika	2 sabornika,
Australija.....	1 sabornik,
Austrija	1 sabornik,
Švicarska i Francuska	1 sabornik,
Švedska, Norveška, Danska i Finska	1 sabornik,
Benelux, Velika Britanija i Irska.....	1 sabornik.

Izbor članova Sabora vrši posebno tijelo koje sačinjavaju po dvojica delegata svakog džemata u izbornom okrugu.

Delegata džemata u izbornom tijelo bira skupština džemata.

Pri izboru članova Sabora obavezno je poštivanje teritorijalne zastupljenosti tako da se na određeni broj muslimana bira jedan član Sabora.

Sve članove Sabora iz jednog izbornog okruga, u skladu sa prethodnim stavom, izbornom tijelo bira na jednome mjestu.

Izbornom tijelo u jednom izbornom okrugu ne može imati manje od pedeset članova.

Član 28.

U Sabor se može birati do jedne trećine iz reda zaposlenika Islamske zajednice.

Izbor iz reda zaposlenika vrši se po okruzima na sljedeći način: izborni okrug Sarajevo do 4 zaposlenika, Tuzla do 3 zaposlenika, Bihać, Banja Luka, Goražde, Mostar, Travnik, Zenica, Novi Pazar, Zagreb do 2 zaposlenika, Ljubljana do 1 zaposlenika, Njemačka do 1 zaposlenika, Sjeverna Amerika do 1 zaposlenika, Australija do 1 zaposlenika, Austrija zajedno sa Švicarskom i Francuskom do 1

zaposlenika i Švedska, Norveška, Danska i Finska zajedno sa Beneluxom, Velikom Britanijom i Irskom do 1 zaposlenika.

Član 29.

Izborima za članove Sabora u pojedinim izbornim okruzima rukovodi komisija koju imenuje Glavna izborna komisija.

Član 30.

Kandidatske liste za izbor sabornika sačinjava Glavna izborna komisija na prijedlog okružne izborne komisije.

Na svakoj kandidatskoj listi za sabornike jednog izbornog okruga mora biti najmanje dvostruki broj predloženih kandidata od broja koji se za sabornike bira na dotičnom izbornom okrugu.

Pri sačinjavanju kandidatske liste obavezno se vodi računa o teritorijalnoj zastupljenosti kandidata.

Član 31.

Za članove Sabora na području dotičnog okruga izabrani su po regionalnoj zastupljenosti oni kandidati koji dobiju veći broj glasova.

Član 32.

Po izvršenom glasanju za sabornike komisija će zapisnički javno prebrojati glasove i glasačke listiće te ih zajedno sa potpisanim zapisnikom od komisije dostaviti Glavnoj izornoj komisiji na verifikaciju u roku od sedam dana.

Član 33.

Prilikom verifikacije izbora za članove Sabora, Glavna izborna komisija će voditi računa da izabran broj sabornika na svim izbornim okruzima iz reda zaposlenih u Islamskoj zajednici ne bude veći od jedne trećine.

Član 34.

Ukoliko su na izborima za organe Islamske zajednice, u skladu sa ovom odlukom, dva ili više kandidata dobili isti broj glasova, izabran je između njih onaj kandidat koji je po godinama stariji.

Član 35.

Izabrani organi Islamske zajednice obavljaju svoju dužnost i poslije isteka mandata, sve do izbora, odnosno konstituiranja novih organa.

Član 36.

Izbore u Islamskoj zajednici u Srbiji - Sandžaku, Islamskoj zajednici u Hrvatskoj i Islamskoj zajednici u Sloveniji organizirat će i provesti mešihati u

okviru rokova utvrđenih Ustavom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i u skladu sa normativnim aktima koje će ovi mešihati donijeti, na koje saglasnost daje Sabor Islamske zajednice u BiH.

Mešihati su dužni u utvrđivanju izbornih pravila pridržavati se osnovnih izbornih načela navedenih u ovoj odluci.

Član 37.

O svim prigovorima na izborni postupak u prvom stepenu odlučuje Okružna izborna komisija, a u drugom stepenu odlučuje Glavna izborna komisija.

Glavna izborna komisija postupa kao prvostepeni organ po prigovorima na postupak izbora sabornika Islamske zajednice.

Rok za podnošenje prigovora je 8 dana od dana provođenja izbora.

Odluke Glavne izborne komisije su konačne i na njih ne postoji pravo prigovora, ali se u roku od 15 dana može pokrenuti postupak pred Ustavnim sudom Islamske zajednice.

Član 38.

Vanredni izbori provode se po postupku predviđenom Izbornim pravilima za redovne izbore.

Član 39.

Uputstvo o primjeni ovih izbornih pravila i provođenju izbora donosi Glavna izborna komisija.

Član 40.

Ova Izborna pravila stupaju na snagu danom njihovog usvajanja od strane Sabora Islamske zajednice.

Član 41.

Autentično tumačenje odredaba Izbornih pravila daje Sabor.

Broj: 03-2-77/15

Sarajevo, 18. rebiu-l-evvel 1437. h.g.

29. decembar 2015. godine

Na osnovu člana 68. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst i člana 14. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i zaključka br. 03-2-49/15 sa druge redovne sjednice Sabora, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na trećoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 15. rebiu-l-evvela 1437.h.g., odnosno 26. decembra 2015. godine, donio je:

ODLUKU

o dopuni Odluke o izboru saborskih komisija Sabora IZ-e

Član 1.

U Odluci o izboru saborskih komisija Sabora IZ-e (donesena na 4. redovnoj sjednici Sabora dana 17. novembra 2007. godine) mijenjaju se stav 1. i 2. člana 4. na način da glase:

“Saborske komisije iz člana 10. ove Odluke sastoje se od po deset članova.

Ustavna komisija se sastoji od osam članova iz reda sabornika i dva člana iz reda stručnjaka koji nisu članovi Sabora. Ostale saborske komisije mogu imati dva člana iz reda stručnjaka koji nisu članovi Sabora”.

Stav 3. ostaje nepromijenjen.

Član 2.

Ova Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Predsjednik Sabora
Hasan Čengić

Ustavni sud Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Broj: US-11-2-02/2016.

Datum: 15. rebiu-l-ahir 1437.

25. januar 2016. godine

INFORMACIJA

o radu Ustavnog suda Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u vremenu
od 29. 12. 2014. do 31. 12. 2015. godine.

I

Konstituirajuća sjednica Ustavnog suda IZ u BiH

Ustavni sud Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini dana 7. rebiu-l-evela 1436. h.g., odnosno 29. decembra 2014. godine, u ponedjeljak u 11,00 sati održao je konstituirajuću sjednicu Suda u Sarajevu u ulici Zelenih beretki broj 17/II, zakazanu od strane predsjednika Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini gosp. mr. Safeta Softića, a na temelju odluke Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, broj 64/14 od 1. muharrema 1436. h.g., odnosno 25. oktobra 2014. godine, radi davanja zakletve novoimenovanih članova Ustavnog suda IZ u BiH pred predsjednikom Sabora IZ u BiH u saborskoj sali Rijaseta i uvođenja u dužnost sudija Ustavnog suda IZ u BiH na mandatni period u trajanju od šest godina.

Nakon položene zakletve, sudije Ustavnog suda su, u skladu sa odredbom člana 74. stav 1 Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini - prečišćeni tekst - (*Glasnik RIZ u BiH*, broj: 7-8/2014.), izabrale predsjednika Ustavnog suda, a na temelju odredbe člana 8. stav 2 Pravilnika o radu Ustavnog suda IZ u BiH izabrale su zamjenika predsjednika Ustavnog suda i na temelju odredbe člana 6. Pravilnika o radu Ustavnog suda imenovale su sekretara suda.

U novom mandatnom periodu u trajanju od šest godina, počevši od 29. decembra 2014. godine do 28. decembra 2020. godine, Ustavni sud IZ u BiH radit će u sljedećem sastavu:

1. prof. dr. Fikret Karčić iz Sarajeva, predsjednik Suda,
2. Husein Smajlović, dipl. pravnik, iz Zenice, zamjenik predsjednika Suda,
3. prof. dr. Sulejman Topoljak, iz Bihaća, sudija Ustavnog suda,

4. doc. dr. Vedad Gurda, iz Tuzle, sudija Ustavnog suda,
5. Sabahudin Hajdarević, advokat, iz Prijepolja, R. Srbija, sudija Ustavnog suda i
6. Nurif Herić, dipl. pravnik, iz Sarajeva, sekretar Ustavnog suda.

II

Rad Ustavnog suda Islamske zajednice u BiH u sjednicama u 2015. godini
Ustavni sud Islamske zajednice u BiH je u vremenu od 29. decembra 2014. do 31. decembra 2015. godine održao šest redovnih sjednica i to:

1. sjednica održana je 21. džumade-l-ula 1436. h.g., odnosno 12. marta 2015. godine,
2. sjednica održana je 9. redžeba 1436. h.g., odnosno 28. aprila 2015. godine,
3. sjednica održana je 24. ša'bana 1436. h.g., odnosno 11. juna 2015. godine,
4. sjednica održana je 16. zu-l-ka'de 1436. h.g., odnosno 31. augusta 2015. godine,
5. sjednica održana je 13. muharrema 1437. h.g., odnosno 26. oktobra 2015. godine i
6. sjednica održana je 18. safera 1437. h.g., odnosno 30. novembra 2015. godine.

Sud je u navedenom periodu održao ukupno sedam sjednica Ustavnog suda IZ u BiH.

Na održanim sjednicama doneseno je 28. zaključaka, jedno mišljenje, jedan odgovor, jedno rješenje i pet odluka. U toku 2015. godine Ustavni sud je zaprimio 30 predmeta i sve na vrijeme i u roku riješio.

Ustavni sud je raspravljao o 80% zahtjeva koji se odnose na provedene izbore Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u decembru 2014. godine.

Ustavni sud je na svojoj prvoj redovnoj sjednici održanoj 12. marta 2015. godine prihvatio prijedlog Uprave za pravne i administrativne poslove Rijasetu IZ u BiH od 26. februara 2015. godine, koji se odnosi na održavanje savjetovanja o značaju normiranja i važnosti administracije u Islamskoj zajednici, sa posebnim osvrtom na normativna akta Islamske zajednice u primjeni, te na jačanju normativne kulture.

Savjetovanje je održavano zajedno sa Upravom za pravne i administrativne poslove Rijasetu IZ u BiH.

Napomene saradnicima

Glasnik je zvanično glasilo Rijasete Islamske zajednice BiH. Izlazi dvomjesečno. Objavljuje akademske članke, istraživačke i stručne radove, prevedene tekstove, prikaze knjiga iz oblasti vjerskih disciplina i islamske/bošnjačke kulturne baštine kao i službena akta organa Rijasete Islamske zajednice u BiH. Objavljuje i radove iz drugih oblasti po odluci urednika. Glasnik nastoji popularizirati naučna istraživanja iz oblasti islamskih nauka i kulturne baštine Bošnjaka te informirati čitaoce o radu službi i institucija Rijasete IZ-e.

Svi objavljeni radovi odobreni su od strane urednika. Akademska, pravna i jezička odgovornost je na autorima radova. Osnovni jezik Glasnika je bosanski. Prilikom pisanja radova primjenjuje se norma Pravopisa bosanskog jezika sa fonetskom transkripcijom dok se naučna tran-

skripcija primjenjuje u uskostručnim tekstovima. Vrstu naučne transkripcije bira autor. Radovi mogu sadržavati arapski, turski, perzijski kao i druge jezike u transkripciji. Dostavljeni radovi su predmet provjere urednika u smislu akademskih i tehničkih kriterija. Autori prihvataju redakcijske intervencije u tekstu.

Radovi se mogu poslati putem maila glasnik_riz@yahoo.com ili na adresu: Gazi Husrev-begova 56a, 71000 Sarajevo. Rad mora biti u Microsoft Wordu ne veći od 10 stranica formata A4, font Times New Roman. Slike i svi drugi prilozi moraju biti priloženi odvojeno.

Sva prava zadržana. Nijedan dio Glasnika ne može biti umnožavan, pohranjivan u sisteme za umnožavanje bez prethodnog dopuštenja Uredništva i autora tekstova, izuzev kratkih navoda u naučne svrhe.

ISSN 1512-6609, ISSN 2233-095X (Online)

Izdavač: RIJASET ISLAMSKE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI. Urednik: MUSTAFA PRLJAČA; tehnički urednik: SUAD PAŠIĆ lektura: AIDA KRZIĆ i TARIK JAKUBOVIĆ; dizajn korice: TARIK JESENKOVIĆ; prijevod na arapski jezik: NURKO KARAMAN; prijevod na engleski jezik: IFET MUSTAFIĆ. DTP: El-Kalem. Štampa: Štamparija BLICDRUK, d.o.o. - Sarajevo; Uredništvo i administracija: 71000 Sarajevo, Gazi Husrev-begova br. 56A, telefon: 033/532-255, fax: 033/441-800, e-mail: glasnik_riz@yahoo.com. Glasnik izlazi dvomjesečno. Rukopise slati na adresu Uredništva. Rukopisi se ne vraćaju. Štampani tiraž 2000 primjeraka. Cijena Glasnika iznosi 10 KM. Uplata u KM na žiro-račun 1602005500015065 kod VAKUFSKE BANKE DD Sarajevo - uz naznaku za Glasnik. Glasnik je upisan u registar javnih glasila u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta pod brojem 446 od 27. 08. 1994. godine.